

V-27182

L. TIMOFEJEV • N. VENGROV

KIRJANDUSTEADUSLIKE
TERMINITE
LÜHISÕNASTIK

EESTI RIIKLIK KIRJASTUS

V-27182

L. TIMOFEJEV JA N. VENGROV

KIRJANDUSTEADUSLIKE
TERMINITE LÜHISÕNASTIK

Mellane

EESTI RIIKLIK KIRJASTUS
TALLINN 1957

Tõlgitud teose järgi
Л. Тимофеев и Н. Венгров
Краткий словарь литературоведческих терминов.
Издание второе, исправленное и дополненное.
Москва, 1955 г.

Tõlkinud
ja näidetega eesti kirjandusest varustanud
D. PALGI.

AUTOREILT

„Ilma aineala teooriata pole ka selle aineala ajalugu.” Need N. Tšernõševski sõnad on otseses ühenduses ka kirjandusteadusega. Kõiki rikkusi, nii teaduslikke kui ka kasvatuslikke, mida peidab endas koolis õpitav ilukirjandus, võib ainult siis täielikult omandada, kui õpilane valdab kunstilise kirjandusteose tajumiskultuuri teatud taset: arusaamist sellest, mis kunstilis-kirjanduslik looming iseennest on; missugused on selle põhi-iseärasused ja milline on ühiskondlik tähendus; kuidas teostub kirjandusteose ehitus ja kuidas on tarvis kirjandusteost analüüsida; kuidas areneb kirjanduslik protsess.

Ainult neil tingimustel omandatakse kunstiline kirjandusteos õpilaste poolt küllalt täielikult.

Ilukirjanduse säärase tajumise teoreetilise aluse tähendus koolile on ilmne, sest kool mitte ainult ei anna õpilastele kirjandusajalooliste teadmiste teatud miinimumi, vaid — ja küllap selles on peamine — annab neile ettevalmistuse kirjanduse iseseisvaks läbitöötamiseks väljaspool kooli. Lugemine on viljakas just siis, kui kool laseb õpilase välja arenenud kirjandusliku maitse ja teadmistega, mis võimaldavad ilukirjanduse sügavat arusaamist.

Ometi käesoleval ajal ei ole meie koolides ei kirjandusteooria kursust ega hädavajalikke õpikuid. Otsustavalt tuleb siin tõsta kirjandusteoreetiliste teadmiste miinimumi, millega õpilane lahkub koolist.

Käesoleva „Kirjandusteaduslike terminite lühisõnastiku” ülesanne seisnebki selles, et teatud määral seda lünka täita. On arusaadav, et „Lühisõnastik” milgi määral ei asenda kirjandusteooria kursust, sest ta ei saa anda mõistete süsteemi, nende vastastikust seost, nende meetoodilist mõtestamist.

„Lühisõnastik” peab ainult laiendama õpilaste teoreetiliste mõistete ringi, aitama orienteeruda õpetaja abiga termineis, millega nad puutuvad kokku kriitiliste artiklite ja kirjandusteaduslike teoste lugemisel, ning äratada nendes huvi kirjandusteoreetiliste küsimuste vastu.

„Lühisõnastik” sisaldab umbes 450 oskussõna, mis haa-
ravad põhiliselt teoreetiliste mõistete minimaalse ringi, mil-
lega võivad vanemate klasside õpilased kokku puutuda ja
mis kogusummas moodustavad teatud tsükli teadmisi kir-
jandusteooria alalt.

„Lühisõnastiku” autorite püüdeks on kokkusurutult ning
võimalikult arusaadavalt esitada õpilastele teoreetilised
mõisted, varustada neid näidetega, anda nendele teatud
hinnang ja seostada neid küsimustega, mis tekivad prae-
gusaja nõukogude kirjanduse õppimisel. Õpetaja abil kasu-
tades „Lühisõnastikku” võivad õpilased laiendada oma
kirjandusteoreetiliste teadmiste ringi.

Arvestades seda, et kirjandusteoreetilised tööd on küllas-
tatud võõrkeelsete terminitega, on püütud neid termineid,
nende tähendust ja päritolu seletada ning võimaluse kor-
ral anda vasted. Mitme oskussõna kasutamisel on antud
vastastikused viited.

„Lühisõnastiku” teise trüki valmistamisel püüdsid auto-
rid arvesse võtta viimaste aastate nõukogude kirjandustea-
duse saavutusi. Ümbertöötamisel ja täiendamisel on arves-
tatud töö retsensioonides avaldatud kriitilised märkused ja
soovid.

*

Eestikeelne tõlge, kohandatud eesti lugejale, on varusta-
tud teose näidetega eesti kirjandusest, kusjuures mõned
meil mittetarvitatavad spetsiifilised vene kirjandusteaduse
oskussõnad, nagu лубочная литература (selle tähistami-
seks pole eesti keeles kujunenud oskussõna), житие,
пийт jmt. on välja jäetud.

A

Aforism (kreeka *aphorismos* — mõttetera) — lõpetatud mõte, mis avaldatud kokkusurutud, täpses vormis. Sellised on rahva vanasõnad. Ilukirjanduses esineb tihti aforisme, mis väljendavad sügavat mõtet lühikeses täiuslikus vormis.

Näiteid:

Unustab hoidja, tabab püüdja.
Mis üks ei või, seda üheksa võivad.

(Vanasõnad.)

Tänasida toimetusi ära viska homse varna.

(„Kalevipoeg“.)

Hunt muudab karva,
kuid ära arva,
et eluviis
tal muutub siis.

(J. Lilienbach.)

Aisopose keel (Aisopose nime järgi. Aisopos oli früügia ori Vana-Kreekas, kel polnud võimalust oma mõtteid otsest väljendada, seepärast kirjutas ta mõistukõnelisi valme). Nii kutsutakse vene kirjanduses seda, kui eesrindlik kirjanik meelega tumestab oma keelt, kasutades vihjeid ja ütle mata jätmisi. Nii oldi sunnitud oma mõtteid väljendada tsaari ajal, et vältida tsensori ärakeelamist ja valitsusvõimude tagakiusamisi.

V. I. Lenin kirjutas tsaari reaktsioonistaastast: „Aisopose kõnede, kirjandusliku roomamise, orjade keele ja ideelise pärisorjuse neetud aeg.“

Aja, koha ja tegevuse ühtsus oli üks nõudeid, mida arvestati antiikdraama või -tragöödia ülesehitamisel ja samuti klassitsismi (vt.) draamateoste puhul, sest klassitsism jälgendas antiikteoseid. Kõik sündmused, mis esinesid näidendis, pidid kujunenud eeskirjade kohaselt arenema lühikeses ajavahemiku jooksul ja ühes ning samas kohas. Tegelaste kokkupõrked ja peategelase võitlus ning püüdlused — kõik pidid välja viima ühisele eesmärgile — kõik nende sammud olid seotud ühtseks, näidendi käigus arenevaks terviktegevuseks.

Aja ja koha ühtsuse nõue antiikdraamas oli seletatav sellega, et näidendid kanti ette päeva ajal lahtisel näitelaval, sest noil aegadel ei olnud laval ei kunstlikku valgust ega vahetatavaid dekoratsioone. Sel nõudel oli oma tähtsus ka klassitsistlikus teatris. Hilisemal aegadel kaotas see igasuguse mõtte.

Ajaloolised laulud — jutustavad rahvalaulud, mis on pühendatud ajaloolistele sündmustele ja nende kangelas-tele. Niisugused on vene ajaloolised laulud tsaar Ivan Groznõist, Jermakist, Stepan Razinist, Pugatšovist jt.

Vene ajaloolised laulud, nagu böliinadki (vt.), on rahva suulise loomingu teosed, värsiehitus on nagu böliinadel, kantakse ette laulval häälel. Ajaloolised laulud on hilisema tekkega kui böliinad: nad on tekkinud XV—XVI saj.

Ajalooline žanr. Ajaloolisse žanri kuuluvad niisugused ilukirjanduslikud teosed, mille põhjaks on mineviku ajaloolised sündmused ja tegelastena ajaloolised isikud.

Näiteks A. Puškini rahvadraama „Boriss Godunov“, M. Lermontovi luuletus „Borodino“, A. Tolstoi romaan „Peeter I“ jt.

Eesti kirjanduse tuntuimad ajaloolised romaanid on E. Vilde „Mahtra sõda“, „Kui Anija mehed Tallinnas käisid“, „Prohvet Maltsvet“ ja E. Bornhöhe jutustus „Tasuja“.

Akmeism (kreeka *akmē* — tipp) — rahvavastane, kodanlik-aadellik vool vene kirjanduses, mis tekkis Venemaal mitte kaua enne Suurt Sotsialistlikku Oktoobrirevolutsiooni.

Akmeismile on omane ülistada toorest jõudu, vallutus-sõda, koloniaalrahvaste orjastajaid, vihkamist ja põlastust rahvamasside vastu ning kunsti kaudu elu tõepärase ava-

mise asemel kujutada miljöö, esemete ja maastiku üksikasju kiretult ning rafineeritult.

„Akmeistid taotlesid äärmiselt individualistlikku suunda kunstis. Nad jutlustasid teooriat „kunst kunsti pärast”, „ilu ilu enda pärast”, ei tahtnud midagi teada rahvast, tema vajadustest ja huvidest, ühiskondlikust elust. ... Akmeistid, nagu sümbolistid, dekadendid ja teised laguneva aadellik-kodanliku ideoloogia esindajad, olid languse, pessimismi jutlustajad, teise maailma uskumise jutlustajad.” (A. Ždanov, Kõne ajakirjade „Zvezda” ja „Leningrad” kohta.)

Pärast Suurt Sotsialistlikku Oktoobrirevolutsiooni akmeistide rühm lagunes, kuid endiste akmeistide (A. Ahmatova jt.) teoseis, mis on ilmunud nõukogude võimu aastail, andsid end tunda nõukogude kirjandusele võõrad dekadentlikud meeleolud, mis kutsusid esile avalikkuse laiade ringide hukkamõistu ja vastulöögi.

Akrostihhon (kreeka *akrostichon* — äärmine rida) — luuletus, mis kirjutatud säärase arvestusega, et ridade esimesed tähed annaksid mingi isiku nime või perekonnanime, mõne sõna või terve fraasi.

Nii kirjutatakse mõnikord värsivormilisi mõistatusi — mõistatamise annavad värsside esimesed tähed. Akrostihhoni kujul kirjutatakse mõnikord teose pühendus mõnele isikule.

Akõnn — kasahhi luuletaja-rahvalaulik. Oma laule kannavad akõnnid ette poollauldes keelpilli dombra saatel. Vanemaks akõnniks oli kõigi Nõukogude rahvaste poolt armastatud Džambul Džabajev (1846—1945).

Aleksandriin on distihhon kuuevärsijalasest jambist (vt.) tsesuuriga (vt.) pärast kolmandat värsijalga. Värsid on paarisriimilised.

Skeem: $\begin{array}{cccccc} \cup & ' & \cup & ' & \cup & ' & // & \cup & ' & \cup & ' & \cup & ' \\ \cup & ' & \cup & ' & \cup & ' & // & \cup & ' & \cup & ' & \cup & ' \end{array}$

Säärastes distihhonides on kirjutatud XII sajandil prantsuse poem Makedoonia Aleksandrist. Siit siis nimetus — aleksandriin.

Vene poeedid, muu hulgas A. Puškin, kasutasid tihti aleksandriini kui painduvat värsivormi. Näit. A. Puškini „Läkitus tsensorile”.

Eesti luules pole aleksandriini harrastatud.

Algusriim — riimivad sõnad mitte värsside lõpus, vaid alguses. Riim (vt.) värsi lõpus kriipsutab alla rütmi, kuid algusriimil pole seda omadust.

Alkaiose stroof vt. antiikkirjanduse värsiehitus.

Allegooria (kreeka *allegoria* — mõistukõne) on liik troope (vt.).

Konkreetsel elulise kuju abil antakse piltlikult ja mõistu edasi mingi abstraktne mõiste või tegeliku elu nähtus. Esitatava kuju jooned ja tunnused vastavad mõistu kujutatava mõiste või nähtuse põhilistele joontele ja tunnustele ning kutsuvad seepärast esile just selle arusaamise asjast, mida autor tahtis tõeliselt esile manada.

Näiteks *kohtumõistmist* on kujutatud allegooriliselt naise kujul, kel silmad seotud ja kaalud käes, *lootuse* allegooriaks on olnud ankur, *vabaduse* allegooriaks purustatud ahelad jne. Imperialistide, kolmanda maailmasõja süütajate vastu võitlevate sadade miljonite tööinimeste rinnamärkidel ja üleskutsetes on kujutatud valge tuvi — *ülemaailmse rahu* allegooria.

Allegooriat kasutatakse tihti valmides ja muinasjuttudes, kus *kavalus* allegooriliselt on kujutatud rebasena, *ahnus* — hundina, *õelus*, *salakavalus* — maona jne.

Alliteratsioon (ladina sõnust *ad* — juurde ja *litera* — täht) — luules, harva ka proosas esinev sama kaashääliku kordus, et suurendada luulekeelet ilmekust. Alliteratsioon kriipsutab alla eri sõnade kõla, neid esile tõstes ning ühendades ja andes neile eriti ilmeka väljendusjõu. Alliteratsiooni esineb rikkalikult eesti rahvalauludes ja „Kalevi pojast”.

Mõistke, mõistke, mehikesed,

arvake, poisid, agarad:

Kes on kõrve karjapoissi?

Karu on kõrve karjapoissi.

(Rahvalaul.)

Kalevite kange poega
puistas, pillas raudamehi
lademesse, lagedalle,
viskas vaenlast vankumaie,
pärast pakku põgenema.

(„Kalevipoeg.”)

Alliteratsioon, kui sel pole kindlat kujunduslikku eesmärki, viib tühisele ja mõttetule kõlalise küljega mänglemisele. Seda joont oli esiletorkavalt A. Grenzsteinil, näiteks:

Siis läinud tali lumine
ja tulnud suvi sumine,
mil jõud me põuel paisuli.
Siis inimese liikuv rind
ja õhuhõlmas kiikuv lind —
kõik kõrgel kõuel kaisub.

Almanahh (araabia sõnadest *al mana* — aeg, mõõt) — nii nimetati XIV—XV saj. kalendriliste tabelite kogumikke astronoomiliste arvutustega; hiljem, alates XVI saj. avaldati neid kogumikke igal aastal, lisades neile mitmesuguseid teateid, väikesi jutukesi, luuletusi, nalju jne.

Pärast hakati almanahhiks kutsuma mitmesuguse sisuga kirjanduslik-kunstilisi koguteoseid.

Vene vanadest almanahhidest on tuntud kirjanduslik-kunstiline koguteos „Poljarnaja zvezda” („Põhjataht”), mida andsid 1823—1825. a. välja kirjanikud-dekabristid A. Bestužev ja K. Rõlejev. Selles almanahhis avaldasid töid A. Puškin, A. Gribojedov, V. Žukovski, I. Krõlov ja teised tolle aja väljapaistvad kirjanikud.

M. Gorki algatusel hakati nõukogude võimu ajal välja andma almanahhi, mis kannab nime Suure Sotsialistliku Oktoobrirevolutsiooni jooksva aasta järgi: „Aasta XXXI”, „Aasta XXXIV” jne.

Eesti kirjanduses ilmub almanahh „Võitlev Sõna”.

Amfibrahh (kreeka *amphibrachys* — mõlemast küljest lühike) — kolmesilbiline värsijalg, milles rõhk asetseb teisel silbil, rõhuline silp on kahe rõhutu vahel, kui tegemist on silbilis-rõhulise värsiehitusega (◡'◡).

Antiikses värsiehituses (vt.) on amfibrahh säärane

kolmeosaline värsijalg, kus pikk silp on kahe lühikese vahel (— —).

Näide Anna Haava luuletusest „Nii kitsas mu kamber”:

Nii kitsas mu kamber — nii võõras!
Kuis lasub kõik kitsuserõhk!
— Siit välja! — All avara taeva,
eks vooga küll vabalt sääl õhk!

Skeem: — ‘ — ‘ — ‘ — ‘
— ‘ — ‘ — ‘ — ‘
— ‘ — ‘ — ‘ — ‘
— ‘ — ‘ — ‘ — ‘

Anafoor (kreeka *anaphora* — ülesviimine) on stilistiline figuur (vt.): luulekeele võte, mis seisneb selles, et alatakse kokkukõla eesmärgil kordavalt värssi või stroofi üksiku sõna või ühetaolise süntaktilise kombinatsiooniga või ka teatud fraasiga kunstilises proosas. Esineb tihti ka eesti rahvalauludes.

Näiteks F. Kreutzwaldi „Laul”:

Ma teretan sind, hommik,
sind, kaste, suveõhk!
Sind, vaikne metsakohin,
sind, sinitaeva võlv!
Ma küsin, õrnad lilled:
Kas mulle õitsete?
Ma küsin, linnukesed:
Kas mulle laulate?

Anakreontiline luule on liik antiikset lüürikat: luuletused-laulukesed, milles ülistati rõõmsat, muretu elu, viina ja armastust. Oma nimetuse on see liik saanud vana-kreeka luuletajalt *Anakreonilt*, kes elas VI sajandil e. m. a. ning lõi söömingulaule. Käesoleva ajani on säilinud katkendeid tema lauludest ja tolle aja kogumik luulet, mis on kirjutatud Anakreoni vaimus. XVIII saj. teisel poolel ja XIX saj. algul esines anakreontilisi laule üsna tihti nii Lääne-Euroopa kui ka vene kirjanduses. Eesti kirjanduses katsetas K. J. Peterson tõlkida Anakreoni laule. Ta on kirjutanud ka ise ühe säärase laulukese, nimelt „Ma pean jooma”.

Näide Anakreoni luuletusest:

Mulle peeker too sa, nooruk, — ainsa sõõmuga joon tühjaks!
Kümme koppa kalla vett sa, viis veel lisa humalmärga,
siis ma Bakchosele andund, Bakchost vägevasti kiidan.
Oma pilgarit ei tee me sküüdi moodi: ei me salli
lärmi ega mürtsu, vaid siis kaunihäälse laulu saatel
joome vähehaaval peekrist.

(I. Tronski, Antiikkirjanduse ajalugu.)

Anakronism (kreeka *ana* — tagasi ja *chronos* — aeg, vääraegsus) on kõrvalekaldumine ajaloolisest täpsusest mingi ajastu kujutamisel, seisneb selles, et ühe ajastu tegelastena luuakse ajaloolised isikud, kes on elanud teisel ajal, siis kasutavad teose tegelased sõnu või mõisteid, mida kujutatud ajastul ei tuntud, on kirjeldatud elu-olu ja miljööd, mis on iseloomulikud teisele ajastule jne. Näiteks, mõnes vene böliinas lähevad vägilased viina jooma „tsaari kõrtsi”, kuid tol ajastul polnud tsaare („Vassili Buslajev ja novgorodlased”).

Anakronismiks nimetatakse ka mineviku igandit, vana-
nenud vaadet, iganenud kommet.

Anapest (kreeka sõnadest *anapaistos*: *ana* — tagasi ja *paio* — raiuma, lööma; tagasilöödud) on kolmesilbiline värsijalg silbilis-rõhulises värsiehituses (vt.), kus rõhk asetseb viimasel, kolmandal silbil (— — —).

Antiikses värsiehituses (vt.) oli anapest värsijalg, kus esimesed kaks silpi olid lühikesed, viimane pikk (— — —).

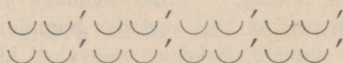
Olenevalt rõhuoludest esineb eesti luules anapestis ehitatud värss harva. Anapest saadakse nagu jambki kombineerides sõnadega ja kasutades anapesti kaheks esimeseks silbiks lühisilbilisi sõnu.

Näide:

Hüvasti, Majori!
Maru laineisse litsub pea terasest saha:
palju ülevaid tunde jääb maitsmata maha.
Juba huugavad Riia poolt tulbad ja traadid
kõnet teist mulle pikkuse-, laiusekraadid.
Aga sahiseb kõrkjas ja vesi mu eel:
sellest õhtust veel kaua su uneleb meel.

(J. Kärner.)

Viimases kahes värsis esineb anapest puhtal kujul skeemil:

Anekdoot (kreeka *anekdotos* — mitteavaldatu) — lühike jutt lõbusast juhtumist või naljakast sündmusest.

Esmakordselt nimetati anekdootideks bütsantsi ajaloolase Prokopiose (VI saj. m. a. j.) „Salajast histsooriat”, kus kirjeldati imperaator Justinianuse ja tema õukondlaste isikliku elu juhtumusi.

Anekdoodiks e. naljandiks nimetatakse jutukest või pikema teose episoodi, mis on ehitatud naljakaile sattumustele. Selline on näiteks üks varasemaid A. Tšehhovi jutte „Hobuse nimi”.

Rikkalikud on eesti rahvanaljandid. Naljand on põhjaks näiteks Juhan Liivi üldtuntud loole „Peipsi peal”.

Annaalid (ladina sõnadest *annus* — aasta, *annalis* — aasta [gen.]) — ajalooliste sündmuste aastate järgi üleskirjutamine roomlastel. Hiljem on üldiselt hakatud säärast ajalookirjeldust nimetama **kroonikaks** (vt.)

Annotatsioon (ladina *annotatio* — märkus) — lühike raamatu sisu seletav märkus. Seesugused annotatsioonid, mõnikord kriitilise hinnanguga teose kohta, trükitakse kirjanduse teatmikes, raamatute kataloogides jne.

Anonüüm (kreeka *annonymos* — nime mitte omav) — ilma autorinimeta teos. Anonüümiks nimetatakse ka teose autorit, kes varjab oma nime.

Anonüümsed on näiteks rahvaluule teosed — laulud, muinasjutud, muistendid jne.

Anžambmang vt. ülekanne.

Antiikkirjanduse värsiehitus — värsistamise süsteem Vana-Kreekas, kus see tekkis juba VIII saj. e. m. a., ja Vana-Roomas, kuhu see kandus Kreekast III saj. e. m. a. Antiikmaailma poeedid ei lugenud oma luuletusi, vaid laulsid — luuletaja oli ühtlasi ka laulikuks — mänguriista lüüra saatel [siit siis nimetus **lüürika** (vt.)]. Me võime üksnes ligilähedalt kujutleda endale antiikvärsside kõla:

helijäädvustamist muidugi ei ole. Kuid säilinud antiikpoeetide luuleteosed, vanade autorite tööd luule kohta, tolle aja ajaloolaste ja kirjanike teated annavad meile võimaluse ligilähedase täpsusega kujutleda endale antiikse värsiehituse süsteemi.

Antiikset värsiehitust nimetatakse ka meetriliseks (ladina sõnast *metron* — mõõt).

Antiikse värsimõõdu aluseks olid lühikesed ja pikad silbid. Aega, mis oli tarvilik lühikese silbi hääldamiseks, nimetati *mooraks*, pika silbi hääldamine nõudis kaks moorat. Pikad ja lühikesed silbid koondusid värsijalgadesse, meelde tuletades noote muusikalises taktis. Värsijalgade kordumisest moodustus värss, luuletuse rida. Antiikses värsiehituses ei esinenud riimi.

Märkides tinglikult pika silbi märgiga — ja lühikese märgiga ∪ esitame põhilised värsijalad antiikses värsiehituses.

Kahesilbilised:

jamb:	∪ —
trohheus:	— ∪
spondeus:	— —

Kolmesilbilised:

daktül:	— ∪ ∪
amfibrahh:	∪ — ∪
anapest:	∪ ∪ —

Neljasilbilised:

esimene peoon:	— ∪ ∪ ∪
teine peoon:	∪ — ∪ ∪
kolmas peoon:	∪ ∪ — ∪
neljas peoon:	∪ ∪ ∪ —

Lisaks värssidele ühesuguse värsimõõduga, mis põhines teatud värsijala kordumisel, oli antiikses värsiehituses veel segavärsimõõte, mis põhinesid mitmesuguseil värsijalgadel.

Niisugused olid, näiteks, Alkaiose stroofi värsid, mida kutsuti nii antiikkreeka lüüriku Alkaiose nime järgi, ja Sapfo värss, mida kasutas antiikkreeka naisluuletaja Sapfo.

Alkaiose stroof koosneb neljast värsist, milledest esimesed kaks koosnevad üheteistkümnest pikast ja lühikesest silbist järgmises vahelduvuses:

— — — — // — — — — —

Kolmas värss koosnes üheksast silbist:

— — — — — — —

ja neljas kümnest silbist:

— — — — // — — — — —

Alkaiose värsi näide:

Kes suu'dab, mõi'stku to'rmi de põõ'rast mee'lt
Veeva'lle vee'reb — sii't ja ka tei'selt poo'lt;
Ning ne'nde mõ'llu see's ja kee'rus
Ka'ndume tõ'rvatud lae'vas me'ie.

(I. Tronski, Antiikkirjanduse ajalugu.)

Näide Sapfo stroofist:

Kuu'lus kirju troo'niga A'frodi'te,
Zeu'si tü'tar, se'pitsusmei'ster ka'nge,
pa'lun si'nd, et mu'rega ii'al ei mu'rraks
sü'dant sa mi'nul.

Skeem: — — — — — — — — — —
— — — — — — — — — —
— — — — — — — — — —
— — — — —

(I. Tronski mainitud teos.)

Euroopa rahvaste kirjanduse värsiehituses on säilinud järgmised antiikkreeka värsijalgade nimetused: jamb, troheus, daktül, amfibrahh, anapest, peoon. Praegu värsse ei kanta ette lauldes, vaid loetakse hariliku hääldamisega, sellest siis tulebki, et värsiehituse aluseks ei ole pikad ja lühikesed silbid, vaid rõhulised ja rõhutud silbid.

Antitees (kreeka *antithesis* — vastukäivus) — stilistiline figuur (vt.), luulekeeles võtte, kus kujukuse suurendamiseks on teravalt üksteisele vastu seatud vastupidised mõisted, mõtted või tegelaste iseloomujooned.

Näiteid:

Sa kõige armsam mulle,
ja siiski vihkan sind!
Võin haavu lüüa sulle —
ja endal lõhkeb rind.

(A. Haava.)

Kuum on lõuna —
aga süda jahtub;
külm on põhi —
süda seal on soe.

(J. Smuul.)

Antiteesi esineb ka eesti rahvalaulus, näit.:

Saksad sõitvad saaniga,
mina vaene kelguga.
Sakstel täkud saani ees,
minul koerad kelgu ees.
Igas paigas käisin sees,
ikka olin sakstest ees.

Antoloogia (kreeka sõnadest *anthos* — lill ja *legō* — korjan) — nii nimetati juba vanadel aegadel antiikse luuleteoste valimikku. Ka käesoleval ajal nimetatakse antoloogiaks kas üksikute luuletajate valitud teoste kogumikke või teatud rahva valitud luuleteoste kogumikke.

Näiteks „Eesti luule antoloogia” (I ja II, 1955).

Apogee (kreeka *apogeion* — kaugel maast) — millegi arenemise kõrgem aste, tipp. Näiteks võib ütelda, et romaanis „Noor kaardivägi” jõuab Olegi kangelasliku karakteri arenemine apogeesse stseenis, kus fašistid kuulavad teda üle.

Apokrüüf (kreeka *apokryphos* — salajane, võltsitud) — vanad usulised legendid, mida esitati „pühakirjana” samaväärselt evangeeliumide ja piibliga, mida kirikumehed ja usklikud peavad pühaks.

Apokrüüfiks nimetatakse üldiselt kirjanduslikku tööd, mida võltsilt loetakse teatud autorile kuuluvaks.

Aposiopees vt. lausekatkestus.

Apostroof (kreeka *apostrophe* — kõrvalekaldumine) on stilistiline figuur (vt.), luulekõne võte, mis seisneb selles, et elutule nähtusele või asjale pöörduakse kui elulisele või enam mitteolevale isikule kui olevale.

Näiteks:

Las sädeleb portaalidel, su ustel,
linn mehine, — täht tulevikku kiirgav!
Saab, Tallinn, jälle koduseks su muster,
kui tõused tuhast nooruslik ja hiilgav,
sa ükskord ülim taas särad kevadõites...

(J. B a r b a r u s.)

Apoteoos (kreeka *apotheōsis* — jumalustamine) — nii nimetati minevikus võidu auks pidutsemist, mingi sündmuse piduliku lõpetamise ülistamist, selle sündmuse kangelaeste kiitvat esiletõstmist.

Draamateoses või näidendis on apoteoos — pidulik lõpp-pilt. Näiteks M. Glinka ooperi „Ivan Sussanin” lõpp-pilt, mis kujutab vene rahva võitu välismaalastest anastajate üle.

Arhaism (kreeka *archaios* — põlisvana) — vana sõna või kõnekäänd, mis praegusest üldisest rahvuskeelest on kadunud, samuti ka vana aja igandid elu-olus ja üldse elus. Kunstilises teoses kasutatakse arhaisme tegelaste kõnes, sündmuste kirjeldamises jne., silmas pidades teatud kunstilist eesmärki, näiteks, et minevikku taandunud ajaloolist epohhi kujutada võimalikult ilmekamalt.

Mõnikord, vastupidi, kasutatakse arhaisme iroonilise eesmärgiga. Harilikku keelde arhaismi sissetoomine annab sellele teoseosale pilkelise ilme. Näiteks A. Hindi „Tuulise ranna” II osas poetab autor Alfred Peepsoni pidukõnemesse „Kaugatoma rahva ühiskaupluse” avamisel kiriklikke arhaisme Peepsoni suuremaks naeruvääristamiseks (minu armsad, seesinane jne.)

Arhitektoonika (kreeka *architektonikē* — ehituskunst) mõistet tarvitatakse kunstiteose ehituse mõttes, teose osade, peatükkide, episoodide proportsionaalsust jne. Vt. ka **kompositsioon**.

Assonants (ladina *assonare* — kokku kõlama) on 1) ühe-laadiliste täishäälikute kordumine värsis, fraasis või salmis (näiteks: sauna taga kasvab saar);

2) mittetäielik riim (assonantsriim) (vt. **riim**), kus ühtesattumine, kokkukõla on ainult täishäälikuis.

Eesti rahvaluule on rikas assonantsi poolest, seda leidub kõikjal.

Näiteks:

Helise, helise, ilma,
kõmise, kõmise, kõrbe,
hüüa vastu, hiie suuri,
laula vastu, laane laia.

Assonantsriimi näide:

Eel õhtut väsis äiksekahur,
muld hingab värskes vihmavees.
Ja südasuve hardas rahus
on sumestumas nurmeteed.

(J. Sütiste.)

Asündeton (kreeka sõnast *asyndeton* — mitte seotud) on stilistiline figuur: kunstilise keele väljendusviis, kus ühendavad sidesõnad üksikute sõnade ja lausete vahel on ära jäetud. Nende puudumine annab keelele rohkem tungi, väljendusjõudu, annab kiirendatud intonatsiooni.

Näiteks:

Kotka pojad,
pesad soojad —
need ei kõida tormilinde,
tuld ja terast ei too rinde:
jäägu pesad, kalju praod,
rasked saod, pikse maod,
mahamurdev tormilend —
see on kotka poja vend!

(A. Allie.)

Ašuug (türgi sõnast *aşık* — armunu) — kaukaasia rahvaste rahvalaulik-luuletaja. Luuletades oma laule, loeb neid ašuug poollauldes, saates seda rahvuslikul keelpillil.

Kuulsa dagestani ašuugi Suleiman Stalski laulud on Nõukogude Liidus laialt tuntud.

Autobiograafia (kreeka sõnadest: *autos* — ise, *bios* — elu, *graphō* — kirjutam) — oma elu kirjeldus inimese enese poolt. Ilukirjanduses nimetatakse autobiograafiaks säärast teost, kus kirjanik kirjeldab oma elu. Näiteks V. Majakovski „Mina ise”.

Autobiograafiliseks nimetatakse niisugust ilukirjanduslikku teost, kus autor on kasutanud oma isikliku elu sündmusi materjalina (näiteks M. Gorki „Lapsepõlv”, „Inimeste seas”, „Minu ülikoolid”, O. Lutsu „Kevade”).

Autograaf (kreeka sõnadest: *autos* — ise, *graphō* — kirjutam) — autori oma käega kirjutatud teose käsikiri, kiri, autori pühendus raamatus jne. Autograafiks kutsutakse ka autori enda poolt kirjutatud allkirja.

Suurte isikute (nagu riigitegelaste, teadlaste ja kirjanike) autograafe korjatakse suure hoolega, uuritakse ja säilitatakse teaduslikes instituutides, muuseumides ja riiklikes arhiivides.

Nii näiteks Marxi-Engelsi-Lenini-Stalini Instituudis NLKP KK juures kogutakse, uuritakse ja hoitakse alles Marxi, Engelsi, Lenini ja Stalini autograafe, ja marksismi klassikuid publitseeritakse pärast võrdlemist autograafidega. A. Puškini autograafe kogub, uurib ja hoiab alles NSVL Teaduste Akadeemia Vene Kirjanduse Instituut, M. Gorki omi NSVL TA M. Gorki nim. Maailmakirjanduse Instituudi arhiiv.

Eesti kirjanike autograafide peamiseks säilitamiskohaks on ENSV TA F. Kreutzwaldi nimeline Kirjandusmuuseum Tartus.

Autorikõne (vt. ka lüüriline kõrvalekaldumine) — sõnad, millega autor vahetult, otse enda poolt iseloomustab oma kangelas, hindab nende samme, kirjeldab sündmusi, miljööd ja maastikku.

B

Bahšii — turkmeeni ja usbeki rahva rahvalaulik-luuletaja ja vestja.

Bajaan ehk bojaan — muistse Vene legendaarne laulik-luuletaja. „Targast Bojanist” on juttu vene kirjanduse suurimas mälestusmärgis — XII saj. vanavene poemis „Lugu Igori sõjaretkest”.

Vene keeles tähendab *bajana* üldnimetusena üldse poeti.

Ballaad (itaalia sõnast *ballare* — tantsima) on lüüri-
lis-eepilise luule (vt.) üks liike: sündmusi käsitlev mitte
eriti ulatuslik luuletus, milles luuletaja annab edasi mitte
ainult oma tundeid ja mõtteid, vaid ka kirjeldab seda, mis
tekitab temas neid elamusi.

Keskaegses kirjanduses (prantsuse, hispaania ja itaalia
kirjanduses) nimetati esialgu ballaadiks lüürilist ring-
mängulaulu. Luuletus koosnes kolmest salmist, igaühes
kaheksa värssi, mis olid seotud ristriimidega, ja lõpu pool-
salmist, millel oli neli värssi; kõigis salmides kordus sõna-
sõnalt viimane värss ja pidid korduma needsamad riimid.

Aegade jooksul muutus nii ballaadi sisu kui vorm mit-
mete rahvaste kirjanduses. Ballaadiks hakati kutsuma
süžeealist, väikese ulatusega luuletust, mille sisu oli fantas-
tiline, ajalooline või heroiline (näit. inglise rahvaballaadid
Robin Hood'ist [hud]); ühtlasi kaotas ballaad oma kindla
vormi, mis põhines keskaegseil reegleil.

Vene kirjanduses on tuntud V. Žukovski ballaadid „Svet-
lana”, „Ludmila” jt.

Eesti vanemast kirjandusest on tuntud näit. J. Berg-
manni ballaadid „Ustav Ülo” ja „Taara pidud tagaselja”.

Nõukogude kirjanduses nimetatakse ballaadiks mitteula-
tuslikku, sündmusi kirjeldavat luuletust, milles on kujuta-
tud heroilise laadiga üksikut elulist episoodi. Näiteks
N. Tihhonovi „Ballaad sinisest pakist”, „Ballaad naeltest”,
M. Svetlovi, K. Simonovi ja S. Maršaki ballaadid.

Näitena eesti nõukogude kirjandusest võiks olla
J. Kärneri „Kaarnamäe ballaad” ja ka D. Vaarandi „Üle-
miste vanake ja noor linnaehitaja”.

Barbarism (ladina *barbarus* — võõramaine) on
võõramaine sõna, kõnekäänd, väljend, mis pole omane
sellele keelele, milles on kirjutatud teos, vaid on võetud
teisest keelest. On olemas: *gallitsismid* (ladina
sõnast *gallicus* — gallia või praeguses tähenduses prant-
suse) — sõnad ja kõnekäändud, mis võetud prantsuse kee-
lest, *germanismid* — võetud saksa keelest, *russiti-
sismid* — võetud vene keelest jne.

Barbarisme kasutab mõnikord kirjanik, et edasi anda
tegelaste keelt, kes kummardavad võõramaise ees, näit.

vene aristokraadid, nagu näitab J. V. Stalin, „kelkisid sellega, et nad vene keelt kõneldes kokutavad prantsuse keeles, et nad oskavad kõnelda vene keelt ainult prantsuse aktsendiga” („Marksismist keeleteaduses”). Eesti kadakaksad uhkeldasid saksa keelega jne.

Edasi andes vene õukonna aristokraatia žargooni (vt.), mis oli vaenulik ja võõras rahvale, toob L. Tolstoi kas terved fraasid prantsuse keeles või kasutab gallitsisme, millega ehtisid aristokraadid oma vene keelt. A. Hint oma romaanis „Tuuline rand” pipardab kohati (näit. II, ptk. XII) tõusiklike äritsejate keelt germanismidega ja tsaari urjadniku keelt russitsismidega.

Barbarismidega üliküllastatud keelt, mis naerab orjameelsust välismaise ees jne., nimetatakse ka *makarooniliseks* keeleks ja värssi, mis koomiliselt küllastatud võõrsõnadega, *makaronvärsiks* (vt.).

Bard (kelti sõnast *bard* — laulik) — vanade keltide rändav laulik-luuletaja; XVIII—XIX saj. luules tähendas bard üldnimena üldse poeeti. Selles mõttes esineb vahetevahel sõna bard ka nüüd kirjanduses, eeskätt just iroonilises mõttes. Näit. „ameerika imperialismi bard”.

Beit — idamaade rahvaste luules tarvitav stroofi liik, distihhon, mis on seotud paarisriimiga. Aserbaidžaani suure poeedi Nizami Gandževi (XII saj.) kuulsad poeemid on kirjutatud beitides, samuti Usbeki suure poeedi ja filosoofi Ališer Navoi (XV saj.) poeemid.

Belletristika vt. ilukirjandus.

Bibliograafia (kreeka *biblion* — raamat, *graphō* — kirjutam) on raamatute sisulise ja välise külje lühike kirjeldus ja hinnang (autor, pealkiri, raamatu iseloom, kirjastus, ilmumisaeg ja -koht, formaat, lehekülgede arv, hind jne.). Bibliograafiaks nimetatakse ka 1) kirjanduse nimestikku, kus antakse teatud autori teoste ja tema loomingu kohta käivate kriitiliste tööde loetelu; 2) teatud küsimuse üle olemasoleva kirjanduse nimestikku; 3) teatud ajalises perioodis ilmunud väljaannete loetelu jne. Bibliograafiaks nimetatakse samuti seda osakonda ajakirjas või ajalehes, kus tuuakse retsensioone ilmunud raamatute ja trükis avaldatud tööde kohta.

Kirjanduse loendite, ülevaadete ja nimestike koostamise meetod ja printsiibid, samuti raamatute kirjeldamine ja hindamine kuuluvad erilise teadusliku abidistsipliini valdkonda, mida kutsutakse teaduslikuks bibliograafiaks.

Biograafia (kreeka *bios* — elu ja *graphō* — kirjutam) — inimese elu sündmuste esitamine ajalises järjekorras, alates sündimisega, kas kirjelduse, jutustuse või muul kujul.

Biograafiline meetod vt. **meetod**.

Bufonaad (itaalia *buffonata* — nali, koomiline vemp) — lavaline ettekanne, mis on ehitatud eriti naljakaile situatsioonidele. „Opera buffaks” on nimetatud koomilist ooperit. „Müsterium-buff’iks” nimetas V. Majakovski oma teatritükki, kus luuletaja kujutas satiiriliselts kodanluse esindajaid.

Bukooliline luule (kreeka *bukolos* — karjane, *bukolikos* — karjaseline) on antiikluule üks liike, kuhu kuuluvad teosed, milles lauldakse külainimeste, nagu maaharijate, karjaste, kalameeste elu väljamõeldud võluvustest, sest need elaksid nagu ilma mure ja vaevata, lauldes ja tant-sides. Säärase, tegelikku elu ilustava luule levinud vormideks olid pastoraalid ehk karjaselaulud (vt.), idüllid (vt.), ekloogid (vt.), väikesed poeemid, dialoogid, näidendid ja jutustused. Antiikkirjanikest olid tuntud bukoolikud kreeka luuletaja Theokritos (III saj. e. m. a.) ja rooma luuletaja Vergilius (I saj. e. m. a.).

Bukooliline luule levis uue aja klassitsismi (vt.) ja sentimentalismi (vt.) raamides, näit. prantsuse ja vene kirjanduses. Eesti kirjanduses on eklooge kirjutanud Kr. J. Peterson (näit. „Enn ning Ellu”). Karjaselaule on kirjutanud ka M. Veske (näit. „Ma olen karjapoisike”). A. Alle „Eesti pastoraal” ligineb käsitletavale temaatikale realistlikult:

Karjalaps vaeseke kuhja all kükitab,
kaelani märg, külm kallale tükitab.
Tuule ja vihma käes elajad norgus,
karjakraantsilgi saba on sorgus.

Burimee (prantsuse sõnadest *bouts rimés* — riimitud otsad) on luuletus, mis kirjutatud ette kindlaks määratud ja tihtipeale ebaharilike riimsõnadega. Säärase luuletuse

nimetuse järgi on nime saanud *burimeemäng*, mis seisneb võistluses, kes rutemini ja õnnestunumalt täidab harjutuse luuletuse kirjutamiseks antud riimidega.

Burlesk (itaalia *burla* — nali) on humoristliku luule üks liike: jutustav naljaluuletus, kus kõrge teema esitatakse irooniliselt või paroodiliselt (vt. **paroodia**). Nii näiteks XVII saj. prantsuse kirjanik Scarron jutustas ümber rooma luuletaja Vergiliuse tuntud antiikpoeemi „Aeneise”; tema burleskis räägivad jumalad turunaiste kombel.

Bõliinad (vene *быль* — mis tõesti olemas olnud), ka **stariinad** — vene jutustavad rahvalaulud, lugulaulud, mis pajatavad vägilastest ja rahvakangelastest. Nende loojateks olid nimepidi tundmatud vana aja laulikud, stariinasid anti suuliselt põlvest põlve edasi.

Bõliinade kangelaste kujudes, nende mehistes tegudes ülistas rahvas patriootilisi sangaritegusid, oma sünnimaa eest ennastsalgavat võitlemist, piiritut vaprust ja rahva südikust, kaastunnet rõhutuile, selget mõistust, vastupidavat iseloomu, otsekohesust ja ostetamatust — vene iseloomu parimaid jooni. Sisu järgi võib bõliinad jaotada kahte põhigruppi: 1) vägilaste bõliinad, mis jutustavad vene muistsete vägilaste Ilja Murometsi, Aljoša Popovitši, Dobrõnja Nikititši ja teiste sõjalistest vägitegudest; 2) ajaloolis-olustikulised bõliinad, mille pole sõjalist iseloomu ja mis jutustavad rahva muistendite kangelaste Svjatogori, vakra kaupmehe Sadko, Vassili Buslajevi ja teiste elust.

Bõliina on vene suulise rahvaloomingu üks vanimaid liike. Esimesed bõliinade üleskirjutused on tehtud XVII saj. alguses, 1804. aastal avaldati trükis esimene bõliinade kogumik „Vanad Venemaa luuletused”, mis on kirja pandud kasakas Kriša Danilovi poolt Uraalis ja Lääne-Siberis.

Palju on bõliinasid üles kirjutatud, uuritud ja publitseeritud nõukogude teadlaste poolt.

Sisu edasiandmise eel käib bõliinades harilikult stereotüüpiline algus.

Näiteks „Vassili Buslajevi surm”:

Suure Novgorodi, kuulsa linna all,
järvel kuulsamal sel Ilmenil,
ei seal uju pardike hallike,
ega hõlju hele sõtkake ...

Jutustamine lõpeb mõnikord stereotüüpilise lõpposaga.

Näit. „Aljoša Popovitš ja Tugarin”:

Nii tehti vanasti ja nii sest lauldigi.

Vene bõliina värss, milles jutustatakse poollauldes, sisaldab kolm, harva kaks rõhku, kusjuures viimane rõhk langeb tavaliselt kolmandale silbile lõpust. Värssi, mis on iseloomulik bõliinadele, kutsutakse ka vene meloodiliseks rahvusvärsiks. Tema iseloomulikuks jooneks on riimi puudumine, vene rahvalaul, välja arvatud mõned harvad erandid, riimi ei tarvita (vt. **rahvalooming**, **rahvaluule ehitus**).

Näide:

Vanas kuulsas linnas Muuromis,
külas ausas Karatšarovis,
oli vägilase väljasõit.
Asus teele seal sangar südikas,
vana kasakas, Ilja Muromets.

(A. Annisti tõlge.)

D

Daktül (kreeka *daktylos* — sõrm) — kolmesilbiline värsjalg silbilis-rõhulises värsiehituses, kus rõhk langeb esimesele kolmest silbist (’). Antiikkirjanduse värsiehituses (vt.), kust see nimetus on võetud, nimetati daktüliks värsimõõtu, mille värsijalad koosnesid ühest pikast ja kahest järgnevast lühikesest silbist ().

Daktülis on ehitatud näiteks J. Sütiste „Talvisel teel”:

Viltjalu mehed on rippu
koormate pääl,
hingeaur lehvitab lippu,
habemein jää.

Skeem: ’’’
/’’
/’’
/’’

Dekadents, dekadentskirjandus (prantsuse *decadence* — langus) — kodanliku kirjanduse vool, mis tekkis Prantsusmaal XIX saj. lõpul.

Dekadentskirjandusele on omased: sisutu kunsti jutlustamine, mis on eemaldunud ühiskondlikust elust ega taha teenindada rahvast, vaid on talle vaenulik; müstika, usk üleloomulikesse jõududesse, mis juhtivat maailma; äärmine individualism, põlgus lihtsate tööinimeste vastu, rafineeritud elamuste imetlemine, surma, roiskumise, kombelõtvuse ülistamine, välise ilu, nikerdatud kirjandusvormi tagaajamine jne. (vt. **sümbolism**).

Säärane rahvavaenulik kunsti ja kirjanduse vool, mis on eriti iseloomulik kaasaegsele kodanlikule kirjandusele Ameerikas ja Inglismaal, tähistab kodanliku ühiskonna roiskumist ja allakäiku, tema võimetust edasiseks arenemiseks, tähistab valitsevate klasside hirmu töötajate kasvavate jõudude ees, kes võitlevad õiglase ühiskondliku korra eest.

Detektiivkirjandus (ladina sõnast *detectio* — avastamine) — kodanliku seikluskirjanduse üks liike. Siia kuuluvad romaanid ja jutustused detektiivide, salapolitseinike „kangelastegudest” ja seiklustest, mis on suunatud kapitalistliku ühiskonna alusmüüri — kodanluse eraomandi kaitseks.

Detektiivkirjanduse näiteks võib tuua inglise kirjaniku Conan Doyle'i [doil] teoseid Sherlock Holmes'i seiklustest, mis on esile kutsunud hulga jäljendusi.

Inglise ja ameerika detektiivkirjanduse sisu on nüüdisajal kujunenud mõrvade, röövimiste ja gangsterite-roimade ülistamiseks.

Dialektism vt. **provinttsialism**.

Dialoog (kreeka *dialogos* — kõne kahe inimese vahel) — kõnelus kahe või mitme isiku vahel kirjandusteoses. Draamateoses on tegelaste dialoog üks põhivahendeid kuju ja karakteri loomiseks.

Dialoogiks nimetatakse ka kirjandusteoste eriliiki, kui see on kirjutatud kõnelusena inimeste vahel. Näiteks Anna Haava „Kas on veel rohtu, mis avitab?”

Didaktiline luule (kreeka *didaktikos* — õpetlik). Didaktiliseks luuleks kutsutakse teoseid, kus teaduslikud väited, moraali reeglid, pedagoogilised õpetused jne. esitatakse luuletuse vormis, et lugejal oleks võimalik neid hõlpsmini meeles pidada.

Selline on näiteks Boileau [bualoó] „L'art poétique” („Luulekunst”, 1674), milles on värsivormis esitatud tema aja luuleteooria põhiväited.

Dissonants vt. **konsonants**.

Distihhon on lihtsamaid stroofe (vt.): kahe värsirea kombinatsioon, mis ühendatud riimi ja ühtlasi intonatsiooniga.

Distihhone eristatakse värsimõõdu ja värsijalgade hulga järgi. Näiteks antiikses luules oli levinud distihhon, mida nimetati eleegiliseks distihhoniks: esimene värss oli kuuekordne daktül, heksameeter, teine pentameeter — samuti kuuekordne daktül, kuid kahe lühikese silbi väljajätmisega kolmandas ja kuuendas värsijalas.

Silbilises värsiehituses (vt.) kujutab distihhon enesest harilikult kolmeteistsilbilist värssi järjekindla paaris-naisriimiga.

Kuuejalasest jambist koosnev distihhon annab aleksandriini (vt.).

Idamaisele luulele omast kaksikvärssi nimetatakse beitiks (vt.).

Eleegilise distihhoni näide:

Kaugete piiride rännakuilt saabudes, tütarlaps, sulle
uudusi pakitses rind avarailt päikesemailt.

(J. Sütiste.)

Skeem: ' ◡ ◡ ' ◡ ◡ ' ◡ ◡ ' ◡ ◡ ' ◡ ◡ ' ◡ ◡
' ◡ ◡ ' ◡ ◡ ' // ' ◡ ◡ ' ◡ ◡ ' ◡ ◡

Ditüramb (kreeka *dithyrambos* — laul [eriti Bakchose auks]) on entusiastliku laadiga laul, antiikkreeka piduliku lüürika üks liike. Ditüramb loodi algul viina- ja rõõmujumala Dionüsose ehk Bakchose kiituseks ja kanti ette rahvapidustustel koori poolt muusika ning tantsu saatel.

Tuntud on ditürambid, mis on kirjutatud antiikkreeka luuletajate Arioni ja Pindarose poolt (VI—V saj. e. m. a.). Hiljem kujunes ditüramb piduliku lüürika liigiks, mis sarnanes oodi (vt.) ja hümniga (vt.).

Kohatute ja suurendatud kiituste puhul öeldakse irooniliselt ka tänapäeval: „laulab ditürambe”.

Diivan (pärsia keelest) on idamaades ühe või mitme poeedi luuletuste kogumiku tavaliseks nimetuseks, kusjuures luuletused vastavalt keskaegseile reegleile järjestatakse teatud korras: kas olenevalt nende värsiehituslikust vormist (kassõõdad (vt.), gaseelid (vt.), rubaiid (vt.)) või riimsõnade tähestikulises järjekorras, kui kogumik koosneb ühe riimsõnaga luuletustest, mis minevikus olid idamaade luules harilikud.

Dolnik (vene sõnast доля — jagu, osa) on vene rõhulise värsiehituse (vt.) üks liike: harilikult kolmest värsijalast koosnev meetrum, kusjuures rea sees jäetakse ära üks või kaks rõhutat värsijala osa. Selle tõttu tundub rõhk järsemalt, eraldatumalt ja värsirida otsekui jaguneb mitte kolmejalaseks värsijalaks, nagu silbilis-rõhulises (vt.) värsis teatud mõodus, vaid rütmilisteks osadeks, milles on silpide arv mitteühtlane.

Olenevalt rõhkude arvust värsireas võib dolnik olla kolme, nelja ja harvem ka viie rõhuga.

Dolnik esineb vene rahvalaulus ja M. Lermontovi, A. Feti, A. Bloki, V. Brjussovi jt. luuletustes. Seda kasutavad ka nüüdisaegsed luuletajad.

Draama (kreeka *drama* — tegevus) on ilukirjanduse üks põhiliike. Sõna laias mõttes nimetatakse draamaks igasugust kirjanduslikku teost, mis on kirjutatud tegelaste rääkimise vormis, ilma autoripoolse jutustamiseta.

Et lugeja võiks kujutleda teatud pilti elust ja tegelasi selles, jutustab romaani, jutustuse, novelli või olukirjelduse autor miljööst, milles tegelased toimivad, tegelaste ettevõtmistest ja elamustest; lüürilise teose autor annab edasi inimese elamused, tema mõtted ja tundmused; draamateose autor näitab seda kõike tegutsemises, oma tegelaste vahetuis tegudes, kõnes, elamustes, seejuures tal on võimalus näidata oma teose tegelasi laval. Draamateosed on määratud enamikus laval esitamiseks.

Draamateoseid on mitut liiki: tragöödia (vt.), draama, komöödia (vt.), vodevill (vt.), teatrirevue jne.

Sõna kitsas mõttes on draama, erinevalt draamakirjanduse teistest liikidest, kirjanduslik teos, mis kujutab keerukat ning tõsist konflikti, pinevat võitlust tegelaste vahel.

Näit. A. Jakobsoni draamateostes on pingelist võitlust progressiivsete ja reaktsiooniliste jõudude vahel, sotsialismi ülesehitajate ja selle takistajate vahel.

Dramaturg — draamateoste autor, näitekirjanik; varem al ajal tarvitati eesti keeles seda sõna ka teatri kirjanduslik-kunstilise nõuandja mõttes.

Dramaturgia — autori draamateosed kogumina. Ka mingi rahva või ajaloolise ajastu draamakirjandust tervikuna nimetatakse dramaturgiaks. Näit. August Jakobsoni dramaturgia, sõjajärgse perioodi nõukogude dramaturgia.

Duumad on ukraina rahvalaulud ajaloolistest sündmustest ja rahvakangelastest, mis oma iseloomult ja sisult meenutavad vene bõliinasid (vt.) ja ajaloolisi laule (vt.). Nende loomisel on kasutatud bõliina värsse algus- ning lõpuosaga, ja neid kanti ka bõliinade kombel ette rahvalaulikute-banduristide või kobsarite poolt poollauldes ja ukraina rahvusliku pilli banduura või kobsa saatel.

Duumad tekkisid XVI—XVII saj. Paljud nendest on pühendatud ukraina kasakate võitlusele Türgi ja Poola panide vastu, jutustavad Türgi orjuses vangidena kinni- peetud kasakaist, nende kannatustest ja võitlustest, näit. „Laul Samoila Koškast”, „Kolmest vennast, kes põgenesid Azovist” jt. Hiljem nimetati vene luules duumadeks mõnikord luuletusi, mis olid pühendatud tähtsaile ühiskondlikele teemadele.

Duumadeks nimetas näiteks luuletaja dekabrist K. Rõlejev oma luuletuste raamatut, mis olid pühendatud Venemaa ajaloolisele minevikule. Pärast kaotas nimetus duuma oma ajaloolise iseloomu. Näiteks: duumad on A. Koltsovi lüürilised mõtisklused, duuma on M. Lermontovi „Kurvalt vaatan meie põlve rahvast”.

E

Eepiline kirjandus, eepika (kreeka sõnast *epos* — sõna, jutustus, laul) on jutustav liik kirjandust, üks kirjanduse põhiliike (eepika, draama, lüürika).

Erinevalt draamast (vt.), mis peegeldab elu selle toimimise kaudu, näidates laval elupilte inimeste käitumisest, tegusid ja elamusi teatud elulistes tingimustes, erinevalt lüürikast (vt.), mis peegeldab elu üksiku inimese elamuste, mõtete ja tunnete kaudu, peegeldab eepiline kirjandus elu jutustamise kaudu inimestest ja sünd-

mustest, millest inimene osa võttis, inimese käitumisest ja elamustest erisuguseis olukordades, inimese suhtumisest elu mitmesuguseisse nähtustesse, teistesse inimestesse jne.

Eepilise, jutustava kirjanduse põhilised liigid on järgmised:

a) **R o m a a n** (vt.) — eepilise kirjanduse suurvorm on teos, milles peegeldub nähtuste lai ring; inimelu pilt antakse kogu tema keerukuses, kusjuures tekivad ühiskonna mitmesuguste klasside ja kihtide huvide kokkupõrked ja võitlus, põimuvad üksteisest läbi teose paljude tegelaste elusaatused. Inimese eluteed ja tema iseloomu valgustatakse romaanis erisuguseil elujärkudel ja mitmekesiseis avaldustes.

b) **J u t u s t u s** (vt.) — eepilise kirjanduse keskmine vorm kujutab romaaniga võrreldes vähemat elunähtuste ringi; inimelu pilt on esitatud vähema keerukusega; inimese eluteed valgustatakse kokkupõrkeis ja vastastikuseis suhteis teiste inimestega; teose kangelasel elu kujutatakse põhiliselt mingil ühel perioodil.

d) **N o v e l l** (vt.) — eepilise kirjanduse väikevorm on väikese ulatusega teos, mis harilikult haarab inimese elu üksikut sündmust, mitte tungides üksikasjadesse, mis temaga juhtus enne ja pärast seda sündmust.

e) **O l u k i r j e l d u s** (vt.) — jutustab sündmusest või inimesest, kes tõesti on tegelikult olemas ega ole mitte kirjaniku loova kujutluse tulemus või tegeliku eluga võrreldes ümberkujundus, nagu see sünnib kõigis teistes ilukirjanduse vormides.

Eepilisse kirjandusse kuuluvad ka muinasjutud, muistendid, naljandid jne.

Eepilised, jutustavad teosed on tavaliselt kirjutatud proosas, vabalt arendatud kunstilises keeles. Jutustavad teosed, mis on kirjutatud meetrilises kunstilises keeles, s. o. värsis, kuuluvad lüürilis-eepilisse kirjandusse (vt.). Selle liigid on: romaan värssides, poeem, eepiline rahvalaul, böliina, ballaad, valm jt.

Jutustava kirjandusliigi päritolu viib tagasi Vana-Kreekasse, ja oma nimetuse „eepika” sai tolleaegseist rahvalauludest-poeemidest, mida on loodud Vana-Kreekas juba muistseil aegadel ja mis jutustasid suurtest ajaloolistest sündmustest rahva elus. Muistseist jutustavaist rahvalauludest-poeemidest, mis jutustasid legendaarseist kangelas-

test ja nende heroilistest vägitegudest, koostati rahva kangelaslood, rahva e e p o s e d.

Niisuguseiks heroilisteks eeposteks on Homeroose „Ilias” ja „Odüsseia”. Niisuguseiks kangelaslugudeks on ka „Kalevipoeg”, vene böliinad ja paljude teiste rahvaste sellesarnased rahvaloomingulised teosed.

Egofuturism vt. futurism.

Ekloog (kreeka *eklogē* — valik) on bukoolilise luule (vt.) üks liike: luuletus, mis sisuliselt sarnaneb pastoraali (vt.) ja idülliga (vt.), kuid on kirjutatud mees- ja naiskarjase vahelise kahekõnelise stseenina. Mõnikord esitati eklooge laval vastava muusika ja tantsude saatel. Jälgendavaid eklooge kirjutasid õuepoeetid XVII ja XVIII saj.

Eesti kirjanduses on mõni ekloog K. J. Petersonilt (näit. „Enn ja Ellu”).

Ekspositsioon (ladina *expositio* — seletus) on süžee (vt.) sissejuhatav lähteosa, kus kirjeldatakse ühiskondlikku keskkonda ja elumiljööd, kus on kujunenud ja arenenud tegelaste iseloomujooned, ajaloolisi tingimusi, milles arenevad sündmused jne. Erinevalt süžee sõlmest, s. o. sündmustest, mis kutsub esile edaspidise arenemise, ei mõjuta ekspositsioon teose edaspidiste sündmuste käiku.

Olenedes kohast teoses võib ekspositsioon olla otsene, mis käib teose sündmuste eel, pidurdatud, kui kirjanik teeb selgitavad andmed tegelastest teatavaks pärast sõlme, ja regressiivne ehk tagasihaarav ekspositsioon, millal autor loob selgitavad teated teose lõpus, seletades, mis oli enne teose sündmuste algust (eellugu) või oli teose sündmuste vahel (vahelugu) või mis oli pärast teose sündmuste lõppemist (järellugu).

Ekspositsiooni koht teoses oleneb autori kavatsusest, sellest, kuidas ta mõistab elu ja tema arenemist, kuidas ta soovib seda kujutada ja selgitada.

Näiteks N. Gogoli „Surnud hingedes” on p i d u r d a t u d ekspositsioon: selgitus ajaloolisest ja olustikulisest keskkonnast esitatakse pärast sõlme sõlmimist, teateid peategelasest Tšitšikovist antakse teose lõpus. Enne näitab kirjanik Tšitšikovi ja pärast seletab, missuguseis tingimustes võis üles kasvada säärane inimene.

Romaanis „Kuidas karastus teras” on otsene ekspositioon: selleks on esimesed pildid, mis kujutavad Pavka Kortšagini lapsepõlve (koolist väljaheitmine jne.) kuni punaväeosa ilmumiseni (mis on sõlmeks).

E. Vilde „Mahtra sõda” algab süžee sõlmega; ekspositioon on pidurdatud ja tuuakse alles IX ja X peatükis.

Ekspressiivsus (ladina *expressio* — väljendamine) on kõne, nähtuse või kunstiteose ilmeks. Värssidest, mis eredalt väljendavad luuletaja tundeid, portreest, mis suure väljendusjõuga annavad edasi inimese karakterised jooned, maastikumaalist, milles on esile tõstetud antud koha looduse iseärasused ning eredalt ilmseks tehtud autori meeolud, räägitakse kui suure ekspressiivsusega kunstiteosest. Väljendusrikkus, ekspressiivsus saavutatakse kunstiteoses väga mitmesuguste kunstivahendite kasutamisega, nagu rütm, kõlakordus, stilistilised figuurid, troobid jne.

Eksprompt (ladina *exprom(p)tus* — valmis, sedamaidne) on luuletus, mis kirjutatud kiiresti, ilma eelneva ettevalmistuseta, on harilikult naljatava või satiirilise laadiga.

Eleegia (kreeka *elegos* — kaeblus) on vana-kreeka lüürilise luule üks liik — luuletus, mis on läbi imunud nukrusest. Tuntud on vana-rooma poetide Propertiuse, Tibuluse ja Ovidiuse eleegiad.

Eleegia nimetus püsis euroopa kirjanduses XVIII ja XIX saj.

Tuntud on V. Žukovski, A. Puškini, M. Lermontovi ja teiste eleegiad.

Näitena A. Puškini „Eleegia”:

Noorpõlve pidustuste metsik uljus
mu meelde pohmeluse jäljed muljus.
Kuid aastatega nagu kange vein
saab kiirgavamaks mineviku lein.
Mind ootab vaev. Mu elumere kallas
ja tulevik on tuulte meeevallas.

Meil on üldtuntud K. E. Söödi eleegia „Metsateel” („Ma kõnnin hilisel õhtul”).

Epifoor (kreeka sõnast *epiphora*: *epi* — pärast, *phoros* — kande).

On kirjandusteose lõpetav osa: draamakirjanduses ja mõnikord ka jutustavas teoses on selleks apoteoos (vt.) või epiloog (vt.), lüürilises luuletuses kas lõpetav salm või värss, valmis — lõpumoraal, õpetus. Kõlaepifooriks nimetatakse juhtumit, kui luuletuse lõpuvärssides korratakse samasuguseid häälikulisi kombinatsioone, näit. riimi, et tugevdada luulekeele väljendusjõudu.

Epifoori näiteks võib olla P. Rummo luuletuse „Jõepere” üksik viimane värss, milles on kokku võetud ka luuletuse tuum:

rõõm, mure silmis tulevasest pojast.

Samuti rahvalaulu „Ilulaul” lõpuvärssid.

Epigoon (kreeka *epigonos* — sündinud hiljem) on hukkamõiste, põlastav definitsioon säärase kohta, kes hilinemisega järgivad mingit oma aja äraelanud kirjandusvoolu, kes oma loomingus mehhaaniliselt kordavad eelkäijate ideid, meetodeid ja kunstilisi vahendeid.

Epigraaf (kreeka sõnast *epi* — peale, *graphō* — kirjutam) — nii nimetasid muistsed kreeklased pealkirja mälestusmärkidel ja ausammastel. Hiljem hakati epigraafiks nimetama lühikest katkendit teise autori teosest, fraasi, värssi, mille kirjanik on asetanud oma teose algusse või teose üksikute peatükkide ette, et selgitada teose ideed, teose sisu või teemat. Eesti keeles tarvitatakse epigraafi mõttes sõna „moto”.

Näiteks E. Vilde „Mahtra sõja” I peatükile on motoks paarisvärss rahvalaulust:

Kilter, kubjas, aidamees,
need on põrgus kõige ees.

Need sõnad näitavad nii rahva kui autori põhilist suhtumist mõisniku käsilastesse.

Juhan Liiv asetab oma „Varjus” iga peatüki ette moto, mis avab vastava peatüki tuuma, näit.: Särk ihu ligi, surm ligemal. (Rahvasõna.)

J. Smuul tarvitab „Kirjades Sõgedate külast” korduvalt motosid. Näit. moto „Mõisa kõis — las lohiseb! (kõnekäänd)” koos pealkirjaga „Elu rentnikud” avab hästi kaheksanda kirja põhi-idee.

Epigramm (kreeka *epigramma* — pealekirjutus) on satiirilise luule üks liike: väike luuletus, mis salvavalt naerab välja mõnd isikut.

Vana-Kreekas nimetati esialgselt epigrammiks pealkirju templeis, pjedestaalil või nōul. Hiljem hakati Roomas epigrammiks nimetama väikest satiirilist luuletust.

Nōukogude vene kirjanikest on epigramme kirjutanud V. Majakovski, A. Arhangelski, A. Bezōmenski, S. Vassiljev, S. Maršak jt.

Eesti kirjanduses on epigramme kirjutanud mitmed luuletajad, nagu A. Alle, A. Antson, F. Kotta jt.

Näiteks A. Alle epigramm „Vatsamees Göring”:

Pole otsas veel Saksamaal rasvad,
kuni ringi tatsub vatsamees Göring.
Vatsa matsakat, põhjatuid rikkusi kasvab:
okupeeritud maadel käib kõripidi nōoring.
Ja Euroopa? — kui pressitud suitsuheering!

(1943)

Epiloog (kreeka *epilogos*: *epi* — pärast, järel, *logos* — sõna) oli antiik-kreeka draamas lõpp-pöördumine vaatajate poole, kus autor seletas oma näidendi põhi-ideed või iseloomu. Mõnikord käis säärane pöördumine näidendi eel ja siis nimetati seda *proloogiks* (vt.).

Nüüdisaegses kirjandusteoses nimetatakse epiloogiks töö järeloa, kus autor teeb teatavaks tegelaste edaspidise saatuse pärast teoses käsitletud sündmusi.

Näit. E. Vilde „Mahtra sõja” epiloogiks on 6 kirja teose lõpus.

Episood (kreeka *epeisodion*, sõna-sõnalt „pärast [koori] sissetulemist järgnev”, vahelelisatu) on kirjandusteose süžee sündmuste aheliku üks lüli, millel on poeemis, jutustuses, romaanis või draamas enam-vähem omaette tähtsus.

Näiteks E. Krusteni romaanis „Noorte südamed” I hulamine õlgedel on meelde jääv episood romaanis.

Epistolaarne kirjandus (kreeka *epistolē* — läkitus) on ühiskonnategelaste, teadlaste, kirjanike jne. kirjade kogumikud.

Epistolaarses vormis on loodud niisugused ilukirjanduslikud teosed, mis on kirjutatud läkitusena (vt.) teatud isi-

kule, kirjade reana või tegelaste omavahelise kirjavahe-
tusena.

Näiteks O. Lutsu „Kirjad Maariale”, I. Turgenevi „Faust”, F. Dostojevski „Vaesed inimesed”.

Epitaaf (kreeka *epitaphios* — hauapealne) on hauakiri, mis tihti esineb luuletuse vormis. Iroonilised epitaafid on ammust ajast kujunenud üheks levinumaks satiirilise luule liigiks: hauakirjana olematul haul naeruvääristatakse nähtuste või isikute pahelisi ja naeruväärseid jooni, kes sel ajal on elus ja terved.

Näiteks A. Alle „Furor Teutonicus”:

Joogem ja tralligem: täna on matused,
kurat on korjuse koristand põrgu!
Palugu, paastugu, parunid patused —
sääsed neil söögu sarvi ja sõrgu!

Materdi maha ta Marni vee soonikus...

Röövis ja rõhus ta rajamaad laia:

„Pereat sub Iove Furor Teutonicus!”

Taon ta hauasse haavapuust vaia!

Epiteet (kreeka *epitheton* — lisand) on sõna, mis piiritleb, selgitab ja iseloomustab mingi mõiste, nähtuse või eseme mõnd omadust või kvaliteeti.

Epiteet märgib ära eseme või nähtuse mingi külje või omaduse ainult koos täiendava sõnaga, millele ta kannabki üle oma tähenduse, omad tunnused.

Näit. *särav* päike, *hõbedane* kuu, *mehine* mees.

Kasutades epiteeti, tõstab kirjanik esile need kujutatava nähtuse või eseme omadused ja tunnused, millele ta soovib lugeja tähelepanu juhtida.

Epiteediks võib olla iga täiendav sõna: näiteks nimisõna — *emakene*-maa; omadussõna — *laias* laanes; verbi vormid — *lehvib* tuul; määrsõnad — *hõbehäälselt* laulab lastekoor.

Rahvaluuleloomingus kasutatakse tihti niinimetatud püsivat epiteeti, mis kordub väga mitmes kohas, näit. *reinu*vader rebane, *sinita*evas, *leinav* lesk.

Epiteet on troopide lihtsaim vorm.

Epopöa (kreeka *epopoia*, mis tuletatud sõnast *poieō* — looma) nime kandis Vana-Kreekas jutustavate rahvalau-

lude kogumik, mis pajatas mingist ajaloolisest sündmusest, andes laia pildi rahva elust, tema võitlusest ja kangelastest. Säärased klassikalised epopöad on Homeroose „Ilias” ja „Odüsseia”.

Nüüdisajal nimetatakse epopöaks romaani (vt.) või romaanide tsükli, mis kujutab ulatuslikku ajalist perioodi või suurt ajaloolist sündmust, valgustades rahva elu selle mitmepalgelisuses, mitmete ühiskondlike klasside huvide võitlusega, teose paljude tegelaste saatuste keeruka põimumisega.

Niisugused on näiteks vene kirjanduses L. Tolstoi „Sõda ja rahu” ja M. Šolohhovi „Vaikne Don”.

Eesti kirjanduses võime romaanepopöaks nimetada A. H. Tammsaare „Tõde ja õigust”.

Esteetika (kreeka *aisthēsis* — aisting, tunne) on teadusharu, mis käsitleb ilunähtusi elus ja seadusi ilu peegeldusest kunstis.

Teatud ajaloolises olukorras tekivad inimühiskonnas mõisted ideaalist (vt.), milles väljendub inimeste kujutus sellest, missugune peaks olema elu, kui ta vastaks inimeste kõrgeile eesmärkidele ja paremaile püüdlustele.

Ühelt poolt peegeldab kunst elu ühiskondlike ideaalide valguses, teiselt poolt kehastab kunst oma vahenditega ideaalid elupiltides, kujudes, võimaldab ideaali näha selle täies selguses ja tekitab just sellega inimeses ilutunde ja vaimustuse suure ning ülla ees, saavutatud ideaali kauniduse ees. Kunst suudab kehastada ka füüsilist ideaali — inimkeha ilu (näiteks Milo Venus antiikkujudes) ja inimvaimu ilu (L. Koidula armastus oma kodumaa vastu).

Ilutunnet nimetame esteetiliseks tundeks. Esteetika uurib neid tundeid ja seda, mis kutsub neid esile nii elus kui kunstis. Kunsti üheks põhiliseks ülesandeks ongi see, et tunnetades elu ja peegeldades seda, kasvatada inimest, esile kutsudes temas esteetilisi tundeid, s. o. näidata ilu ja teed selle saavutamiseks.

Esteetika ajalugu võib piiritleda kui kunsti teadusliku ning materialistliku käsitluse väljatöötamise protsessi, mis toimus ägedas võitluses idealistlike kunstikäsitlustega.

Kuivõrd ilu on saavutatud ja kehastatud ideaal, ei saa sotsialismieelses ühiskonnas inimese tung ilu poole millalgi tunda täit rahuldust, sest et elu valitsevad seal eksplua-

taatorlikud klassid, mis on tõkestuseks inimese teel õnnele, vabadusele ja ilule.

Ainult sotsialistlikus ühiskonnas lähenevad ideaal ja tege-
likkus, saavutavad ühtsuse, loovad aluse uuele sotsia-
listlikule esteetikale. Inimese parimad püüded, vaba ning loova töö rõõm, armastus vabastatud kodumaa vastu ja valmisolek tema pärast suuremaile endaohverdus-
tele — need kehastuvad nõukogude elus eneses, kehastuvad tootmise novaatorite liikumises, Nõukogude Liidu kange-
laste vägitegudes, nagu Nikolai Gastello, Zoja Kosmodem-
janskaja, Aleksandr Matrossovi ja krasnodonlaste vägi-
tegudes.

Sotsialistlik kunst leiab elus eneses tõesti kauneid näh-
tusi ja, kehastades neid kunstilistes kujudes, teeb ilu üld-
rahvalikuks omandiks, kasvatab nende kujude põhjal mil-
joneid inimesi.

Etteaste vt. pilt.

Eufoonia (kreeka sõnadest *eu* — hästi, *phonē* — heli, hää) on kunstilise keele kvaliteet, mis seisneb kõlalise külje loomulikkuses ja ilus. Sõnade kõlavuse ärakasuta-
mise ja suurendamise mitmesugused vormid annavad kuns-
tilisele keelele suurema väljendusjõu, tugevdatud tundelise värvingu (vt. alliteratsioon, onomatopöa, instrumenteerim-
ine, riim jne.). Teiselt poolt hoidub kirjanik lauses tarvi-
tamast tähtede kombinatsioone, mis puudutavad kuulmist ebameeldivalt või mis on raskesti hääldatavad. Näiteks eesti keeles ei mõju hästi lõpu - t a t a k s e mitmekordne järjestikku esinemine.

M. Gorki pöördus järjest kirjameeste poole kõlava, täpse ja lihtsa kõne nõudega.

F

Faabula (ladina *fabula* — valm) on kirjandusteoses kujutatavate sündmuste ja juhtumuste üksteisele järgnev esitamine (vt. **süžee**).

Et faabula printsipiaalselt ei erine süžeeist, siis on otsar-
bekohasem teost analüüsides piirduda oskussõnaga **süžee**.

Fantaasia (kreeka *phantasia* — kujutlus, kujutus) on loov kujutlus (vt.). Fantaasiaks nimetatakse ka kuju, mis

on loova kujutluse saadus, unistust, kõike seda, mis on inimese kujutluses ja mis ei eksisteeri tõsielus, kuid mis on tõeluse omapäraseks peegelduseks inimese teadvuses. Ka igasugune kõige ebatõenäolisem ja tõelusest kaugel seisev fantastiline kuju, näit. mingi mõttetu fantastiline uni, peegeldab lõppkokkuvõttes ikkagi elu, sest et ta lähtub elust ja koosneb eraldikistud, kuid tõepoolest olemasolevate joonte ja nähtuste omapärasest kombinatsioonist. Loov fantaasia võib olla kasulikuks unistuseks, võib äratada tahet selle unistuse teostamiseks elus. Niisugune on, näiteks, fantastiline kujutlus lendavast vaibast muinasjuttudes, mis väljendas rahva unistust õhu vallutamisest ja mis juhtis leiutajate ning teadlaste mõtet selles suunas. Säärased on ka mitmed teaduslik-fantastiliste romaanide kujud, mis käisid mõnede avastuste ja leiutuste eel. Loov fantaasia võib siiski elust ka irduda, muutuda tühipaljaks fantaseerimiseks ja anda inimesele moonutatud ettekujutuse maailmast. Niisuguseiks moonutatud fantastilisteks kujutlusteks tõsiolu suhtes on usulised kujutlused.

Farss (prantsuse *farce*) on olustikulise sisuga vanaaegse lõbusa komöödia üks liike. Keskaegsel Prantsusmaal oli farssidel suur menu linlaste — kaupmeeste ja käsitöölise — seas.

On tuntud prantsuse farss XV saj. pugejast advokaadist Patelinist [patlään] ja Hans Sachsi lõbusad vastlaetendused, farsid.

Hilisema aja kodanlikus teatris degenereerus farss jämeda ja labase sisuga komöödiaks ehk jandiks.

Figuur, stilistiline (ladina sõnast *figura* — kuju, väljanägemine) on harilikust erinev sõnatarvitamine, kõne eriline süntaktiline ehitus, mida autor kasutab kunstilise keele väljendusrohkeuse tõstmiseks.

Stilistilised figuurid on: inversioon, retooriline küsimus, ütlemata jätmine, mitmesugused parallelismid, anafoor, epifoor jt.

Finaal (ladina *finalis* — lõpu-) viimane, lõpetav stseen draamateoses.

Folkloor (inglise *folk-lore*) vt. rahvaluule, rahvalooming.

Formalism (ladina *forma* — väline kuju) — rahvavaenulik vool kunstis ja kirjanduses, samuti kirjandusteaduses ja kriitikas. Formalism eitab kunstiteoste ideelist sisu ja peab tähtsaks ainult teose vormi.

Irrutades kunsti reaalsest tegelikkusest, eitades ühiskondliku elu ja ajaloolise aja nähtuste peegeldumist kunstis, riisuvad formalistid kunstiteoselt tema tähtsuse ja õilsa eesmärgi — teenindada rahvast, kaasa aidata tema vaimsele kasvamisele, abistada teda võitluses oma õnne eest.

Käsitledes kunstiteose vormi isoleeritult tema ideest, teemast ja sisust, mis tõeliselt määravad vormi (vt. **sisu ja vorm**), näevad formalistid kirjandusteost kui süžee ehitusvõtete tervikut, uute sõnade kombinatsioone, uute rütmide ja riimide leiutamist jne.

Formalismile on omane kiindumine mõttetusse sõnamängusse värsis ja teksti mõistmist takistavate häälikute kombinatsioonidesse, on omane kõigile arusaadava ilmeka ja ilusa keele asendamine kunstlike uussõnadega, uute sõnade väljamõtlemine, millel teinekord polegi mõtet. Formalistid ei ole huvitatud teoses selle põhi-ideest, selle tähendusest ühiskonna elus, vaid üksnes sellest, kuidas teos on „tehtud” (kuidas on tehtud Cervantese „Don Quijote”, kuidas on tehtud „Kalevipoeg”).

Nõukogude avalikkus käsitleb formalismi kui kahjulikku kodanlikku ning rahvavaenulist teooriat.

ÜK(b)P KK määrus 10. veebruarist 1948 V. Muradeli ooperi „Suur sõprus” kohta avas selle rahvavaenulise suuna olemuse ja näitas konkreetset, missugust kahju tõid nõukogude muusikale ja mõnede heliloojate loomingule formalistlikud moonutamised.

Futurism (ladina *futurum* — tulevik) on XX saj. dekadentliku kodanliku kunsti vool. Futurism tekkis Itaalias, kajastades sõjaka imperialistliku kodanluse ideoloogiat ja selle anastuslikke taotlusi.

Lääne futurismile on omane kapitalistliku suurlinna, kapitalismi tingimustes inimest tõmbistava masintehnika võimsuse ja anastusliku sõja ülistamine ning põlguse äratamine massi, s. o. töörahva vastu.

Eitades klassikalise kunsti ja kirjanduse suurt pärandit astusid futuristid välja kujutava kunsti ja luule üldtunnustatud vormide ja normaalse lauseehituse vastu. Nad hak-

kasid looma oma „ülemõistuslikku” keelt, arulagedaid käratsevaid sõnade kombinatsioone, millel puudus igasugune sisemine mõte. Itaalia futuristide ninamees Marinetti liitus fašistidega ja oli Teise maailmasõja ajal ühe itaalia fašistliku diviisi ohvitser; see diviis purustati Nõukogude armee poolt Stalingradi all.

Enne Oktoobrirevolutsiooni kujunes Venemaal mitte just suurearvuline futuristide grupp, millesse kuulusid mõned maalikunstnikud ja literaadid (kubofuturistid, egofuturistid jne.), kes kajastasid oma „loomingus” ja skandaalseil avalikel ülesastumistel erinevalt itaalia futuristidest väikekodanluse anarhistlikke meeleolusid, mis olid iseloomulikud kodanliku kultuuri lagunemise ajajärgule. Ka vene futuristidele oli iseloomulik püüe „vabastada” kunst ja kirjandus selle ideelisest sisust, sõna — mõttest ja tung luua väljamõeldud ja inimkõnes mitteeksisteerivaid sõnu ja glosso-laaliaid, millel polnud sisu ega mõtet.

Futurismiga oli seotud oma loomingu algetapil ka V. Majakovski, kes siiski kiiresti ja otsustavalt vabastas enese futurismi kahjulikest mõjutustest.

Varsti pärast Suurt Sotsialistlikku Oktoobrirevolutsiooni lagunes futurism nagu kõik teisedki langusliku kodanliku kirjanduse voolud ning rühmad, kusjuures ometi jatkas ajuti mõnede üksikute kirjanike loominguusse halva mõju avaldamist, mille vastu aga peab võitlust kirjanduslik avalikkus.

Eesti kirjanduses on futurism teinud mõningaid sisetungi üritusi (alates 1914. a.), kuid kaugemale üksikuist väikestest futuristlikest katsetustest ei jõudnud. Neid matkib ja iseloomustab järgmine A. Alle epigramm-paroodia:

Rakakatai.

Trill-tralling trullib, trallib prasselduste pannil
nooruri turi, uri, surimuri.

Till tolli peale molli rakatama pandi,
lill lolli, lulli, lalli luuletise jandi.

Ois, õie, põie lehist puudrit palju Mannil:
sest saabus Rüst, rakakatai kas suri?

Poiss pergel, mürgel, mürtsutai,
oi kergel kargel kärtsutai,
parr-tirts,
hurraa!

Följeton (prantsuse *feuilleton* — leheke) ajaleheartikli eriline liik, kus naeruvääristatakse ühiskondliku elu ebaterveid nähtusi. Nõnda nimetati vanal ajal Prantsusmaal, kus tekkis följeton esimesena, teravmeelselt kirjutatud kriitilisi artikleid teatri ja kirjanduse sündmustest.

Eesti kirjanduses oli A. Alle tuntud terava sulega följetonistina.

G

Gallitsism vt. **barbarism**.

Gaseel (araabia keeles *ghazāl* — võrk) on idarahvaste (aserbaidžaanlaste, usbekkide, turkmeenide jt.) lüürika vorm, mida eriti harrastati vanadel aegadel.

Gaseel koosneb kaksikvärssidest — *be itidest* (vt.), kusjuures esimese distihhoni read peavad idamaise värsidehituse iidsete reeglite järgi omavahel olema riimiga seotud. See riim kordub iga järgneva beidi teises värsis. Mõnikord käib riimsõnaga kaasas mingi sõna või sõnade rühma kordumine, moodustades omapärase refrääni. Ida luules kutsutakse viimast *rediifiks* (vt.)

Germanism vt. **barbarism**.

Gradatsioon (ladina *gradatio* — järkjärguline tugevnemine, astendus) (ka kliimaks) on stilistiline figuur (vt.): kunstilise kõne võte, mis seisneb mõistete astmelises grupeerimises kas suurenevas või vähenevas tähenduses.

Näiteks:

Siit saab me lastele, siit saab me perele,
leiba me rahvale, leiba me maale.

(D. Vaarandi.)

Grotesk (prantsuse *grotesque* — naeruväärne, veider, ebaharilik) on kunstiline võte kunstis ja kirjanduses, kusjuures inimese või inimelu piltide kujutamine toimub kavatsuslikult suurendatud või vähendatud, ebanormaalsel koormisel kujul, nii et elus reaalselt esinev põimub fantastilisega, hirmutav ning kohutav erakordselt naeruväärsega.

Groteski kui üht elu kujutamise satiirilist vormi kasutas tihti M. Saltõkov-Štšedrin (näiteks tegelaste groteskne

kujutamine tema satiiris „Ühe linna ajalugu”); groteski ühe näitena V. Majakovski loomingus võib tuua tema satiirilise luuletuse „Istungite palavik”, mida märkis ära ka V. I. Lenin.

H

Hauakiri vt. epitaaf.

Heksameeter (kreeka sõnadest *hex* — kuus, *metron* — mõõt) on värsimõõt antiikkirjanduse värsiehituses (vt.), nimelt kuuejalane värss, mis koosneb daktüleist ja spondeustest, viimases värsijalas esineb ka trohheus. Heksameetri rütmis on oluline koht tsesuuril (vt.), mis asetseb kolmandas või neljandas värsijalas.

Selles värsimõõdus on kirjutatud Homeroose tuntud poeemid „Ilias” ja „Odüsseia”.

Näide:

Kõvasti kõlksusid tiivukad nooled || sel rutusel käigul
vihase jumala seljal: || nii otsekui õõna ta sammus.
Istudes viimati laevade ette || ta läkitab sulgise noole;
hirmsasti kaigub Apolloni amb || hõbeläikene lennul.

„Ilias” I.

(I. Tronski, Antiikkirjanduse ajalugu.)

Heksameetrit on vahete-vahel kasutanud eesti luuletajad alates F. Faehlmannist kuni tänapäevani.

Näiteks:

Pakase taeva all külmetab päikese kohmetund nagu
siniste varjude viir võõtideks lõhestab maa.
Tuuled on vajunud vette ja jooksmisest väsinud meri
vaibudes randa on toonud hapra ning vahuse jää.

(J. Sütiste.)

Homonüümid (kreeka sõnadest *homos* — ühesugune ja *onyma* — nimi) on sõnad, mis hääldamiselt on sarnased, kuid tähenduselt erinevad, näiteks värss — (härja)värss.

Homonüüme kasutatakse tihti mänglevas, kalambuurriimis (vt.), kuid mõnikord ka ilma naljatoonita, siis on tegemist homonüümriimiga:

Näide:

Sir-vir: kes virk, ei hätta jää,
sel õnn on ikka kaasas.
Maast sulanud on lumi, jää,
pea õitsevad kõik aasad.

(F. Kotta.)

Humanism, humaansus (ladina *humanus* — inimlik) on armastus inimese ja inimlikkuse vastu, kaastunne inimesele tema hädas ja rõhutatud olukorras, tung aidata inimest jne.

Renessansi ajastul (XIV—XVI saj.), kui kodanlus võitles feodalismi vastu, kujunes humanism kui eesrindliku ühiskondliku mõtte teatud vool, mis algatas võitluse inimisiku õiguste eest kirikliku ideoloogia vastu ja skolastika ikke vastu ning kujunes eesrindliku kodanliku kunsti ja kirjanduse üheks põhiliseks erisuseks.

Sotsialismieelse ühiskonna humanism on läbi imbinud õilsa protestiga inimese ekspluateerimise ja alandamise vastu, on täis kaastunnet rõhutute ning õnnetute vastu.

Ometi on kodanlik-aadelliku ühiskonna eesrindliku kirjanduse (Fr. Schiller, V. Hugo, Ch. Dickens jt.) humanismil alati piiratud iseloom, sest et ta ei püstita küsimust kodanliku ühiskonna alustest enestest, nendest põhjustest, mis kutsuvad esile inimese ekspluateerimise inimese poolt, tema orjastamise ja rõhumise.

Kodanlikus ühiskonnas pole teostatav inimese tõeline vabadus ja inimisiku täielik arenemine.

„Ühiskonnas, mis on rajatud raha võimule, ühiskonnas, kus töörahva hulgad on viletsuses ja käputäis rikkaid elab teiste arvel, ei saa olla reaalsel ja tõelist „vabadust””, kirjutas Lenin. „... Pole võimalik elada ühiskonnas ja olla ühiskonnast vaba. Kodanliku kirjaniku, kunstniku, näitleja vabadus on ainult maskeeritud (või silmakirjalikult maskeeritav) sõltuvus rahakotist, äraostmisest, elatise andmisest.” (V. I. Lenin, Teosed 10.).

Kaasaegses kodanlikus kirjanduses, eriti just ameerika kirjanduses, mis peegeldab kodanliku ühiskonna lagunemist, jutlustatakse inimestevihkamist, ülistatakse anastuslikke sõdu jne.

Humanismist on läbi imbinud eesrindlike vene kirjanike looming, mis kajastab rahva vabastusvõitlust, nagu

A. Puškini, M. Lermontovi, I. Turgenevi, N. Gogoli, L. Tolstoi, A. Tšehhovi jt. looming. Revolutsiooniliste demokraatide teoste humanism, N. Tšernõševski, N. Nekrassovi ja M. Saltõkov-Štšedrini teoste humanism väljendas nende püüdeid äratada rahvast revolutsioonilisele võitlusele.

Ainult sotsialistlikus ühiskonnas, mis on hävitanud inimese ekspluateerimise inimese poolt, luuakse tingimused inimese tõeliseks vabaduseks ja isiksuse igakülgseks arenemiseks.

Võitluse protsessis sotsialismi eest kujuneb välja tõeline, sotsialistlik humanism, mis on läbi imbinud mitte ainult kaastundest rõhutute vastu, vaid mis seab oma eesmärgiks kõigi maade ja rahvuste töötajate tõelise vabastamise sotsiaalsest ja rahvuslikust rõhumisest.

Sotsialism loob täiesti uut tüüpi inimese, kelle elu aluseks on ühiskonna ja isiku huvide ühtsus, mis kindlustab kõigi tema individuaalsete kalduvuste ja võimete arenemise.

Igakülgsest arenenud, täisväärtusliku ja harmoonilise isiksuse loomine, see kõrge eesmärk määrab sotsialistliku humanismi tõelise iseloomu. Sotsialistlik humanism tõstab esile lepitamatu võitluse idee kõige vastu, mis takistab inimese vaba arenemist.

„Kui vaenlane ei alistu — ta hävitatakse,” kirjutas M. Gorki, see sotsialistliku humanismi võitlustahteline laulik; sotsialistlik humanism on valmis võitluseks ja suurimaks eneseohverdamiseks, et töötava rahva massid vabastada ja viia õitsengule inimesik.

Sotsialistliku humanismi ideedest on läbi imbinud kogu nõukogude kirjandus ja tema algataja M. Gorki elu, revolutsiooniline tegevus ja looming.

Humoresk on väikese ulatusega teos proosas või värssides, mis ilma vihata teeb nalja mõnede eraeluliste nähtuste üle nii ühiskondlikus kui ka isiklikus elus või inimloomuse mõne naljaka joone üle.

Näitena võiks olla Peet Vallaku humoresk „Maanaine”.

Huumor (ladina *humor* — sõna-sõnalt: niiskus) on see külg kirjandusteoses, milles elu kajastub koomiliselt, naljakalt.

Erinevalt satiirist (vt) ja satiirilistest teostest, kus teravalt naerdakse välja, paljastatakse ühiskonna ja isikliku

elu-olu pahelisi nähtusi, millel on oluline tähendus ühiskonna elus, võetakse humoristlikes teoseis naerualuseks harilikult küll olulised, kuid eraelulised elunähtuste puudused, mõnikord ka üksikud naeruväärsed jooned neil oma olemuselt tublidel inimestel, kellesse autor ei suhtu kaugegtki pahameelega, vaid isegi armastuse ja sümpaatiaga, tehes nende üle sõbralikult nalja.

Niisugune on näiteks A. Tvardovski huumor tema poeemis „Vassili Tjorkin”, kui see on sihitud rindeelu elu-oluliste puuduste pihta, Vassili Tjorkini ja tema kaaslaste üksikute joonte pihta.

Huumor muutub teinekord irooniaks, „naeruks läbi pisarate” (N. Gogol) — elu ebanormaalsete külgede välja-naermiseks kaastundega inimeste vastu, kes ei tunneta ümbritseva tõelikkuse vördjalikkust ning on seepärast mannetud ja naljakad.

Niisugused on N. Gogoli kurva huumoriga kujutatud endisaja mõisnike kujud, mis teravalt erinevad Šobakevitši, Pljuškini, Skvoznik-Dmuhhanovski ja teiste „Surnud hingede” ja „Revidendi” kujudest, keda suur kirjanik kujutab satiirilisel, viha ja pahameelega.

Lepliku huumoriga, mis paisub tugevateks koomilisteks stseenideks, kujutab O. Luts kooliõpilasi oma „Kevades”.

Humoristlikke teoseid esineb kõigi kirjandusliikide alal (romaan, novell, komöödia, poeem, luuletus, epiogramm jt.). Huumor on iseloomulik ka rahvaluule teostele (muinasjutud, vanasõnad jt.).

Häälükordus on nähtus, kui kunstilises keeles korduvad sõnades sääraseid häälükute kombinatsioonid, mida kirjanik kasutab luulekeeles, harvemini proosas, et saavutada suuremat väljendusjõudu. Niisuguste häälükorduste abil (vt. **riim**, **assonants**, **alliteratsioon**) tõstab luuletaja esile sõnad, millel on eriline tähtsus värsis, kriipsutab alla nende mõtet, intonatsiooni kasvu.

Häälükordust kasutatakse ka onomatopöas (vt.). Vt. ka eufoonia.

Kõlakorduste kuhjamine värsis ilma eesmärgita ja kunstilise kavatsuse õigustamiseta viib tühisele sõnadega mänglemisele luules, viib futurismini (vt.).

Hümn (kreeka *hymnos* — pidulik laul) — nii nimetati Vana-Kreekas pidulikke luuletusi-laule, mis ülistasid legen-

daarseid rahvakangelasi või jumalaid. Hiljem hakati hümniks nimetama pidulikku kiituslaulu, milles ülistati mingit nähtust, isikut või sündmust. XIX sajandil hakati hümniks nimetama pidulikku laulu, mis väljendas ja ülistas rahvuslikku, riiklikku või klassilist ühtsust.

Näiteks NSVL hümn, mis on kõigi NSVL rahvaste pidulikuks lauluks, ülistab „vabade riikide murdmatut liitu”. NLKP ja kõigi kommunistlike parteide hümniks on „Internatsionaal”, mis ülistab kõigi maade proletaarlaste ühtsust ja võitlust kommunismi eest.

Eesti NSV hümn algab sõnadega:

Jää kestma, Kalevite kange rahvas,
ja seisa kaljuna, me kodumaa!

Hüperbool (kreeka *hyperbolē* — suurendus) on liik troope (vt.). Hüperbool on piltlik väljendus, mis seisneb kujutatava nähtuse jõu, tähtsuse või mõõtude ebaproportsionaalses suurendamises, liialdamises. Kirjanik kasutab hüperbooli, et suurendada muljet või teravdada kuju. Hüperbooli esineb tihti rahvalauludes, näiteks „Kalevi-poja” VIII loos lauldakse Kalevipojast:

Kündis kohad metsamaaksi,
laiad paigad laanemaaksi,
külvas metsad kasvamaie,
tammed kõrged tõusemaie,
põõsastikud paisumaie;
kündis paigad lagendikuks,
laiad arud, laiad murud
lustilikuks luusikohaks;
kündis mäed mängimaie,
kingukesed kõikumaie jne.

Hüperboole kasutavad kirjanikud ühel ja teisel puhul. Näiteks J. Madarik oma romaanis „Vabariik” kasutab rahvaluulelist väljendust:

Uhe sõnaga — arvas, et peab veel kirikutäie putru ära sööma ja tornitäie piima peale jooma.

Eesti rahvaluules on suurendus sagedane nähtus, näit. „Suur härg”.

Ideaal (kreeka sõnast *idea* — idee, kujutus, mõiste) on inimese kujutus täiuslikkusest, kõrgemast piirist, mida on võimalik saavutada ühel või teisel alal, nii näiteks — kangelaslikkuse ideaal, perekonna ideaal, ühiskondliku elu ideaal.

Kujutus ideaalist tekib teatud ühiskondlikus olukorras ja väljendab ühe või teise ühiskondliku grupi või klassi püüdlusi; seepärast on ideaal ikka mingi teatud ajaloolise aja nähtus. Muutuvad ajaloolised tingimused, muutuvad ka need või teised ideaalid, mis tekivad neis tingimustes. Inimsoo ajaloos on suuremaks ideaaliks — kommunismi ideaal.

Kunstis on ideaali mõistel üsna suur tähtsus, sest et kunstnik kajastab elu ideaalide valguses, mille eest ta võitleb, ja kunstilistes kujudes kehastab ta oma ideaali ja illustreerib seda teatud kangelase tegevuse näitega. Nii kehastas N. Tšernõševski oma ideaalse kujutluse revolutsionäärist Rahmetovi kujus, M. Gorki — tööliste-revolutsionääri ideaali Pavel Vlassovi kujus.

Mineviku kunstis ei saadud kirjaniku ideaali elus harilikult mitte täielikult teostada.

A. Puškini romaanis „Jevgeni Onegin” on Tatjana vene naise ideaal, nagu seda mõistis suur luuletaja. Kuid Tatjanal polnud võimalust kogu oma iseloomu rikkust elus näidata.

Sotsialistlikus ühiskonnas on ideaali vahekord tegeliku eluga sootuks teine: sotsialistlik ideaal teostub tihti peale elus endas. Seepärast siis nõukogude kirjanikud, luues kujusid, milles nad avaldavad oma inimideaali, kasutavad materjalina elavat sotsialistlikku tegelikkust (näiteks A. Fadejevi „Noore kaardiväe” kangelased, B. Polevoi „Jutustuse tõelisest inimesest” tegelane Meresjev jt.). Nõukogude kirjanike poolt kujutatud ideaal võib omakorda täielikult saada kehastatud elus.

Idealiseerimine (kreeka *idea* — idee, kujutus, mõiste) on nähtus, kui kujutatakse midagi paremana kui see esineb tegelikkuses või täiuslikumana kui seda on inimkujutluse ideaal. Kirjanik, kes niisugusel viisil teeb elu oma kirjanudlikus teoses ilusamaks, peidab lugeja eest tegelikkuse tumeda külgi ja negatiivseid nähtusi, mille vastu on tarvis võidelda. Nii näiteks, sentimentalismi kirjanikud,

nagu N. Karamzin, I. Bogdanovitš jt., kujutades vääralt pärisorja rasket elu kui õnnelikku ajaveetmist looduse rüpes, juhtisid mõisnike-orjaperemeeste huvides seltskonna eemale võitlusest orjapidamise hävitamiseks.

Eesti kirjanduses idealiseerisid pärisorja elu näit. Suve Jaan ja J. V. Jannsen.

Idee (kreeka *idea* — mõiste, kujutlus) on mõte elulisest nähtusest, inimesest, esemest jne., milles väljendub suhtumine nende elulistesse nähtustesse, inimeste kujutlus nendest.

„Idee on (inimese) tunnetus ja püüd (tahtmine),” õpetab V. I. Lenin (Filosoofilised vihikud). Selle või teise idee määravad alati ära ühiskondlik kord, milles inimesed elavad, ja ühiskondliku elu materiaalsed tingimused.

Ideed, inimeste kujutlused elunähtustest, inimeste suhtumine elunähtustesse ja inimeste püüdlused väljendavad klassiühiskonnas selle või teise klassi vaatekohta ja tema materiaalseid huve selles ühiskonnas.

„On mitmesuguseid ühiskondlikke ideid ja teooriaid,” kirjutab J. V. Stalin. „On vanu ideid ja teooriaid, mis on iganenud ja teenivad ühiskonna iganevate jõudude huve. Nende tähtsus seisab selles, et nad pidurdavad ühiskonna arenemist, tema edasiliikumist. On uusi, eesrindlikke ideid ja teooriaid, mis teenivad ühiskonna eesrindlike jõudude huve. Nende tähtsus seisab selles, et nad hõlbustavad ühiskonna arenemist, tema edasiliikumist, kusjuures nad omandavad seda suurema tähtsuse, mida täpsemalt nad peegeldavad ühiskonna materiaalse elu arenemise vajadusi.”

Kunstiteose idee on tema peamine mõte sellest nähtuste põhilisest ringist, mis on kujutatud selles teoses. Kirjaniku idee on mõte, mis väljendatud kunstilistes kujudes, s. o. elupiltides, teose tegelaste käitumises, tegudes ja elamustes.

Kujutades inimesi ja elunähtusi väljendab kirjanik oma suhtumist nendesse ja püüab lugejais esile kutsuda samasugust suhtumist. Kirjaniku ideedes, tema suhtumises elunähtustesse kajastuvad selle klassi huvid, millele ta tunneb kaasa, missugusele poolele ta asub rahva võitluses.

Nii näiteks jutustades Pavel Kortšagini ja tema kaaslaste elust ja võitlusest, näitas N. Ostrovski rahva huvides, kes

võitleb ekspluateerivate klasside vastu, kunstiliselt veenvalt ja elu suhtes tõepäraselt, et pole selliseid raskusi, mida inimene ei suudaks ületada, kui teda vaimustab suur eesmärk — võitlus inimsoo õnne eest, kommunismi teostamine. Selles on romaani „Kuidas karastus teras” põhi-idee, tema põhimine mõte. See idee inspireeris N. Ostrovskit ennastki kangelaestele.

Tuleb silmas pidada, et täisväärtuslik kunstiteos, mis peegeldab elu tõepäraselt ja laialt, ei piirdu ainult põhi-ideega. Selle kõrval avaldab kirjanik oma kujudes rea teisi ideid, mis teatud määral on seotud teose põhi-ideega, annab edasi oma suhtumise mitmesuguseisse elukülgedesse, mida ta kujutab.

Ideelisus (kreeka *idea*) on teose ideeline suunatus, mille määravad kirjaniku maailmavaate sügavus ja õigsus ning mis määrab teose sisu tähtsuse. Mida progressiivsemad on ideed, millest lähtudes kirjanik kajastab elu, valib ja hindab elunähtusi, seda tähtsam, tõepärasem ja sügavam on kunstiteos. Ideelised vead madaldavad, viivad isegi nullini kirjandusteose tähtsuse; eesrindlikud ideed aga, mis väljendavad töörahva huvisid, annavad kirjanikule suurimad võimalused täisväärtuslikuks kunstiloominguks.

Kunsti ja kirjanduse ideetus viib sisult tühjade teoste loomisele, milles autor selle asemel, et kasvatada lugejas kõrgeid mõtteid ja tundeid, õpetada teda aru saama tegelikkusest ja inimestest, juhib lugeja kõrvale võitlusest kauni eest, inimsoo õnne eest.

„Ainult need kirjanduse suunad saavutavad suurepärase arengu, mis tekivad elavate ja jõuliste ideede mõjul, mis vastavad ajastu tõelistele nõuetele,” kirjutas suur revolutsionäär-demokraat N. Tšernõševski.

Nõukogude kirjanikud, kes kajastavad oma teostes „kõrgemat korda kui mistahes kodanlik-demokraatlik kord” (A. Zdanov), juhinduvad marksismi-leninismi ideedest, meie ajastu kõige eesrindlikumaist ideedest, mis toovad õnne töötavale inimkonnale. Nõukogude kirjanike saavutused on seda kõrgemad, mida suuremal määral nad on vaimustatud kommunismi ideedest, kommunistlikust ideelisusest.

Ideoloogia (kreeka sõnadest *idea* — mõiste, kujutus ja *logos* — sõna, õpetus) on teatud vaadete, arusaamade, kujut-

luste ja ideede süsteem, mis väljendub poliitikas, moraal-
lis, teaduses, kunstis ja religioonis. Iga ideoloogia peegel-
dab ühiskonna materiaalse elu tingimusi, antud ajal valit-
sevat majanduslikku korda ning mõjutab omalt poolt ühis-
konna arenemist: eesrindlik, progressiivne ideoloogia aitab
kaasa ühiskonna revolutsioonilisele arenemisele; mahajää-
nud, reaktsooniline ideoloogia pidurdab selle arenemist,
segab seda. Klassiühiskonnas on ideoloogia alati klassi
ideoloogia, väljendab klassi huvisid. Kodanlik ideoloogia, mis kujutab enesest ebateaduslikke idealistlikke
vaateid elule, loodusele ja ühiskonnale, propageerib pime-
daid usulisi eelarvamusi ja ebausku, jutlustab inimeste
võrdsusetust, põlgust ja vihkamist teiste rahvaste vastu ja
kosmopolitismi (vt.) ideid ning juba sellega teenib kodan-
luse huve tema võitluses töölisklassi ja üldse töötavate ini-
meste vastu.

Töölisklassi ideoloogiaks on marksism-
leninism, mis toetub tõelisele teadusele, see on kommu-
nistliku partei ja töölisklassi suur ideeline jõud võitluses
inimkonna sotsialistliku ümberkujundamise eest, kogu maa-
ilma töötavate hulkade õnne eest.

Kapitalistlikus ühiskonnas käib kõigil ideoloogia aladel,
nagu poliitikas, kunstis ja kirjanduses, teaduses, moraali ja
kõlbluse kujutluste ning vaadete alal, pingeline võitlus
eesrindliku, uue, ellu juurdetuleva ja reaktsoonilise, vana,
elus veel valitseva, kuid ajaloo kogu revolutsioonilise are-
nemise poolt hukkumisele määratu vahel. See ideoloogi-
line võitlus kajastab klassivõitlust, mis on käimas kapita-
listlikus ühiskonnas.

Sotsialistliku korra võit hävitab kodanliku ideoloogia
tekkimise ja eksisteerimise tingimused ning aitab kaasa
edukale ideoloogilisele võitlusele kodanliku ideoloogia
lagundava mõju ning igandite vastu inimeste teadvuses ja
tegelikus elus.

Idioom (kreeka *idiōma* — omapärane väljend) on väl-
jend või sõnaühend, mis on omane ainult teatud keelele,
ja seda ei ole võimalik sõna-sõnalt tõlkida teise rahva
keelde. Niisugused on näit. eesti keeles „vesi ahjus” = hädas
olema, „püksid löövad püüli” = hirmu tundma, „puistab
tolmu silma” = valetab, „siidivedaja” = logeleja jt. Idioo-
mide tarvitamine kirjandusteoses, eriti kangelase kõnes,
lisab rahvuslikku värvingut.

Näiteks E. Vilde „Külmale maale”:

See üleannetu laps — Virgu Andrese kolmest tütrest kõige noorem — heitis silma oma rikka isa vaese sulase peale.

A. H. Tammsaare „Põrgupõhja uus vanapagan”:

Jürka pidi tõepoolest oh-oh olema, nagu kõik kinnitasid.

Idüll (kreeka *eidyllion* — väikese ulatusega luuletus) on antiikse bukoolilise luule (vt.) üks liike: luuletus, mis kujutab kerget, muretu elu, külainimeste lõbusat ajaveetmist looduse rüpes.

Sääraseid idüllle kirjutas vana-kreeka poeet Theokritos. Idüllle karjaseist kirjutasid XVII ja XVIII sajandil eriti prantsuse kirjanikud, Venemaal kirjutasid neid Sumarokov, Heraskov jt.

„Igavesed kujud” — maailmakirjanduse kunstilised kujud, milledes kirjanik suutis oma aja elulise materjali alusel luua kauakestvaid üldistusi, mida kasutavad elus järgnevad põlvkonnad. Need kujud omandavad üldnimelise tähenduse ja neid kasutatakse kuni nüüdisajani.

Nii näiteks Prometheuse kujus, mis on loodud juba antiikajal, on üldistatud inimese jooned, kes on valmis andma elu rahva hüvanguks; antiikses Anataiose kujus on näidatud ammendamatu jõud, mille annab inimesele katkestamatu side oma sünnimaa ja oma rahvaga; Fausti kujus on kehastatud inimvaimu taltsutamatu tung edasiminekuks, — ja kõik see määrab ära Prometheuse, Antaiose ja Fausti kujude tähtsuse ühiskondliku mõtte eesrindlikele esindajaile. Näiteks, Prometheuse kuju hindas väga kõrgelt K. Marx.

Hispaania kirjaniku Miguel Cervantese (XVI—XVII saj.) loodud Don Quijote kuju kehastab endas õilsat, kuid elulise pinna kaotanud unistamist; Shakespeare'i (XVI—XVII saj.) tragöödia kangelane Hamlet on saanud üldnimeks kahestunud, vastuoludest lõhestatud inimesele. Tartuffe, Hlestakov, Pljuškin, Don Juan ja nende taolised kujud elavad sajandeid inimpõlvede teadvuses, sest et nendes on üldistatud minevikuinimese tüüpilised puudused, minevikus vastupidavad inimeseloomu jooned, mille on kasvatanud feodaalne ja kapitalistlik ühiskond.

„Igavesed kujud” luuakse kindlas ajaloolises miljöös ja ainult seoses sellega võib neid täielikult mõista. Nad on

„igavesed”, see tähendab, nad on rakendatavad teistel ajastuil niivõrd, kuivõrd on vastupidavad nendes kujudes üldistatud inimeseloomu jooned. Marksismi-leninismi töödes esineb tihti pöördumist nende kujude juurde, et neid kasutada uues ajaloolises miljöös. V. I. Lenin on sageli maininud Prometheuse, Don Quijote, Hlestakovi, Manilovi jt. kujusid.

Ilukirjandus on kunsti liik, mille erinevaks jooneks on elu kujutamine, sõna vahendusel kunstilise kuu (vt.) loomine. Kultuuri varasemale arenemisjärgule on iseloomulik rahva suuline loomine — rahvaluule, mille asemele tuleb kirjaoskuse levides ilukirjandus — kirjalik loomine.

See asjaolu, et ilukirjandus oma loominguise põhivahendina kasutab sõna, mis annab eriti painduvalt edasi inimese mõtte ja tunnete varjundid, teeb ilukirjanduse kõige levinumaks ja mitmekülgsemaks kunstiks, mis peegeldab elu kõige täielikumalt ja laiemalt (vt. **kuju**).

Ilukirjanduse põhiliigid on: eepika, lüürika, draama (vt.).

Ilukirjanduse igal põhiliigil on omad alaliigid: olukirjeldus, novell, jutustus ja romaan — eepikas (vt.), tragöödia, draama ja komöödia — draamakirjanduses (vt.), laul, lüüriiline luuletus — lüürikas (vt.).

Ilukirjanduse vastena tarvitatakse eesti keeles mõnikord ka belletristika. Vene keeles tähendab belletristika ilukirjanduslikku proosat.

Ilukirjanduslik keel. Keel on inimeste suhtlemisvahend. Ta on niisama iidne kui inimeste teadvus ning on lahutamatu seotud ühiskonna eluga. Väljaspool ühiskonda ei ole keelt.

Kui inimeste suhtlemisvahend on keel alati olnud üldine ning ühtne sugukonna, hõimu, rahva ja rahvuse jaoks — kõigi jaoks, kes kuuluvad teatud ühiskonda, ja klassiühiskonnas teenindab keel ühtviisi kõiki klasse.

Üksikud sotsiaalsed grupid ja klassid (näit. rahvast irdunud aristokraatia ja kodanlus, eriti just tema ülemkihid) sunnivad oma huvides peale oma erinevad väljendid, oskussõnad, oma erineva leksikoni.

Kuid see pole eriline „aadli” või „kodanluse” keel, vaid üksnes murrakud, žargoonid (vt.), mis muidugi ei oma mingit erilist grammatikat ega keelelist iseseisvust, vaid

on määratud veeteerimisele ja kadumisele koos selle sotsiaalse grupiga, mis selle tekitas.

Rahva elu kestel keeles toimuvad järkjärgulised muutused: ühed sõnad vananevad ja surevad välja (vt. **arhaism**), teised omandavad teise tähenduse ja mõtte, luuakse uusi sõnu (vt. **neologism**) uute elunähtuste, ühiskondlike asutuste, uute kultuuri, teaduse, tehnika jne. saavutuste tähistamiseks. Kuid oma põhiosas jääb keel püsima — oma grammatika põhilises ehituses ja oma põhilises sõnavaras.

Ilukirjanduses on keel põhiliseks vahendiks, mille abil kirjanik loob teose kunstilised kujud, elupildid ja karakteristikud. Sõnakunstniku põhiliseks materjaliks on keel ja väljaspool keelt ei ole võimalik anda vormi kirjandusteosele.

Oma teose loomisel valib kirjanik hoolikalt oma kujutamiseesmärkide saavutamiseks vajalikke sõnu rahva elavast keelest, kõrvale heites kõik juhusliku, ajutise, kitsalt kohaliku (vt. **provintsialism**), mis ei ühtu rahvuse keele üldise ehitusega, valib oma teose tegelaste kõnelusteks sõnad ja kõnekäänud, mis suurema tabavusega väljendaksid kujutatud inimeste individuaalseid erisusi ja ühtlasi tüüpilisi iseloomujooni, mis peegelduksid nendes individuaalseis erisustes (vt. **tüüp, karakter**).

Taotledes kirjandusteose keele suurimat ilmekust kasutab kirjanik mitmesuguseid vahendeid sõnade ja väljendite sisu süvendamiseks ja mõttelise sisu tarvilike varjundite täpsustamiseks (vt. **troop, figuur, epiteet, võrdlus, metonüümia, metafoor** jt.) ja lugeja suhtes tundelise mõju süvendamiseks (**värss, rütm, kõlakordused, riim, parallelism** jne.).

Ammutades rahva nüüdisaja keele elavast allikast kinistab kirjanik ilukirjanduses kõik väärtusliku, vana ja uue, mis rahvas on oma keele alal loonud ja loob, ja arendab omakorda seda edasi, rikastab oma loominguga rahvuse keelt.

„Iga materjal, eriti aga keel,” kirjutas M. Gorki, „nouab hoolikat valikut, et saavutada kõige paremat — selget, täpset, värvikat ja kõlavat — ja suure armastusega selle parima edasiarendamist.”

Eesrindlikud kirjanikud on alati võidelnud rahvuse keele puhtuse eest kirjanduses, välismaise ees lõimitamisnähtuste vastu (vt. **barbarism**), igapäevase kõnekeele mehhaanilise kopeerimise vastu ja keele risustamise vastu jame-

date, väärade väljendustega (vt. **vulgarism**) ja kitsalt kohalike, kogu rahvale arusaamatute sõnade ja väljenduste laiema tarvitamise vastu (vt. **provintσιαlism, žargoon**). „Võitlus keele puhtuse, mõttelise täpsuse, keele vaheduse eest on võitlus kultuuri tööriista eest. Mida vahedam see kultuuri tööriist on, mida täpsemalt on ta suunatud, seda võidukam ta on,” kirjutas M. Gorki.

Imažinism (prantsuse *image* — pilt, kuju) oli kirjanduslik vool kodanlikus dekadentlikus kunstis XX saj.; tekkis Inglismaal. Imažinistid kuulutasid kunstiloomingu põhiliseks ülesandeks uute, seniolematute kujude väljamõtlemise luules, kusjuures sel puudus ühiskondlik tähtsus ja ideeline sisu. Nende teoste kujusid tavaliselt ei sidunud üksteisega mingi mõte.

Imažinism nagu teisedki XIX—XX saj. kodanliku dekadentliku kirjanduse voolud on rahvavaenulik kirjanduslik nähtus (näit. **dekadentskirjandus, sümbolism**). Järele aimates lääne imažinismi tekkis Nõukogude Liidus esimestel nõukogude võimu aastail vähese tähtsusega imažinistide rühmitus, mille iga aga polnud pikk, vaid lagunes varsti.

Impressionism (prantsuse *impression* — mulje) oli kodanliku kunsti ning kirjanduse vool, mis esimesena tekkis Prantsusmaal XIX saj. teisel poolel. Impressionistide järgi on kunsti ülesandeks edasi anda vahetuid, kitsalt isiklike muljeid, kujutada peenimaid varjundeid elamustes, tajumustes ja meeleoludes. Impressionismile on omased: eraldatus ühiskondlikust elust ja rahva huvidest ning nõudeist, äärmine individualism ja teose vormi imetlemine; vormi nikerduslik viimistlus sisu kulul.

Improvisatsioon (ladina *improviso* — ilma ettevalmistuseta, ootamatult) on kirjandusliku teose loomine antud teemal ilma eelneva ettevalmistuseta; poetiline, otsekohene, ettevalmistuseta reageering sündmusele.

Andekas improvisatsioon annab tunnistust sellest, et luuletaja on varem rikkalikult kogunud elulisi tähelepanekuid, et ta valitseb vabalt luuletehnikat ning on sünnilt andekas ja teravmeelne.

Niisuguste improviseerijate hulka on tihtipeale väga paljudel rahvastel kuulunud rahvalaulikud-luuletajad. Eestis on käesoleval ajal tuntud eriti setu rahvalaulikud heade improviseerijatena.

Inspiratsioon — loomingulise kõrgseisu olukord, loomingulise töö kõrgeima pingutuse hetk, millal kirjaniku teadvus toimib eriti selgesti, millal ta kujundab oma idee, oma kavatsuse elupiltides ja kunstilistes kujudes, mille kujutusmeel loob kogutud vaatluste põhjal.

Samasugune seisund on iseloomulik ka teadlasele, kes teostab teadusliku avastuse; riigitegelasele, kes teeb vastutusrikka otsuse; kunstnikule, kes loob maali, ja ka tööstuse novaatorile jne.

Instrumenteerimine (ladina *instrumentum* — instrument, riist, mänguriist) on poetiline keelevõte, mis seisneb selles, et värsis või salmis või kogu luuletuses kasutatakse ühe ja sama kõlalise laadiga sõnu, mis annavad luuletusele isesuguse kõlalise värvingu ja kujukuse.

Näiteks:

Üks laevuke
läeb üle vee,
läeb üle vee
ja lainete.

(J u h a n L i i v.)

Instrumentatsiooni nähtused on: alliteratsioon (vt.), assonants (vt.), onomatopöa (vt.) jne.

Intermeedium (ladina *intermedius* — vahepealne) on lühike lavaetteaste, harilikult lõbusa või naljatleva ilmega vahepala, mida vanasti mängiti tõsiste näidendite vaatuste vahel, et anda vaatlejaile võimalus puhata ning naerda.

Säärased intermeediumid olid sagedased nähtused XVII—XVIII saj. teatris.

Intonatsioon (ladina *intonare* — kuuldavalt hääldama, välja ütleva) on rääkimise maneer, sõnade lausumise laad, inimekone toon, mis oleneb hääle langemise ja tõusmise vaheldumisest. Intonatsiooni kaudu väljendub tundmus, rääkija suhtumine sellesse, millest ta räägib või kelle poole ta pöörduv. Intonatsioon annab sõnadele mõtte elava värvingu, selle konkreetse tähenduse, mida kõneleja tahab avaldada.

Näiteks sõna „vihm“ võime hääldada rõõmsalt: „Vihm!“ (s. o. ometi viimaks pika põua järele vihml!); võib hääldada ka kibedustundega: „Vihm!“ (s. o. jälle valab!). Jne.

Kõne omapärase süntaktilise ehitusega sõnade ja lausete asetamisega teatud kohale, mõnede sõnade allakriipsutamise-
ga pauside abil, hääle katkestamisega, sõnade aeglusta-
tud või vastupidi: kiirendatud lausumisega annab kirjanik
edasi oma tegelaste kõne mitmesuguse intonatsiooni või
oma kõne intonatsiooni (lüürilises kõrvalekaldumises,
autorikõnes).

Intonatsioon võib olla küsiv, hüüatav, vestlev, irooniline,
pidulik, vihane jne.

Intriig (ladina *intrigare* — segaseks ajama, vassima) on
kirjandusteose keerukas sündmuste läbisegi ahel — kas
poeemis, jutustuses, romaanis, draamas või komöödias; ta
väljendab tegelaste omavahelist pingelist võitlust. Intriigi-
rohke sündmuste ahel on näiteks A. Dumas' romaanis
„Kolm musketäri”.

Invektiiv (ladina *invectiva oratio* — süüdistav kõne) on
terav paljastav väljaastumine mingi elunähtuse või isiku
vastu.

Invektiivi laialt tuntud näitena võib vihjata M. Lermontovi
luuletusele „Poeedi surm”. Eesti kirjanduses on süü-
distava kõnega korduvalt esinenud August Alle oma epi-
grammides.

Inversioon (ladina *inversio* — ümberasetus) on tihti esi-
nev stilistiline figuur (vt.), säärane keele tarvitamisviis,
kus sõnad järjestatakse lauses oma moodi, mis käib vastu
harilikule korrale, näit. eesti keeles täiend pärast täiendata-
vat sõna, kokkukuuluvate sõnade vahele mõne kaugema
sõna toomine jne.

Näit.

Tuhandeid on tulihipi noori
kasvatanud meie kodumaa —

(M. R a u d.)

Tavaline kord on: meie kodumaa on kasvatanud tuhandeid
noori tulihipi.

Sõnade järjestuse säärane tahtlik muutmine tõstab esile,
kriipsutab alla, annab keelele omapärase ja ühtlasi suu-
rema kujukuse:

Talikevad, kevadtali,
aga veres kihk, et vali
vahel õngeridva, lüüra!
Mõte kiusab, kisub õel
vete veerde, Emajõe.

(A. All.e.)

Iroonia (kreeka *eironeia* — varjatud pilge) on peen varjatud pilge, moodustab huumori (vt.) ühe liigi. Ühtlasi kuulub iroonia kunstiliste troopide (vt.) hulka: sõna tarvitatakse siin vastupidises tähenduses, näiteks, tõsise ilmega kinnitatakse teesklevalt vastupidist sellele, mida mõeldakse tõeliselt mingist nähtusest või inimesest.

Näiteks A. H. Tammsaare „Põrgupõhja uus vanapagan”:

[Jürka] „... Sellepärast ära laida Antsu, tema on kuldaväärt mees.”

Ja seda Ants tõepoolest oligi. Tema soetas endale aina uusi ettevõtteid ja masinaid, nii et kuigi Juula oleks iga aasta kasvõi kaksikuid ja kolmikuid ilmale kandnud, ikka oleksid nad Antsu juures tööd leidnud.

Väliselt on jutt Antsust kui kuldaväärt mehest, sisuliselt aga kui kavalast ja ahnitsevast ekspluataatorist.

Iroonia võib olla heatahtlik, kurb, tige, salvav, vihkav jne.

Isikustamine vt. **prosopopöa**.

Itk, nutulaul — kurbust väljendavad lüürilis-eevilised laulud, mis on esile kutsutud läheda inimese surmaga, sugulastest lahkumisega, nagu lahkumine pojast, kes võetud nekrutiks-soldatiks, lahkumine tütrest, kes läheb mehele jne. Vene rahvaloomingus luuletati ja „itketi” säärased matuse-, pulma- ja nekruti-itkud selle kunsti eriliste meistrite poolt — nutunaiste jne. poolt. Nende hulgas oli kunstiliselt väga andekaid inimesi. Näiteks Irina Fedossova, endise Olonetsi kubermangu talunaine, kelle andest kirjutas M. Gorki olukirjelduses „Nutunaine”.

Eesti rahvaluules on sagedasem mõrsja-itk isakodust lahkumisel ja setudel kooljaitkud. Ka ilukirjanduses on sellelaadilisi töid ja need on kutsutud nutulauluks. Näit. J. Weitzenbergi satiiriline „Vana opmani nutulaul”.

J

Jamb (kreeka kolmesilbilisest sõnast *iambos*) — nüüdis-ajal kahe- ja kolmesilbiline värsijalg, kusjuures rõhk langeb teisele silbile.

Nimetus pärineb antiikkirjanduse värsiehituse (vt.) kahe- ja kolmesilbilisest värsijalast jambist, millel esimene silp oli lühike, teine pikk.

Eesti luules esineb puhas jamb harva, mida põhjustab keele sõnarõhk. Jambilist värssi esineb aga eesti luules küllaldaselt, kusjuures eeltakti ehk anakruusi abil esimesest trohheusest saadakse jamb (näit. „kui lennuks tiibu seadev lind” — „kui” abil saadakse troheilise sõnast „lennuks” jamb „kui len-”).

Skeem: ◡' ◡' ◡' ◡'

Jambilise ehitusega on näiteks:

Mil tuled sa?
Sind ootan ma,
mu päikene,
mu kevade.

(A. H a a v a.)

Skeem: ◡' ◡' ◡' ◡'
 ◡' ◡' ◡' ◡'
 ◡' ◡' ◡' ◡'
 ◡' ◡' ◡' ◡'

Jambid. Jambideks hüüti Vana-Kreekas esialgu naljatleva laadiga luuletust, mis anti edasi murrakus ning kanti ette traakia muusikariista *jambike* mängu saatel.

Hiljem kujunesid jambid üheks satiirilise luule liigiks.

On tuntud vana-kreeka poeedi Archilochose (VII saj. e. m. a.) ja rooma poeedi Horatiuse (I saj. e. m. a.) satiirilised jambid. Vene kirjanduses on tuntud A. Blok'i „Jambid”. Prantsuse kirjanduses kirjutas XIX sajandil jambe luuletaja H. Barbier.

Juhtmotiiv on põhiline mõte, mis läbib kogu teost ja korratakse ning kriipsutatakse alla autori poolt.

Jutustus on jutustava kirjanduse, eepika üks liike. Erinevalt novellist (vt.) kujutatakse harilikult jutustuses mitte

üht, vaid tervet rida sündmusi, mis valgustavad jutustuse peategelase elu tervet ajajärku.

Jutustuse kõrvaltegelasteks on tavaliselt mitu isikut, kes grupeeruvad peategelase ümber. Niisiis peegeldab jutustus elu suuremas komplitseerituses, kui seda teeb novell, kuid seejuures on karakterite ja sündmuste poolest vähema mitmekesisusega kui romaan (vt.). Näiteks B. Polevoi „Jutustus tõelisest inimesest” või O. Lutsu jutustus „Kevade”.

Jutustuse mõiste on eri rahvastel aegade jooksul muutunud.

Järelsõna (autori järelsõna) on täiendus kirjandusteo- sele, kus autor väljendab omad arvamused antud teose puhul.

Näiteks L. Tolstoi järelsõna romaanile „Sõda ja rahu”.

K

Kaksikvärss vt. **distihhon**.

Kalambuurriim (prantsuse *calembour* — sõnamäng, mille aluseks on kõlaline samasus, kuid mõte on erinev) on liitriimi (vt. **riim**) üks liike, kusjuures liitriim on tekkinud üllatava sõnakombinatsiooni tõttu (näit. *tooja* — *too ja, ülemine* — *üle mine*).

Näiteks:

Kriitik küllap sõitleb, et sa
vaatad konnaperspektiivist;
põõsa taga ei näe metsa,
— ütleb nii vist.

(P. R u m m o.)

Kangelane vt. **teose kangelane**, **lüüriline kangelane**.

Kantaat (ladina *cantare* — laulma) on lüürika üks liike: piduliku iseloomuga luuletus, mis ülistab mõnd rõõmsat sündmust või sellest osavõtjat, kangelast.

Tihti on kantaat sõnadeks samanimelisele pidulikule helitööle, mis on loodud mõne ühiskondliku nähtuse, välja- paistva isiku või sündmuse auks, kusjuures esitatakse koori ja solistide poolt orkestri saatel.

Näiteks P. Rummo „Tuhandeist südameist” (1955. a. üldlaulupeo kantaat).

Kantileen (ladina *cantilena* — laul, lugu) on keskaegse lääne-euroopa poeesia üks liike: vestva iseloomuga ja väikese ulatusega luuletus, mida esitati muusika saatel.

Kantsoon, kantsonett (itaalia sõnast *canzone* — laul) on vana-prantsuse ja vana-itaalia luule üks liike: luuletus, mis ülistas rüütlite armastust. Keskaegsete reeglite kohaselt pidi kantsoonil olema viis või seitse salmi.

Tuntud on vanade itaalia luuletajate, nagu Dante (XIII saj.) ja Petrarca (XVI saj.) kantsoonid.

Vanade vormide jälgendamiseks kirjutas kantsoone ka vene luuletaja V. Brjussov.

Karakter (kreeka *charakter* — joon, iseärasus) — inimese hingeliste, psüühiliste erisuste kogum, mis väljendub tema käitumises mitmesuguseis olukordades: tema suhetes teiste inimestega, tema hinnangus mitmesuguste ühiskondliku ja isikliku elu nähtuste puhul. Need inimese erilised omadused ja kvaliteedid tekivad ühiskondlikus keskkonnas ja neid ümbritseva keskkonna ja ühiskondliku korra poolt. Kirjandusteose karakteriks nimetame inimese kuju selgesti väljendatud individuaalsete joontega, mis on välja joonisatud suure täiuslikkuse ja selgusega. Sääraseks karakteriks on näiteks Andrei Bolkonski L. Tolstoi romaanis „Sõda ja rahu”. Karakterit, milles on kunstiliselt üldistatud reljeefselt avalduvad jooned, mis on omased mitte ühele, vaid paljudele inimestele, kes on üles kasvanud samasuguseis sotsiaal-majanduslikes tingimustes ja mille taga on teatud sotsiaalne jõud, nimetatakse tüübiks (vt.).

Niisuguseks tüüpiliseks karakteriks on näiteks mõisnik Oblomov I. Gontšarovi samanimelises romaanis või kaupmees-tööstur Jakov Majakin M. Gorki jutustuses „Foma Gordejev”. Tõelise nõukogude inimese karakter on antud lenduri Aleksei Meresjevi kujus B. Polevoi jutustuses „Jutustus tõelisest inimesest”.

Karakteristika (kreeka *charakter* — joon, iseärasus) on mingi nähtuse, inimese või eseme eralduvate omaduste ja kvaliteetide määratlemine.

Kirjandusteose tegelase karakteristika hõlmab teateid tema päritolust, tegevusest, moraalseist omadustest, tahetest, võimeist, huvidest ja välimusest, mida autor näitab oma tegelase käitumises ja elamustes või millest teatab omalt poolt.

Karikatuur vt. ka šarž (itaalia *caricatura* — naeruväärne, moonutatud kujutus) on moonutatud kujutus kas joonisena, kirjandusteose osana või laval olgu siis inimesest, sündmusest või esemest — liialdatud joontega kas suurendamise või vähendamise suunas, mille kaudu kriiputatakse alla naeruväärseid negatiivseid külgi ja omadusi.

Karikatuur võib olla heatahtlik naljatamine (vt. šarž), kuid võib mõnikord olla ka vihase paljastusena, terava relevana võitluses klassivaenlaste ja vaenuliku ideoloogia vastu. Viimases mõttes on tuntud kunstnike Kukrõnikside karikatuurid ja nende kirjanduslikud tekstid.

Kassööda on idarahvaste lüürika üks liike: pidulik luuletus, kus nagu oodis (vt.) või kantaadis (vt.) ülistatakse mingit sündmust või isikut. Vanade reeglite kohaselt kassöödas riimitakse kaks esimest rida, järgmised kaksikvärssid on aga seotud üksteisega üle värsi korduva riimi abil.

Katarsis (kreeka *katharsis* — puhastus). Selle oskussõnaga määratles antiikkreeka filosoof Aristoteles (IV saj. e. m. a.) tragöödiat (vt.) jälgiva vaatleja niisugust hingelist seisundit, mis kutsus esile kangelase suhtes kaastunde, kartuse tema saatuse pärast jne. Vaatleja hingeline erutus otsekui oleks puhastanud teda vaimselt, tõstnud kõrgele, kasvatanud.

Katastroof (kreeka *katastrophē* — pööre) on antiiktragöödia tegevuse arenemise üks tähtsamaid momente — äkiline sündmus, mis kangelase suhtes toob kaasa raskeid tagajärgi, parandamatu häda, vaesuse, orjuse, hukkamise jne.

Katrään (prantsuse sõnast *quatrain* — nelikstroof) on neljast värsireast koosnev salm — kõige levinumaid stroofi vorme rist-, süli- ja paarisriimiga (vt. riim).

Idamaade luules nelikstroofi eri luuletusena kutsutakse *r u b a i i k s* (vt.); selles riimuvad esimene, teine ja neljas rida.

Keele kõlavus on kunstilise kõne üks omadusi, mis seisneb kõlalise külje loomulikkuses ja ilus. Sõnade kasutamise ja kõlavuse tugevdamise mitmesugused vormid annavad kunstilisele keelele suure väljendusvõime ja tugevdatud emotsionaalse värvingu (vt. alliteratsioon, eufoonia, värsi instrumentatsioon, rütm jne.); teiselt poolt, kirjanik hoidub tarvitamast seda, mis ebameeldivalt puudutab kuulmismeelt, raskesti hääldatavaid häälikute kombinatsioone fraasis, näiteks mitmeid kaashäälikuid kõrvuti, samuti mõnd grammatilist vormi mitu korda järjestikku, kui need vormid kordumisel ei mõju hästi, näit. -tatakse.

Kirjanduse ajalugu on kirjandusteaduse haru, mille ülesandeks on ilukirjandust tundma õppida selle pidevas arenemises, alates rahva suulisest loomingust (kuni kirjaneku oskuse tekkimiseni) ja lõpetades tänapäeva ilukirjanduslike teostega. Nõukogude kirjanduse ajalugu vaatab kirjanduse arenemist, s. o. üksikute kirjanike loomingut ja nende tähtsamaid teoseid, seoses maa ja rahva üldise ajaloolise arenemisega ja seoses klassivõitlusega, mis suunab kirjanduse arenemist.

Kirjanduse rahvalikkus on üks peamisi kunsti- ja kirjandusteoste kunstipärasust määravaid tunnuseid.

Teose rahvalikkuse määravad kõigepealt kunstniku poolt teoses peegeldatud olulised elunähtused.

Teoses, millele on omane rahvalikkus, lahendab kunstnik rahvale olulisi küsimusi, valgustades neid rahva huvides.

Kirjanduskool langeb ühte kirjandusvooluga (vt.).

Mõnikord tarvitatakse seda terminit sõna kitsas tähenduses mõne suure kirjaniku loomingu iseärasuste märkimiseks (ideelis-kunstilised vaated, kujud, kunstilise kujutamise vahendid), mis olid teistele kirjanikele otsekui kunsti-meisterlikkuse kooliks.

Räägitakse „Puškini kool”, „Gorki kool” jne.

Kirjandusliigid vt. kirjandus.

Kirjanduslik laen. Kirjanduslikuks laenuks nimetatakse juhtumit, kui kirjanik kasutab teise kirjaniku või rahvaloomingu teoste ideed, teemat või kunstilisi võtteid. Näiteks,

sääraseks laenuks võib lugeda, kui keegi autor võõra romaani põhjal kirjutab näidendi, dramatiseeringu või stsenaariumi filmi jaoks.

Laenust tuleb lahus hoida säärast võõra teose idee, süžee (vt.) või seal kujutatud sündmuse loovat kasutamist, mille tulemusena luuakse iseseisev originaalne kunstiteos. Nii-suguse loova kasutamise näitena võib tuua A. Puškini muinasjutte, milles on kasutatud rahva muinasjutte.

Kirjanduslik mõju on mõne kirjaniku vaadete, loominguliste võtete mõju teise kirjaniku loomingusse.

Näiteks M. Gorki vaadete ja loominguliste võtete hea-tegev mõju nõukogude kirjanike loomingusse.

Kirjanduslikud žanrid (prantsuse *genre* — sugukond, liik) — nii nimetatakse kirjanduse põhilike: eepiline ehk jutustav žanr (romaan, jutustus, novell, olukirjeldus), lüüriline žanr (lüüriline luuletus, laul), lüürilis-eepiline žanr (poeem, ballaad), dramaatiline žanr (tragöödia, komöödia, draama, vodevill). Kasutades seda oskussõna me ütleme, et romaan kuulub eepilisse ehk jutustavasse žanri, laul — lüürilisse žanri, komöödia — dramaatilisse žanri.

Mõnikord tarvitatakse seda terminit ka nii: seiklus-romaan, ajalooline romaan, perekonnaromaan — on romaani eri žanrid ehk liigid.

Õigem on žanriks nimetada kirjanduse põhilike.

Kirjanduslik tõlge. Kirjanduslikuks tõlkeks kutsume seda, kui kirjandusteos, mis kirjutatud teatud keeles, reprodutseeritakse teise keele vahenditega. Et ideelis-temaatilist sisu igal ilukirjanduslikul teosel ei saa avada täielikult sõnade otsese tähenduse kaudu, vaid ka teose keele omapärase süntaktilise ehituse kaudu, sõnakombinatsioonide kõlavuse, rütmi ja paljude teiste teose kunstiliste erisuste kaudu, mis olenevad eeskätt antud keele iseärasustest, siis kirjandusteose ainult sõnasõnalist tõlget ei saa pidada täpseks tõlkeks. Ilukirjandusliku teose tõlkelt nõutakse võimalikult lähedast kirjaniku kunstilise kavatsuse reprodutseerimist teise keele vahenditega — mitte ainult teksti mõttelist tähendust, vaid ka algupärandi kunstilisi erisusi. Luuleteose hea tõlge võib kujuneda peaaegu iseseisvaks kunstiteoseks.

Tõlkekirjandus, rikastades vastastikku rahvaste kirjanduslik-kunstilist arenemist, tugevdab rahvaste-vahelist sõprust.

Kirjandusteadus on teadusharu, mis uurib kirjanduse teooriat (vt.), s. o. ilukirjanduse olemuse üldisi määratlusi, ilukirjanduse vormi iseärasusi, ilukirjanduse arenemise seadusi ja tema tähtsust rahva elus, kirjanduse ajalugu (vt.), s. o. ilukirjanduse tekke ajalugu, tema arenemise ajalugu seoses rahva ja inimühiskonna kui terviku ajaloolise arenemisega ja klassivõitlusega selles arenemises, kriitikat (vt.), s. o. ilukirjandusliku teose tähtsuse määramist rahva kaasaegse elu, rahva vaimsete tarvete ja huvide suhtes (vt. **meetod**).

Sääraseks tõeliseks ja tervikuliseks teadusharuks on kirjandusteadus kujunenud alles tollest ajast, kui tema aluseks on marksismi-leninismi ideed. Kodanlik kirjandusteadus, lähtudes ebateaduslikust idealistlikust filosoofiast, kisub ilukirjanduse tegelikkusest, rahva elust ja võitlusest lahti, riisub talt selle tohutu ideelise ühiskondliku tähenduse, mis on täisväärtuslikel kirjandusteoseil, irrutab sisu vormist, viies pahatihti teose analüüsi kunstiliste võtete sisutule kirjeldamisele (vt. **formalism**) ega suuda seletada kirjandusliku arenemise nähtusi ega kindlaks määrata selle seadusi.

Marksistlik-leninliku kirjandusteaduse ülalnimetatud kolm põhiosa on lahutamatu üksteisega seotud ja teenivad nõukogude korra üldist eesmärki — avada need vaimsed rikkused, mis keskendatud inimsoo poolt kirjandusteostes ja aidata rahval võimalikult suurima täiusega kasutada ilukirjandust kommunistlikuks kasvatuseks.

Kirjandusteooria on kirjandusteaduse (vt.) haru, mis käsitleb ilukirjanduse kui elu peegelduse ja tunnetuse ühe vormi olemust, kirjandusteoste tähtsust ja osa ühiskonna arenemises, ilukirjanduse liike ja ilukirjanduse kujutamisevahendeid.

Kirjandusteooria töötab välja ilukirjanduslike teoste uurimise meetodid, määratleb analüüsi ja igakülgse hinnangu printsiibid ja uurib seadusi, mis juhivad ilukirjanduse arenemist (vt. ka **poetika**).

Kirjandusvool on säärase kirjanike loominguline ühtsus, kes on üksteisele ideoloogialt, elukäsitusest ja elu tähtsaimasse nähtustesse suhtumiselt lähedased, mis tingib nende teostes korduvaid ideelis-kunstilisi iseärasusi, nagu ühtlast elunähtuste valikut ja nende valgustamist, süžee ehitust, iseloomujooni, mida nad peavad tüüpilisteks, kunstilisi vahendeid, mida nad alatasa kasutavad, ja keele iseärasusi.

Niisugused kirjandusvoolud, vastu seatud teistele vooludele mineviku kirjanduses, tekkisid teatud ajaloolistes tingimustes, kajastades nii teoste sisus kui nende vormis oma aja ideoloogilist klassivõitlust.

Nii näiteks, sümbolism (vt.) kui XIX saj. lõpu ja XX saj. alguse kirjandusvool kajastas nii teoste sisus kui ka vormis kodanlik-aadellikku ideoloogiat kodanlik-aadelliku ühiskonna languse ja roiskumise ajastul.

Nõukogude kirjanduses on kirjandusvooludel hoopis teistsugune iseloom: üldise ideelise ühtsuse juures avaldub neis üksikute kirjanike mõnede konkreetsete loominguliste printsiipide lähedus, mis tõstab neid esile teatud omapärase vooluna sotsialistliku realismi (vt.) üldise meetodi raamides. Nii näiteks võib rääkida isesugusest kirjandusvoolust, mis ühendab luuletajaid A. Tvardovskit, M. Issakovskit ja mõnd teist: nende ühisteks joonteks on huvi kolhoositemaatika vastu, rahvaloomingu võtete kasutamine, luulekeele erisused jne.

Klassik (ladina *classicus* — esmajärguline) — eeskujulik kirjanik (vt. **klassikaline kirjandus**). Harva nimetatakse klassikuiks ka antiikaja kirjanikke.

Klassika, klassikaline kirjandus (ladina *classicus* — esmajärguline) — eeskujulik, ideeliselt ja kunstiliselt kõrgeväärtuslik kirjandus nii minevikus kui olevikus. Kirjanik-klassik on säärane kirjanik, kes on loonud teosed, mis on hingestatud kaasaja eesrindlikest ideedest, kunstiliselt täiuslikud ning saanud rahva üldise tunnustuse osaliseks ja muutunud rahva kultuuriliseks põhivaraks. Klassikaliste teoste põhilised kunstilised kujud muutuvad üldnimedeks ja püsivad jäädavalt rahva teadvuses kui kunsti-meisterlikkuse näited.

Eesti kirjanduse klassikute hulka kuuluvad F. Kreutzwald, L. Koidula, E. Vilde, A. H. Tammsaare jt.

Vene kirjanduse klassika esindajad on: A. Puškin, M. Ler-

montov, N. Nekrassov, I. Turgenev, L. Tolstoi, M. Gorki, V. Majakovski jt.

Klassitsism (ladina *classicus* — esmajärguline) — kunsti ja kirjanduse vool Lääne-Euroopas ja Venemaal XVII—XVIII saj.

Väliselt jäljendas klassitsism klassikalise (antiik-) kunsti ja kirjanduse eeskujusid, sellest on tingitudki voolu nimetus.

Sisuliselt aga kajastasid klassitsismi esindajad nii lääne-euroopa kirjanduses (Racine [rassi'n], Corneille [korne'j], Boileau [bualoó], Molière [moljää'r]) kui ka Venemaal (Sumarokov, Heraskov) nii mitmeti kaasaja elu, algatasid palju tähtsaid elulisi küsimusi ja valmistasid mõnes mõttes ette pinda realismi (vt.) arenemisele, pidades loomingu oluliseks elutõeluse põhimõtet. Ometi oli klassitsism seotud aadli, aristokraatia ja õukonna kultuuriga. Rääkides elutõelusest kartsid kirjanikud samal ajal oma teostes kujutada rahvast ja rahva elu.

Klassitsism oli sügavate vasturääkivustega kunstivool: nii lääne-euroopa kui vene klassitsismi parimad esindajad löid teoseid, milles kajastasid kaasaja elu mitmesuguseid külgi (Molière'i komöödiad, Sumarokovi komöödiad ja valmid), püüdsid heita valgust suurtele ühiskondlikele ja psühholoogilistele probleemidele (Racine'i tragöödiad, Sumarokovi tragöödiad), kuid järele andes oma aja seisuslikele eelarvamustele, rikkusid nad nii mitmeski mõttes elutõelisust, löid tihtipeale väljamõeldud, tinglikud kujud, skemaatilised ebaelulised iseloomud, kasutasid keelt, mis rahvale oli vähe arusaadav.

Kuigi oli ühiseid jooni, mis olenesid sotsiaalsete tingimuste sarnasusest, tollest pinnasest, millel võrsus klassitsism Prantsusmaal ja Venemaal, ometi esines klassitsism kummalgi maal omapärasel kujul. Vene klassitsism Lomonossovi (kelle looming siiski on klassitsismi raamidest märksa laiem), Sumarokovi ja teiste kirjanike näol püstitas rea probleeme, mil oli suur tähtsus vene kultuuri mõttes: vene klassitsism võitles vene kirjakeele puhtuse eest, vene kultuuri omapärasuse eest, hukka mõistes lääne-euroopa eeskujude jäljendamise, ja kajastas vene ühiskonnaelu mitmeid iseloomulikke külgi XVIII saj. teisel poolel.

Vastavalt sellele, kuidas aadli võim järk-järgult nõrgenes XVIII saj., hakkas lavalt lahkuma ka klassitsism.

Mõnikord nimetatakse klassitsismi ka pseudoklassitsismiks. See termin on aga vananenud ja praegu seda enam ei tarvitata.

Kliimaks vt. gradatsioon.

Kobzár — ukraina rahvalaulik vanal ajal, tihti pime, kes kandis ette laule ja „duumasid” (vt.) ukraina rahvuspilli kobza või banduura saatel.

„Kobzar” on ka ukraina suure rahvuspoeedi Tarass Ševtšenko kuulsa luuletuskogu nimetus.

Kodanikuluule. Kodanikuluuleks nimetatakse nõukogude kirjandusteaduses luuleteoseid, mille idee, teema ja kujud on vahetult seotud ühiskondliku elu ja rahva võitlusega oma vabaduse ja õnne eest. Kodanikuluulel on väljapaistev koht eesrindlike vene luuletajate loomingu, alates A. Radištševi, poetide-dekabristide ja A. Puškini revolutsioonilistest luuletustest ja lõpetades M. Gorki luulega. „Poeet sa võid mitte olla, kuid kodanik sa pead olema,” kirjutas N. Nekrassov, võideldes „kunst kunsti pärast” (vt.) nimelise pahelise teooria pooldajate sisutu luule vastu ja väljendades demokraatide-revolutsionääride vaahteid luuleloomingule.

Nõukogude luules, mis jätkab vene klassikalise luule parimaid traditsioone, on kodanikuluule, poliitilise luule motiivid loomulikult ühinenud kõigi teiste luuleteemadega, kuna sotsialistliku ühiskonna tingimustes nõukogude kirjanikel, kes väljendavad eesrindlike inimeste tundeid ja mõtteid, on isiklik elu lahutamatu ühiskondlikust elust, millest võtab aktiivselt osa iga teadlik nõukogude kodanik.

Kohalik koloriit (prantsuse *couleur local*) on sellele paikonnale iseloomulikud olustikulised üksikasjad, kõnekeele ja maastiku erinevused, kus toimub kirjandusteose tegevus.

Kirjanik kasutab kohaliku koloriidi jooni, et anda oma kujutusele suuremat elulist tõenäosust. Nii näiteks leidub M. Šolohhovi romaanis „Vaikne Don” kasaklusele omaseid keelelisi erinevusi, kasakate elu-olustikulisi üksikasju, iseloomulikku Doni maastikku.

A. H. Tammsaare „Tõde ja õigus” I sisaldab palju kohaliku koloriidi jooni Põhja-Eesti keskosast, A. Hindi „Tuuline rand” aga Saaremaalt.

Koljadka, koljadaa — vene suulise rahvaluule üks vanu liike: rahva peolaul, mis vanasti kuulus Ukrainas ja Valgevenes jõulukommete juurde.

Kollektiivne looming — nii väljendutakse kunstiteose puhul, mille loomisest on osa võtnud mitu autorit.

Rahva kollektiivseks loominguks on rahvalaulud. Loodud vanal ajal, antakse neid rahvalaulikute poolt põlvest põlve edasi, kusjuures igaüks neist võib-olla täiendab rahvalaulu või kujundab pisut ümber.

Kollektiivse loomingu väljapaistvaks näiteks on „Kalevipoeg”, mille loomise puhul plaanitses ja kogus materjali F. Faehlmann ja lõpetas F. Kreutzwald, kusjuures rikkalikult on kasutatud rahvaluulet.

Kollektiivsel loomingul on oma koht nõukogude kunstis ja kirjanduses, kus üldise kollektivismi vaimu alusel, mis on omane nõukogude kultuurile, kollektiivsele loomingule avaneb suur tulevik. Nii näiteks M. Gorki organiseeris ja juhtis kollektiivses loomingus kirjanikke ja vanu töölisi, taotledes luua tehaste ajalugu; samuti juhtis ta pioneeride ja kooliõpilaste kollektiivset loomingut, mille tulemuseks oli raamat Igarkast. On teada kunstnike kollektiivid, kes ühiselt loovad kunstiteoseid.

Selline on näiteks maalijate ja satiirikute kollektiiv Kukurõniksid: M. Kuprijanov, P. Krõlov ja Nik. Sokolov.

Paljud näidendid ja filmistsenaariumid on kirjutatud kollektiivsete autorite poolt.

Kollisioon (ladina *collisio* — vastuseade, kokkupõrge) on vastupidiste huvide ja püüdluste kokkupõrge kunstiteose tegelaste vahel, mis väljendub teoses kujutatud sündmuste reas.

Kommentaar (ladina *commentarium* — seletus) on mingi teose, mõnede teose kohtade või mõnede fraaside jne. mõtte seletus või tõlgendus.

Kommentaarid trükitakse tihtipeale märkuste kujul, mis annavad lisateateid teose kohta, andmeid selle kirjutamise, eriaastail ilmunud väljaannete jne. kohta. Kommentaarides

tuuakse andmeid ka nende ajalooliste sündmuste ja teiste faktide kohta, millest teoses on juttu, isikute, nimede, geograafiliste mõistete jne. kohta.

Kommentaariid aitavad sügavamalt teost tundma õppida, aitavad teosest saada selge kujutluse ja täpsemini mõista tema sisu. Sääraste kommentaaridega varustatakse harilikult kirjaniku kogutud teosed.

Komparativism (ladina *comparativus* — võrdlev) on võrdlev-ajalooline meetod (vt.) kodanlikus kirjandusteaduses, ilukirjanduse uurimise paheline meetod, mis püüab tõestada, et mitmesuguseil kirjanduse arenemise perioodidel süžeed, karakterid jne. üksnes korduvad muudetud kujul, et neid võib tagasiviivalt siduda süžeeliste olukordade ja iseloomudega, mis tekkinud juba iidseil aegadel. Säärase jämedalt eksliku järelduseni, mis pidavat tõestama, et ilukirjandus ei peegelda elu, vaid koosneb kirjanduslike võtete mitmesuguste kombinatsioonide kordamisest, püüavad komparativistid panna lugejat võrdlema, kõrvutama ja lähendama väliselt sarnaseid kirjandusnähtusi, mis on pärit mitmest ajastust ja mitmelt rahvalt. Komparativistid ei arvesta ajaloolist miljööd, milles nood ilukirjanduslikud teosed on tekkinud, ei avasta nende tekkimise põhjusi, ei võta arvesse iga rahva elu rahvuslikke iseärasusi, mis peegelduvad kirjanduses.

Kompositsioon (ladina *compositio* — koostamine, korras-tamine) on teose ehitus, teose koostisosade paigutus, sündmuste jutustamise järjekord, on põhiline kunstivahend, mille kaudu kirjanik iseloomustab oma tegelasi ja kujutab teda huvitavat elunähtuste ringi nii, nagu ta seda mõistab.

Komöödia (kreeka *kōmōdia* — lõbus etendus, laulud) on draamakirjanduse üks liike, milles kajastuvad elu naeruväärsed ja pentsikud küljed ning naerdakse välja mõni ühiskondlik või olustikuline haiglane nähtus ja inimese loomuse veidrad jooned.

Komöödia kui draamateose liik tekkis Vana-Kreekas ja põlvneb vanadest lõbusaist rahvaettekandeist, mida karnevaliprotsessiooni ajal viina- ja lõbujumala Dionüsose (Bakchose) auks saatsid laulud ja tantsud.

Nõukogude kirjanduses on loodud uus liik komöödiaid: need on draamateosed, kus naerdakse nõukogude inimeste

teadvuses ja elu-olus püsivaid kapitalismi igandeid ja selle kõrval antakse rõõmsaid, lõbusaid elupilte, milles kajastuvad sotsialistliku ülesehituse edusammud ja saavutused.

Niisugused on näiteks A. Korneitšuki komöödiad „Tulge Zvonkovojaesse!” ja „Ukraina steppides”.

Konflikt (ladina *conflictus* — kokkupõrge) on kirjandusteose tegelaste vahelise võitluse põhjas olev vastuolu, kokkupõrge (draamas, romaanis, jutustuses, novellis, poeemis).

Näiteks M. Gorki romaani „Ema” tegelaste Pavel Vlasovi ja tema kaaslaste võitluses vabriku omanikuga ja tsaari politseiga on põhjaks sotsiaalne konflikt — vene töölisklassi võitlus isevalitsuse ja kapitalismi vastu. Samasuguse ühiskondliku sisuga ja määratu suure ajaloolise tähendusega konflikt — võitlus sotsialismi ja fašismi vahel — on põhjaks A. Fadejevi romaanile „Noor kaardivägi”.

Meie sotsialistlikus ühiskonnas ei ole antagonistlikke klasse ja järelikult pole klassivõitlust, kuid muidugi mõista jätkub uue võitlus vana vastu, võitlus kapitalismi igandite vastu inimeste teadvuses, võitlus autu suhtumise vastu töösse ja riigi omandisse, võitlus halbade ja võltside inimeste vastu. Seepärast on jämedalt ekslik ja kahjulik nimemetatud „konfliktituse teooria”, mis nõukogude avalikkuse poolt on teravasti hukka mõistetud. Selle pahelise teooria järgi tuleb välja, et ainus konflikt, mis nüüdisajal leidub nõukogude ühiskonnas — on paremate võitlus heade vastu, näiteks eesrindlike vaadetega heade inimeste võitlus olemuselt heade inimeste vastu, kuid kes mõtlevad maha-jäänult. „Konfliktituse teooria” viib kirjaniku elutööst ja elu vastuoludest eemale, viib eemale nende negatiivsete nähtuste paljastamisest, mille vastu nõukogude inimesed peavad võitlema ja tegelikult ka võitlevad lepitamatult. Kõigis nõukogude kirjanduse täisväärtuslikes teoseis on elutöelised konfliktid aluseks tegelaste võitlusele.

Kontekst (ladina *contextus* — ühendus) on sisuliselt lõpetatud katkend kirjandusteosest, mis määrab mõtte igal sõnal või fraasil, mis võetud sellest katkendist. Fraas, kui seda esitada väljaspool seost katkendiga, nagu öeldakse „kontekstist väljakistult”, võib võtta tihtipeale sootuks isesuguse mõtte. Seda peab eriti silmas pidama tsitaatide (vt.) toomisel, s. o. katkendite toomisel kustki teosest oma

mõtte tõestamiseks. Näiteks ei tohi autorile omistada mõne teose tegelase ekslikke arvamusi, samastades mehhaaniliselt autorit tema teose kõrvaltegelasega.

Kontrast (prantsuse *contraste* — terav erinevus) on inimiseloому, nähtuse või eseme mõnede joonte, kvaliteetide ja omaduste vastandlikkus teise suhtes, mis teraval kujul esile toodud.

Kontrasti, see on vastandlike joonte, värvide ja iseloomustuste kasutamine annab kirjanikule võimaluse teravmini alla kriipsutada ja esile tuua inimese, isiku või maastiku neid või teisi külgi.

Näiteks kontrastselt on kujutatud A. Puškini kangelased Onegin ja Lenski, Cervantese kangelased Don Quijote ja Sancho Panza jt. (vt. **antitees**).

Konsonantsriim on mittetäieliku riimi üks liike, kus riimitavais sõnades on kokkukõlas ja korduvad ainult kaashäälikud, kuid täishäälikud, millele langeb rõhk riimsõnades, ei ole sarnased.

Näiteks:

See jääb. O kastanite valge rida
teesuuna andnud õösse kaugele
suurt, avarat teed teile kahele
sa aimad sest — ja ärevalt lööb süda.

(V. Beekman.)

Konstruktivism (ladina *constructio* — ehitus) on XX s. kodanliku dekadentliku kunsti ja kirjanduse üks voole, mis tekkis pärast Esimest maailmasõda. Eitades kunsti ja kirjanduse ideelist sisu ja ühiskondlikku tähtsust ning ülesannet konstruktivistid, lõmitades roiskuva kodanliku kultuuri ees, kutsusid üles kummarduma teaduse ja tehnika saavutusi, hoolimata sellest, kas teaduse ja tehnika saavutused on kodanlaste kätes kui ekspluateerimise vahendid või aitavad kergendada rahva vaeva, luua uut õiglast sotsiaalset korda.

Eitades tõeliselt kunsti, kutsusid konstruktivistid üles käsitama igasugust täiuslikku tehnilist konstruktsiooni, näit. kaasaegset kiirautot, lennukit jne. kui kaasaja kunsti teoseid, mis olevat tulnud mineviku kunsti ja kirjanduse vananenud vormide asemele.

Lääne konstruktiviste jäljendades kujunesid lühikeseks ajaks konstruktivistide grupid ka NSVL-s. Kuid see rühmitus lagunes kiiresti, olles hukka mõistetud nõukogude avalikkuse poolt.

Kooda (itaalia *coda* — saba) on lisavärss, näit. sonetis (vt.) viieteistkümmes värss, samuti teiste stroofide puhul, mis reeglikohaselt omavad kindla arvu värse. Kooda on luuletusele nagu kokkuvõtvaks lõpetuseks.

Koor (kreeka *choros*) — vana-kreeka tragöödias kollektiivselt tegutsev „tegelane” — näitlejate grupp, kes koos loevad tragöödias värse, mis jutustavad kangelasest ja mis esitatakse tragöödias kindlais kohtades koos lüüriliste hüüete, laulu ja tantsuga.

Juhtis koori korüfee, kes esialgu oli tragöödias vaikiv isik; hiljem hakkas korüfee jutustama kangelasest, asendades koori värsside individuaalse lugemiseks.

Kordus on stilistiline figuur (vt.), luulekeeles tarbiv viis, mis seisneb samade sõnade, mõnikord ka fraaside kordamises, ühetaoliste süntaktiliste väljenduste kordamises ja häälikute mitut liiki kordamises (anafoor, epifoor, sümlokk e. põimumine, riim).

Kordus kui poetilise keele võte suurendab teose väljendusrikkust, annab intonatsioonile paisumise või kahanemise ilme.

Näiteks J. Semper „Punased nelgid”:

Ta võis kaua vaadelda seda kõrgeletõusnud lõpmata, lõpmata voolavat vett.

P. Rummo „Sammuv ekskavaator”:

Kes tuleb, kes tuleb, kes tuleb seal vastu,
mis imelik hiiglane stepis küll astub?
Nagu veidike puhates kohapeal tammub,
siis jällegi edasi sammub ja sammub.

Omapäraseks korduse vormiks on parallelism (vt.)

Kosmopolitism (kreeka *kosmopolitēs*: *kosmos* — maailm, *polites* — kodanik) on rahvavaenulik patriotismitunde eitamise jutlustamine: lähtudes võltsist loosungist „Olen

maailma kodanik!" jutlustab kosmopolitism lahtiütlemist kodumaa-armastusest, oma rahvuslikust kultuurist lugupidamisest.

Ameerika imperialistid, kes taotleavad maailma valitsemist, teevad viimaseil aastail tohutuid pingutusi kosmopolitismi idee võltsjutlustamiseks selle tagamõttega, et välja juurida rahvastel nende loomulik armastus oma kodumaa vastu, õõnestada nende valmisolekut kaitsta oma vabadust, au ja rippumatust ja sel teel sillutada teed vabadustarmastavate rahvaste ja riikide orjastamiseks.

Kirjanduses ja kriitikas avaldub kosmopolitism: a) välismaise ees lõimitamises ja orjameelsuses, b) püüdmises veenda lugejat kapitalistliku korra vankumatuses, d) põlguses oma rahvusliku kultuuri vastu ja e) demokraatliku, eesrindliku kirjanduse ja kunsti umbropsu mahategemises.

Kodanliku kosmopolitismi üksikud avaldused nõukogude teatri- ja kirjanduskriitikas mõisteti nõukogude avalikkuse poolt järsult hukka.

Kriitika (kreeka *kritikē* — hindamise kunst) — kirjandusteose kriitika mõiste alla kuuluvad teosed, artiklid ja märkused, mis on pühendatud ilukirjanduslike teoste analüüsiks, interpretatsiooniks ja hindamiseks.

Kodanlikus kirjanduskriitikas peegelduvad valitsevate klasside vaated ja huvid, ja seepärast kodanlik kriitika interpreteerib kavatsuslikult valesti kirjanduslikke teoseid, mis väljendavad progressiivseid ideid, mis innustavad töölisklassi ja töotajaid võitlusele, mustab ja jälitab eesrindlikke kirjanikke, segab nende teoste levikut. Kodanlik kriitika teeb propagandat reaktsiooniliste teoste poolt, mis ülistavad inimeste üheõigusetust, tugeva ja rikka valitsemist, inimpõlgust, müstikat ja usulisi eelarvamusi või jälle tühiseid teoseid, millel pole sisu, mis juhivad eemale sotsiaalse õiglusetuse põhjustest arusaamise püüdest ja õiglase ühiskondliku korra eest võitlemisest. Nii näiteks, ameerika kodanlikus kriitikas käesoleval ajal mitte ainult ei kiusata taga kaasaegsete eesrindlike ameerika kirjanike, nagu Howard Fast'i, Albert Kahn'i, Michael Gold'i jt. teoseid, vaid laimatakse ka ameerika eesrindlikke mineviku kirjanikke — luuletajat Walt Whitmani, Mark Twaini jt.

Kapitalistlikes mais, kus ajalehed, ajakirjad, raamatute kirjastamine ja raadio on kodanluse kätes, käib pingeline ideoloogiline võitlus kriitikute vahel, kes kannavad eesrind-

likku ideoloogiat (vt.), ja kodanluse käsilaste, kodanliku kriitika vahel.

Nõukogude kirjanduslik kriitika käsitleb ilukirjanduslikke teoseid kaasaja tähtsaimate küsimuste aspektist. Selgitab, kuidas aitab antud teos õigesti lahendada küsimusi, mis elu ise on püstitanud rahva ees, selgitab, kuidas tõepärased on teose karakterid ja elupildid, kas täbavad eesmärgi kunstilised vahendid, mida autor on kasutanud.

Nõukogude kirjanduslik kriitika on revolutsioonilise kriitika ja enesekriitika kui nõukogude ühiskonna arenemise võimsa liikumapaneva jõu üks liike. Kommunistlik partei ja kogu nõukogude avalikkus käsitlevad kirjanduskriitikat kui mõjuvat vahendit nõukogude kirjanduse ideelis-kunstilise külje tõstmiseks ja nõuavad literaatidelt kirjandusteose positiivsete külgede selgitamise kõrval ka motiveeritud seltsimehelikku kriitikat teose puuduste ja lünkade kohta.

Teaduslikult põhjendatud kriitika on kirjandusteaduse (vt.) haru.

Kriitiline realism vt. realism.

Kroonika (kreeka *chronos* — aeg) on teos, mis koosneb järjepärasest ajaloosündmuste kirjeldamisest, mille tunnistajaks või asjaosaliseks oli kroonika kirjutaja, nende iseloomustamisest, kellega kroonika kirjutaja puutus kokku, rahvapärimustest ja -juttudest, mida ta kuulis ja ise kirjutas üles.

Eesti ajaloos on tuntud „Läti Henriku kroonika”, mis omal ajal oli kirjutatud ladina keeles (XIII saj.).

Vene vanade kroonikate nimetuseks on летопись. Esimene kogu vanu vene kroonikaid on üles kirjutanud munk Nestor 1112. a.

Kroonikaks nimetatakse ka jutustavat või draama vormis ilukirjanduslikku teost, milles kujutatakse sündmusi kronoloogilises korras, selles järjestuses, nagu nad esinesid elus. Näiteks A. Ostrovski „Vale-Dimitri ja Vassili Suiski”.

Kubofuturism vt. futurism.

Kujund ja kuju. Ilukirjanduses tähendab oskussõna kujund inimelu piltlikku joont, mis antud kirjandus-

teoses; kirjanik kujutades elu, annab edasi oma mõtteid selle elu kohta; avab kujundite kaudu oma suhtumise inimeste käitumisse mitmesuguseis olukordades, avab oma suhtumise loodusnähtustesse, ja ette tuues need teoses, püüab lugejas esile kutsuda samasugust suhtumist.

Kujund ja kujundlik elu peegeldamine on kunsti põhiline iseärasus, samuti ka ilukirjanduse kui elu peegeldamise (s. o. elu mõistmise ja elu mõjutamise) isesuguse vormi iseärasus.

Erinevalt teadlasest, kes omad tähelepanekud reaalsuse kohta üldistab vahetult mõistetes, peegeldab kirjanik elu ja väljendab oma suhtumise ellu kunstiliste kujundite kaudu, mille abil ta joonistab inimelu pilte, inimeste tegusid ja elamusi, ja nende najal lugeja juba ise peab jõudma järeldusteni, mida taotleb kirjanik — kirjaniku poolt käsitletud elukülgede üldistatud arusaamiseni.

„Poeet mõtleb kujundite kaudu, ta ei tõesta tõde, vaid näitab seda,” nii (nimetades poeediks üldse kirjanikku) iseloomustas kunstilise loomingu põhilist omapärasust suur vene kriitik V. Belinski.

Joonistades inimelu elavaid pilte, säilitab kirjanik elumiljöö, inimese välimuse (vt. **portree**), looduse (vt. **maastik**) jne. individuaalsed erisused, kuid ühtlasi valib ta elust iseloomuliku, tüüpilise, mis väljendab elunähtuse olemust. Seepärast elu individuaalsel kujutamisel on kirjandusteoses üldistav tüüpiline tähendus: kirjaniku poolt kujutatud nähtus selgitab sama nähtust reaalsuses või elu samasuguste nähtuste koguringi, võimaldab tunnetada ja mõista, millest need nähtused on tingitud, miks nad tegelikkuses on olemas. Neid elupilte kujutab kirjanik selleks, et väljendada oma suhtumist ellu, anda elule hinnang, aidata lugejat tema elutegevuses. Seepärast kirjandusteose kujundeil on mitte ainult individuaalne ja üldistav-tunnetav tähtsus, vaid ka kasvatuslik tähtsus: kehastades kunstiteose kujundeis omad ideaalid (vt.) kirjanik kutsub lugejat selle juurde, mida ta peab elus kauniks (vt. **esteeetika**).

Kujundi loomise protsessis on otsustav osa täita kirjaniku ideelisusel (vt.), tema eluideaalidel, s. o. elunähtuste mõistmisel, püstitatud küsimuste sügavusel, kirjaniku elukogemustel, elutundmisel ja sellega seotult kujutlusel,

väljamõeldisel (vt.), mis võimaldavad kirjanikul elupilte kujutada tõepäraselt, veenvalt, õigesti, kõrvale hoides juhuslikust ja alla kriipsutades tüüpilist (vt.).

Et kirjandusteoses kõige sagedamini kujutatakse üksikuid elupilte, mis omavahel seotud, on täpsem kõnelda, et kirjanik näitab elu mitte üksikuis kujundeis, vaid et ta näitab elu kujundlikult (s. o. säilitades elunähtuste individuaaljooned, üldistab neid väljamõeldise kaudu ja väljendab nendes omad ideaalid).

Nii näiteks M. Gorki romaanis „Ema” on kõigepealt antud tööliste elu individuaalsed konkreetsed pildid. Ühtlasi on nad iseloomulikud kogu tööliklassi elule Veneemaal XIX saj. lõpus ja XX saj. alguses, üldistavad selle elu põhilisi tüüpilisi jooni tervikuna.

Oma kangelaste Paveli, Nilovna jt. individuaalsete tegude ja elamuste põhjal, näidates ja üldistades neid jooni, väljendas M. Gorki romaanis oma kujutluse sellest, milline peab olema eesrindlik tööline, näitas niisuguse inimese jooned, kes vastab tolele ideaalile, mille juurde ta neid kutsus — töölise-revolutsionääri ideaali juurde, kes on valmis viimse veretilgani võitlema rahva vabaduse eest isevalitsuse ja kodanluse vastu. Ühes sellega omandas M. Gorki romaan tohutu kasvatustliku tähtsuse ja aitas töölistel välja jõuda revolutsioonilise võitluse teele.

M. Gorki joonistas oma kangelasi, ammutades ainestikku elust enesest, kuid teiselt poolt ka väljamõeldise abil, andes kangelastele eriti reljeefsed ja eredad jooned.

Kõik see laseb kokkuvõttes ütelda, et M. Gorki peegeldas elu kirjandus-kunstiliste vahenditega, s. o. kujundlikult.

Samuti kujundlikult, s. o. individualiseerides ja üldistades oma ideaalide valgusel ja väljamõeldise abil, mis kõige tihedamalt seotud eluga, on A. Fadejev esitanud oma kangelased romaanis „Kaotus”. Kujundlikkus on elu kunstilise peegelduse põhiline joon.

Kujuks nimetatakse üldse inimese kujutamist teoses (näit. Jevgeni kuju A. Puškini poeemis „Vaskratsanik”, Ulja Gromova kuju A. Fadejevi romaanis „Noor Kaardivägi” jne.).

Et teoses kujutatakse harilikult rida inimesi, rida kuju-sid, kes omavahel seotud ning on üksteisega teatud suhetes, siis tihti räägitakse teose kujude süsteemist.

Väljendus „kirjandusteose kujundlik keel” tähen-

dab seda, et keele väljendusvahendid on piltlikud, värvirik-
kad ja konkreetsed.

Kujutus on inimese teadvuse omadus, mis väljendub selles, et elu kogemuste, kogutud teadmiste ja tähelepanekute alusel suudetakse mõtlemise teel luua omas kujutluses inimeste iseloom, elupilte jne. Mida sügavamalt ja õigemini kirjanik saab aru elust ja selle keerukaist protsessidest, seda elulisemad, tõepärasemad on kujud, mis loodud tema kujutluse poolt. Loov kujutus, *f a n t a a s i a* (vt.), millel on tohutu suur osa inimeste intellektuaalse tegevuse kõigil aladel, on loomingu hädavajalikuks tingimuseks. Loov kujutus on aluseks mitte ainult kunstilisele loominguale, vaid ka teaduslikule tegevusele „... On rumalus eitada fantaasia osa ka kõige puhtamas teaduses,” kirjutas V. I. Lenin. Lenin näitas, et fantaasiat on tarvis isegi matemaatikas ja ilma fantaasiata oleks võimatu olnud leiutada diferentsiaal- ja integraalarvutust. Loova kujutluse najal jõuavad teadlased tähtsaimate teaduslike hüpoteesideni — oletuste ja avastusteni.

Ometi ekslikud, võltsid kujutlused elust ja selle nähtustest viivad moonutamiseni, elust lahtikistud kujudeni ning kujutlusteni. Nii näiteks muistsete aegade inimestel, kes olid jõuetud ja kaitsetud loodusjõudude ja saladuste ees, tekkisid fantastilised müüdid (vt.), muinasjutud (vt.), kiriklikud legendid jumalaist, kuraditest jne. (vt. **väljamõeldis**).

Kulminatsioon (ladina *culmen* — tipp) on ilukirjandusliku teose tegevuse arenemises suurima pinge hetk.

Näiteks M. Gorki romaanis „Ema” demonstratsiooni stseen ja Pavel Vlassovi arreteerimine.

E. Vilde „Mahtra sõjas” kokkupõrge talurahva ja tsaari sõjaväe vahel jne. August Jakobsoni „Elu tsitadellis” kulminatsioon on lõpus, kus paljastatakse maskeerunud endise hävituslaagri juhid ja avanevad Miilase silmad.

„**Kunst kunsti pärast**” või „kunst on iseenda eesmärk” tähistab võltsi ja kahjulikku teooriat, mis on levinud kodanlikus kunsti- ja kirjandusteaduses. Selle aluseks on väide, et kunst pole tingitud ühiskondlikust elust, pole kutsutud rahvast teenima.

Selle teooria kaitsjad, riisudes kunstilt tema ideelise sisu ning ühiskondliku tähenduse, maskeerivad selle teooriaga

oma tegelikkude kuuluvust valitsevate klasside teenistusse kodanlik-aadellikus ühiskonnas ja nõuavad kunstnikult ainult kunstiteose vormi eest hoolitsemist (vt. **formalism**).

Kunsti eesmärgi ja ülesande säärase rahvavaenuliku käsituse vastu võitlesid suured revolutsioonilised demokraadid V. Belinski, N. Nekrassov, N. Tšernõševski ja N. Dobroljubov, nähes kunsti ülesandena — rahva teenindamist, kunstniku tõhusat osavõttu rahva võitlusest, sest et kunstiväärtuslikud teosed mitte ainult ei peegelda tegelikkust, mitte ainult ei reprodutseeri, vaid ka interpreteerivad seda, „omavad elunähtuste suhtes kohtuotsuse tähendust” (N. Tšernõševski).

Kõik kodanlik-aadelliku kirjanduse dekadentlikud voolud (vt. **akmeism, imażinism, sümbolism, futurism**) maskeerisid sel või teisel määral oma rahvavaenulikkude olemust loosungiga „kunst kunsti pärast”. Selle teooria kohta andis purustava kriitika A. Ždanov oma ettekandes ajakirjade „Zvezda” ja „Leningrad” kohta.

Kunstipärasus sõna laias tähenduses on kunsti põhiline iseärasus, mis eraldab teda teistest elu peegeldamise ja tunnetamise vormidest (näiteks teadusest). Kunstipärasuse aluseks on elu peegeldamine kujudes (vt.). **Kunstipärasus** ühtub ses mõttes mõistega **kujundlikkus** (vt. **kuju**).

Sõna kitsamas mõttes kunstipärasuseks nimetatakse kunsti- ja kirjandusteose kõrget kvaliteeti, mis määrab ära tema ühiskondliku tähtsuse.

Teose kunstipärasuse määravad ära ideelisus, kirjaniku poolt esitatud ühiskondliku ideaali (vt.) tähtsus, ideaali rahvalikkus (vt.), karakterite tüüpilisus ja teose elutõelus, kirjaniku meisterlikkus, millega ta saavutab vormi ja sisu ühtsuse (vt.), teose ühiskondlik-kasvatustliku mõju jõud ja hea toime.

Kuplee (prantsuse *couplet* — naljalaul) — salm laulus, mis varemini koosnes kahest värsist, nüüd aga harilikult neljast värsist; neid seob riim ja ühendab ühine intonatsioon. Kõige sagedamini nimetatakse kupleedeks naljalaulukesi, koomilisi või satiirilise laadiga, mis kantakse ette estraadil, operetis või vodevillis.

Kõnekäänd on suulise rahvaloomingu üks liike: laialt levinud kujukas ütlus, mis tabavalt fikseerib mingi elunäh-

tuse. Erinevalt kõnekäändudele lähedal olevaist vanasõnadest (vt.) ei ole kõnekäändudel otsest õpetlikku sisu, vaid nad piirduvad elunähtuste kujuka, mõistu väljendatud piiritlusega.

Näiteks: (kadus) nagu tina tuhka.

(Tal on) tuli takus (= on väga kiire).

O. Luts „Kevade”: (Sa ju valetad,) nii et suu suitseb.

Kõrvaltegelane vt. **personaaz**.

L

Lahendus — teose tegelaste vahekordade lõppolukord, mis kujunenud teoses sündmuste arenemise tulemusena; lõpustseen.

Näiteks N. Gogoli näidendis „Revident” stseen teadasaamisest, et on tulnud tõeline revident.

Lakonism (kreeka *lakōnismos* — lühidus) on kokkusurutud mõtte napisõnaline väljendamine, kunstiliste vahendite kokkuhoidlik kasutamine teose kuju, karakteri või elupildi loomisel.

Näiteks:

Esimesed pikad püksid. Kooliplikad. Spordihaigus.

Esimesed tantsusammud, läilus paberossimaigust.

(R. Parve.)

„Külalised” hüppasid Milla ette ja pärisid:

„Kas olete Milla Aadu tütar Sillamäe?”

„Mis siis?”

„Siin on order.”

„Ma pole korteriperemees.”

Läksid Aadu ette. See luges. Käed värisesid. Algas otsimine.

(J. Madarik.)

Lastekirjandus — teosed, mis on määratud lastele mitmes vanuses. Ilukirjanduse kõrval kuuluvad lastekirjandusse ka populaarteaduslikud raamatud ja lastele määratud praktilised teatmikud. Väljapaistev koht lastekirjanduses on neil üldistel ilukirjanduslikel teostel, mis oma eesrindliku idee,

kangelaslikkuse ja kujude humaansuse, süžee huvitavuse, kunstilise vormi lihtsuse ja selguse tõttu kuuluvad kõikumatuult laste lugemisvarasse (rahva muinasjutud, vägilaste lood, mõnede kirjanike muinasjutud ja igal rahval mitmete kirjanike teosed, nagu eesti kirjanduses Bornhöhe „Tasuja”, O. Lutsu „Kevade” jt. Vene kirjanduses on selliseid töid kirjutanud A. Puškin, M. Gorki, N. Nekrassov, L. Tolstoi, A. Tšehhov, V. Korolenko jt.). Noortele on armsaiks raamatuiks saanud paljude maailmakirjanduse teoste lühikesed väljaanded, mis kirjutatud esialgu täiskasvanute jaoks (M. Cervantese „Don Quijote”, D. Swifti „Gulliveri reisid”, D. Defoe „Robinson Crusoe” jt.).

Klassiühiskonna lastekirjanduses, mis on osa kogu ilukirjandusest, avaldub eesrindlike, progressiivsete vaadete ideoloogiline võitlus (vt. **ideoloogia**) reaktsiooniliste, rahvavaenulike ideede vastu, mida teostab laste kasvatuses kodanlus.

Marksistlik-leninliku kasvatusel M. Gorki juhtimisel ja osavõtul on nõukogude kirjanikud loonud marksistlik-leninliku kasvatusel ja sotsialistliku realismi printsiipide alusel nõukogude lastekirjanduse, mis jätkab mineviku eesrindliku kirjanduse parimaid traditsioone ja kasvatab lastes tõelise nõukogude inimese, kommunistliku ühiskonna tulevikukodaniku jooni.

Nõukogude lastekirjanduse loomisel, mis on lahutamatu osa kogu nõukogude ilukirjandusest, võtsid tõhusalt osa V. Majakovski, N. Tihhonov, V. Katajev, M. Prišvin, A. Gaidar, S. Maršak, B. Žitkov, V. Bianki, M. Iljin, A. Barto ja paljud teised.

Eesti nõukogude kirjanduses on lastele loonud R. Parve, F. Kotta, E. Niit jt.

Laul on lüürika üks vanimaid vorme, see on luuletus, mis määratud laulmiseks: koosneb harilikult mitmest salmist, tihti refrääniga (vt.).

Vanadel aegadel loodi laul rahva hulgas üheaegselt muusikalise meloodiaga, viisiga, ja oli lahutamatu viisist ja žestidest, mis saatsid seda ettekandmisel kas töö juures või usundiliste ja olustikuliste kommete juures rahva pidustuste ajal jm. (vt. **rütm**).

Rahvalaulud on väga mitmekesised oma sisult ja vormilt: töölaulud, mis saatsid tööprotsesse; tavanadilaulud — näit. eestlastel mardilaulud, vastlalaulud,

jaanilaulud, pulmalaulud jne.; olustikulaulud — hällilaulud, mängulaulud, kiigelaulud jne.; vägilas- ja ajaloolised laulud (vt.), kus ülistatakse mingit ajaloolist sündmust, rahva kangelastegusid, mõnikord ka legendaarseid sangareid jne.

Vägilas- ja ajaloolised laulud koondusid oma sisu järgi tsükliteks — lugudeks; nii koostati rahva eepilised laulud (vt.). Näiteks Homeroose „Iliase” „Kuues laul”, „Odüsseia” „Kolmas laul”, meie „Kalevipoeg” koosneb 20 loost.

Säärased nimetused püsisid ka XIX saj. poemides, näit. A. Puškini „Poltavas”.

Lüürilisi laule on kirjutanud peaaegu kõik luuletajad; need laulud, mis lihtsal kujul ja tõepäraselt väljendasid tööinimese elamusi, kujunesid rahvalauludeks.

Paljud laulud, mis pühendatud Leninile, kodumaale, revolutsioonilisele võitlusele, nõukogude inimeste elule ja tööle, on kirjutatud Demjan Bednõi, B. Lebedev-Kumatši, M. Issakovski, A. Surkovi ja teiste nõukogude luuletajate poolt. Paljud nendest on saanud rahva omaks, rahvas armastab ja hindab neid, sest et nad annavad õigesti edasi nõukogude inimeste elamusi, kes ehitavad kommunistlikku ühiskonda, et nad on elurõõmsad, lihtsad ja selges värsvormis.

Lausekatkestus ehk **aposoopes**. On stilistiline figuur (vt.), kunstilise kõne võte, mis seisneb selles, et mõtet ei väljendata lõpuni, kuid lugeja aimab, mida tahetakse ütelda.

Näiteks:

Akadeemik Rāni: Kas see polnud nagu alles mõni aasta tagasi, meie tudengi-iga...? Kõik need raskused ja pingutused... Suvised kehva kopika kogumised vabrikutes ja jõgede kallastel... Loengutel ja praktikumidel istumised sügisel ja talvel...

(A. Jakobson.)

Legend (ladina *legenda* — see, mis tarvis läbi lugeda), **muistend** on kirjanduslik teos, mõnikord fantastilise muinasjutu vormis, mille põhjaks on tõepoolest esinenud juhtumus või ajalooline sündmus. Selline on näit. vene rahvaluules fantastiline „Muistend Kitež-linnast”, mis peitis end maa alla, et mitte alistuda tatari anastajale — khaan Batõile.

Legend on ka vana-vene jutustava kirjanduse üks liike — ajaloolist sündmust käsitlev legendaarset laadi teos. Näiteks „Lugu Novgorodi lõpust” (XV saj.), „Lugu Pihkva äravõtmisest” (XVI saj.).

Eesti rahvaluules on muistendite hulk küllalt suur. Tuntud on näiteks muistendid Suur-Tõllust, „Kuremaa järve rändamine” jne. Kalevipojaga on seotud paljud kohad Eestis.

Lendsõna — tabav väljendus, kunstilises, kujukas vormis avaldatud lühike mõte, mis on saanud rahvakeeles tuntuks, otsekui vanasõnaks.

Näit:

Maakera pöördub itta,

(J. Sütiste.)

- 1) Tänasida toimetusi ära viska homse varna.
- 2) Küll siis Kalev jõuab koju
oma lastel' õnne tooma
Eesti põlve uueks looma.

(F. Kreutzwald.)

Libreto (itaalia *libretto* — raamatuke) on kirjanduslik tekst mõne suure muusikalis-lavalise teose puhul, nagu ooper ja operett. Libretoks kutsutakse ka balleti sisu kirjanduslikku sõnastamist, samuti kinofilmi sisu stsenaariumi.

Litootes (kreeka *litōtes* — lihtsus) on liik troope (vt.): kujukas väljendus, mis on vastupidine hüperboolile (vt.), s. o. suuruse, jõu ja tähtsuse kavatsuslik vähendamine, mida kirjanik kasutab keele kujukuse tugevdamise eesmärgil. Näiteks rahvaluules põialpoiss.

Näide rahvalaulust:

Maha jäi ma marjasuuru,
kivi pääle kirbusuuru,
läve alla läätse laiu.

Loits e. nõidumissõnad on omapärane valik sõnu, mil mõnikord pole mingit mõtet, kuid vanasti arenemata ini-

meste arvates oli neil üleloomulik maagiline jõud (et inimest terveks teha, vabastada, inimesele õnnetust kaela saata jne.)

Loitsu tarvitasid nõiad ja posijad, kasutades harimatust, milles hoidsid rahvast tsaari valitsus ja mõisnikud-orjaperemehed: harimata inimesed uskusid sõnade üleloomulikkku võimu.

Nõiasõnad olid mõnikord värsivormis ja on seepärast suulise rahvaloomingu üheks vanimaks liigiks.

Näiteid.

Kõhuvalu-sõnad (lastele).

Kiirmus, kaarmus,
varesele valu
harakale halu
mustalinnule muu tõbi,
lapse kõht terveks!

Hundisõnad.

Metsa sikku, metsa sokku,
metsa kuldane kuningas,
metsa halli harvalõuga,
metsa peni pikkalõuga,
ära katsu minu karja.
Mine sohu sobistama
mine laande luusimaie,
pikki puida purgemaie,
kivi külge kiskumaie!

Loominguline maneer vt. stiil.

Loominguline protsess on üksteistele järgnevad faasid kirjaniku töös oma teose kallal. Nimetatud protsess, mis muidugi toimub eri kirjanike juures erineval viisil, koosneb põhiliselt järgmisest: elukogemuste kuhjumisest elunähtuste kestva vaatluse ja nendesse hoolika süvenemise teel; üldise kavatsuse ja teose plaani kujunemisest, s. o. elulise ainekuse valikust ja sellesse oma suhtumise fikseerimisest, loomingulisest ümbertöötamisest, selle materjali kehastamisest kunstilistes kujudes. See nõuab kirjanikult loomingulist keskendumist, s. o. niisugust seisukorda, kus kogutud elukogemused, elav kujutlus ja tihtipeale äkiline

taipamine võimaldavad enesele ette kujutada konkreetseis üksikasjus elunähtusi, inimeste käitumist ja elamusi mitmesuguseis olukordades. Loominguline protsess lõpeb parimate variantide valiku ja töötlemisega ning kogu teose teksti lõpliku viimistlemisega, mille tulemuseks on lõpuleviidud teos.

Luule vt. **poeesia**.

Luule proosas on väikese ulatusega lüürilise iseloomuga teos, mis kirjutatud proosas, kuid oma keele emotsionaalsuse ja rütmi omapärasuse tõttu ligineb luuletusele. Näit. F. Tuglase „Meri”.

Lõik — teksti osa taandreast kuni järgmise taandreani.

Näiteks A. Hindi „Tuulise ranna” lõpus:

Jäi ainult laul, ning seegi sai ilmale alles siis, kui Mare ise juba mullaks oli saanud.

Kuid Mare ei elanudki jne. (Nende sõnadega algab uus lõik.)

Läbipõime vt. **sümplokk**.

Läkitus on see, kui kirjandusteos on kirjutatud pöördumise kujul kellegi isiku või isikute poole.

Näiteks A. Puškini „Läkitus Delvigile”, N. Nekrassovi luuletus „M. J. Saltõkovile” või L. Koidula luuletus „Minu armsale taadile” (F. J. Wiedemannile 16. sept. 1880), M. Raua „Eesti noortele”.

Lühike silp vt. **antiikkirjanduse värsiehitus**.

Lüürika (kreeka *lyra* — vana-kreeka keelpill, mille saatel kanti ette laule-luuletusi) on kirjanduse üks põhiliike: eepika, lüürika, draama.

Erinevalt eepikast (vt.), mis peegeldab elu jutustamise kaudu inimese eluteest ja sündmustest, milles ta on osaline; erinevalt draamast (vt.), mis peegeldab elu selle toimimises — inimeste sammudes ja elamustes, mida draamateoses esitatakse, peegeldab lüürika elu, kujutades inimeste üksikuid elamusi, tema mõtteid ja tundeid, mis on esile kutsunud mõned elu-olukorrad.

Inimese siseelu järgi, mis avaneb lüürikas, kujutleme nii inimest kui elumiljööd, mis kutsus need elamused esile.

Nõukogude lüürikas kujutatud mõtete ja tunnete järgi, näiteks V. Majakovski lüüriliste teoste järgi, saame kujutluse sotsialistliku ühiskonna inimesest, kellel on ühte sulanud tema isiklikud huvid ja rahva huvid, ühtlasi saame kujutluse nendest reaalelu nähtustest, mis kutsusid esile luuletaja elamused.

Hoolimata lüüriliste teoste lühidusest esinevad lüürikas kõik kunstipärase, kujundliku (vt.) elukajastuse jooned: üldistamine — sest luuletaja püüdleb konkreetseis, individuaalseis elamustes edasi anda tüüpilisi elamusi (vt. **tüüpiline, tüüp**); individualiseerimine — sest luuletaja annab edasi üksikisiku elamusi, elavaid vahetuid tundeid; väljamõeldise element — sest luuletaja annab edasi mitte ainult omi, vaid just tüüpilisi elamusi (muidu oleksid ta värsid lihtsalt isiklikuks päevikuks); kasvatavat tähendus — sest luuletaja kujutab sääraseid elamusi, mis kajastavad elu ühiskondlike ideaalide valguses. Niisugune on näiteks D. Vaarandi „Lenini raamatukogu”, P. Rummo „Sammuv ekskavaator”, R. Parve „Tagasi tulles” jne.

Lüürika iseloomulikuks erisuseks on värsivorm, mis hästi annab edasi tundest küllastatud, erutatud inimkõnet.

Lüürika üheks vanimaks liigiks on rahvalaul (vt.). Pidulikke lüürilisi värse mingi sündmuse või ajaloolise isiku auks nimetame oodiks (vt.). Varem ail aegadel tehti veel järgmisi vahesid: kurva, nukra laadiga värsid — **eleegia** (vt.); naljatlevad ja armastussisulised — **madrigal** (vt.); luuletus, mis andis edasi luuletaja mõtisklusi — **stants** (vt.); luuletused külaelu teemadel — **ekloog** (vt.); pastoraal (vt.); iroonilised või satiirilised värsid mõne isiku kohta — **epigramm** (vt.); luuletus mõne inimese surma puhul — **epitaaf** (vt.). Need nimetused on pärit vana-kreeka lüürikast.

Lüürikat liigitatakse mõnikord ka luuletuse põhisisu järgi: poliitiline lüürika, filosoofiline lüürika, armastus-, looduslüürika jne.

Lüüriline kangelane — isik, kelle elamusi, mõtteid ja tundmusi väljendatakse lüürilises luuletuses ja kelle nimel on luuletus kirjutatud.

Lüürilist kangelast nimetatakse mõnikord lihtsalt **poeet**.

diks, sest enamikul juhtumel lüürilised värsid on kirjutatud mina-vormis. Väljendades lüürilises luuletuses oma elamusi loob luuletaja ainult siis täisväärtusliku kirjandusteose, kui ta oma individuaalseis elamustes annab tõepäraselt edasi oma aja eesrindliku inimese iseloomulikud elamused, teatud ühiskondliku grupi ja ajaloolise ajajärgu tüüpilised (vt.) mõtted ja tunded. Kuid ei tule arvata, et kõik, mis autor on kirjutanud mina-vormis, räägib tema isiklikest elamustest. Oma loomingus kasutab luuletaja kunstilist väljamõeldist samuti, kui seda kasutab iga kunstnik, et luua elutõeline, üldistav kunstiline kuju. See kunstiline kuju — lüüriline kangelane — tekib meie kujutluses seejärel, kui oleme tutvunud luuletaja rea luuletustega või kogu tema lüürilise loominguga.

Niisugune on näiteks V. Majakovski lüüriline kangelane — eesrindliku nõukogude inimese-patrioodi tüüpiline kuju.

Lüürilis-eepline kirjandus on kirjandusteosed värsivormis, kus elu kujutamises põimuvad üksteisest läbi eepiline (vt.) ja lüüriline (vt.) element.

Lüürilis-eeplises teoses peegeldatakse elu ühelt poolt värsivormis jutu-sta-mi-ses inimese või inimeste samumudest, elamustest ja sündmustest, milles nad on osalised, teiselt poolt peegeldatakse luuletaja-jutustaja elamusi, mis kutsusid esile elupildid või tema värsivormilises jutustuses esinevate inimeste käitumine. Need luuletaja-jutustaja elamused lüürilis-eeplist laadi teoses harilikult avalduvad lüürilistes kõrvalekaldumistes, mis teinekord pole vahetult seotud teose sündmuste käiguga.

Sellised on näiteks lüürilised kõrvalekaldumised A. Puškini värssromaanis „Jevgeni Onegin”, samuti tema poeemides. Sellised on A. Tvardovski poeemis „Vassili Tjorkin” peatükid „Autorilt”, „Enesest” ja mitmed lüürilised kõrvalekaldumised teistes peatükkides. Sellised on J. Smuuli poemi „Tormi poeg” „Proloog” ja mitmed lühemad mõtisklused, mis pole otseselt seotud sündmustikuga, näit. V ptk. algus, siis lõpuosas jne.

Lüüriline kõrvalekaldumine. Lüürilistes kõrvalekaldumistes või autori kõnes väljendab autor oma mõtteid, annab teateid oma tundeist, selgitades ja täiendades oma jutustust.

Säärast autorikõnet lüüriliste kõrvalekaldumiste kujul, täis sügavat tundmust ja mõtet, leiame N. Gogoli juures, näiteks tema teoses „Surnud hinged”: mõtisklused kirjaniku ülesandest ja saatusest („Õnnelik on kirjanik...”), Venemaa saatusest („kas mitte ka sina, Venemaa...”) jne. Tuntud on lüürilised kõrvalekaldumised A. Fadejevi romaanis „Noor kaardivägi” autori mõtisklustena „kotka südamega poisikese” lapsepõlvest, sõprusest, ema kätest jne. O. Luts lõpetab oma „Kevade” I osa lühikese lüürilise kõrvalekaldumisega.

M

Maastik kirjandusteoses tähendab looduspilte.

Kujutades maastikku avaldab kirjanik oma suhtumist loodusesse, avab tema võimsuse, ilu, antud koha või kogu ala ja maa looduslikult iseloomulikud jooned.

Säärane on näiteks maastik A. Puškini, I. Turgenevi, N. Nekrassovi, L. Tolstoi ja teiste vene klassikute loomingu, mis on läbi imbinud sügavast armastusest kodumaise looduse vastu.

Uhtlasi võib maastik esineda ilukirjanduslikus teoses ka lisavahendina tegelaste ilmekamaks kujutamiseks — kas kontrastina (näit. inimelu hävimise stseen õitsva ning ükskõikse looduse tagapõhjal) või kooskõlana tegelaste tunnete ja mõtete ning loodusnähtuste vahel (näit. kurb sündmus nukral sügispäeval).

Väljendusrikkaid maastikke on M. Gorki, A. Tolstoi, M. Šolohhovi, A. Fadejevi, M. Prišvini, L. Leonovi, S. Jesnenini, M. Issakovski jt. loomingus.

Eriti kujukaid maastikupilte on A. H. Tammsaare, E. Vilde, J. Liivi, F. Tuglase, R. Rohti, J. Smuuli, A. Hindi jt. loomingus.

Madrigal (prantsuse *madrigal* < provansi *mandre* — karjane) on vana-prantsuse luule üks liikidest. Esialgu oli idülliline karjaselauluke, hiljem lüüriline naljatlev armastussisuline luuletus, mille temaatikaks oli tavaliselt isiku liialdatud meelitav iseloomustus, kelle poole luuletaja pöördus. Vanade reeglite kohaselt koosnes madrigal distihhonidest, kusjuures igale kaksikvärsile järgnes refrääniline kolmas värss.

Kõrvale põigates vanast vormist, kuid säilitades luule-

tuse laadi, kirjutasid madrigale XVIII ja XIX saj. alguse poeedid.

Makarooniline värss on värss, mis meelega on küllastatud võõrsõnadest. Esmakordselt kirjutati niisuguseis värssides itaalia keeles koomiline poeem „Maccharonea” (1490), millest on tekkinudki nimetus. Satiiriline luuletus, mis kirjutatud makaroonilistes värssides, pilkab inimesi, kes lõmitavad välismaise ees, kes salgavad oma emakeele jne.

Makaroonilist värssi on kasutanud nõukogude kirjanduses V. Majakovski, Demjan Bednõi jt.

A. Kaalu luuletus „Foto” pole küll tervikuna makaroonilistes värssides, kuid järgmised read on sellised:

Neid tuli — herr oberst, herr komandant
ja mõnigi härra von vaimline sant.

Matkakirjeldus vt. reisikirjeldus.

Meesriim on niisugune riim, kus rõhk langeb riimsõna viimasele silbile.

Näiteks:

Heledad lõunamaa tähed särama veel ei löö,
üle ääretu mere aga on algamas öö.

(R. Parve.)

Meetod (kreeka *methodos* — uurimine) on uurimise viis, printsiip, mis on aluseks elu uurimisel. Ilukirjanduses ja kunsti teistes harudes nimetatakse meetodiks (suunaks) neid põhiprintsiipe, milledest kirjanik juhindub, valides, üldistades, hinnates ja kujutades kunstilistes kujudes elu tõsiasju. Säärasteks kunstimeetoditeks olid mineviku kirjanduses realism (vt.) ja romantism (vt.). Nõukogude kirjanduse kunstimeetodiks on sotsialistlik realism (vt.).

Kirjandusteaduses nimetatakse meetodiks (suunaks) neid printsiipe, mis ühel või teisel ajaloolisel perioodil olid kirjanduse uurimise aluseks. Näiteks kodanlikus kirjandusteaduses oli üksvahe aluseks biograafiline meetod, mille esindajad seletasid kirjaniku loomingut, lähtudes peaasjalikult tema eluloost, siis võrdlev-ajalooline meetod (vt. **komparativism**), formalistlik meetod (vt. **formalism**) jne.

Kõik need ekslikud ja pahelised ebateaduslikud meetodid ei saanud kindlaks teha kirjanduse arenemise seadusi,

määrata kirjanduse olemust ja kunstilise loomingu iseärasusi.

Nõukogude kirjandusteaduse teadusliku meetodi aluseks on Marxi—Engelsi—Lenini—Stalini õpetus. Nõukogude kirjandusteadus vaatleb kunsti ja kirjandust kui elu peegeldamist selle liikumises ja revolutsioonilises arenemises, ühtlasi ka kui ühiskondlik-ideelise kasvatuse võimsat vahendit; nõukogude kirjandusteaduse nõudeks on, et kunstiteoseid hinnataks, arvestades ajaloolist miljööd, milles kunsti teosed tekkisid, ja et selle kõrval selgitataks see osa, mis on neil teoseil nüüdisajal.

Meetriline värsiehitus (kreeka sõnast *metron* — mõõt) on niisugune värsiehituse süsteem, mille aluseks on lühikeste ja pikkade silpide vaheldumine värsis. Säärane oli antiikkirjanduse värsiehitus (vt.).

Meetrum vt. värsimõõt.

Meistersingerid (saksa *Meistersinger* — meisterlaulja) olid keskaja saksa laulikud-luuletajad, pärit harilikult linnakäsitöölise hulgast. Mastersingerid ühinesid laulukoolidesse ja võtsid osa avalikest luule- või lauluvõistlustest. Omal ajal oli kuulus Nürnbergi meistersingerite kool, kellele eesotsas oli Hans Sachs (XV—XVI saj.).

Melodraama (kreeka *melos* — laul, *drama* — tegevus) nimetust kandis keskajal laulude ja muusikaga draama. Hiljem hakati melodraamaks kutsuma säärast draamat, milles tegelased jagunevad teravalt kaheks: vooruslikud kangelased ja kurjategijad, milles esineb erakordseid saatusi ja inimestel on erandlikud tunded, tegelased satuvad uskomatu pingelistesse olukordadesse, kuid need lõpevad siiski kangelaste suhtes hästi. Näiteks õmmeldakse kangelane kotti ja visatakse merre, kuid õnneliku juhu tõttu ta pääseb. Melodraamas saavutavad vooruslikud kangelased pärast saatuse vintsutusi alati võidu.

Memuaarid vt. mälestused.

Menestrel (prantsuse sõnast *ménestrel*) — rändlev rahvalaulik-luuletaja keskaegsel Prantsusmaal ja Inglismaal.

Metafoor (kreeka *metaphora* — ülekanne) on poeetiliste troopide (vt.) üks põhilisi liike: sõna tarvitamine ülekan-
tavas tähenduses mingi eseme või nähtuse tähistamiseks,
kui sel esemel või nähtusel on selle sõnaga ühiseid jooni
või külgi.

Metafoori kasutamine kriipsutab alla esemeile või näh-
tustele omaseid ühiseid või vastupidi: erinevaid jooni, mil-
lele kirjanik tahab juhtida meie tähelepanu.

Näiteid:

tuuled väljas kihutavad nelja

(J. Sütiste.)

Kihutavad hobused jätavad igasse inimesse tugeva mulje.
Jõulist, dünaamilist, emotsionaalset väljendit „kihutavad
nelja” tarvitab luuletaja harilikult „(tuuled väljas) puhuvad”
asemel.

Õuekellad — koerad — ulusid ja tillasid sel piuhkpimedal ööl
kuni koiduni. (P. Vallak.)

„Õuekellad” on koerte kohta kauge ülekanne; autor lisab
seetõttu ka sõna „koerad”; kuid edasi on verbaalne meta-
foor „tillasid”, mis tähendab siin lühidalt haukumist. Et
toas magajate suhtes sõnal „õuekellad” on üsna tugev
ühendus koertega (kell — signaal, koer — signaal), siis
tervikuna on see lause nii väljendusriikas kui ka emotsio-
naalne tänu oma kahele metafoorile.

Lihtmetafoor koosneb ühest väljendist, mis kasutatud
ülekantavas tähenduses (näit. vanamees p a u k u s (rää-
kis), kostis r o o s t e t a n u d häälel, tütarlaps naeris
s ä t e n d a v a l t), laiendatud metafoor on aga välja aren-
datud keerukamaks kujutluste reaks, mida ka tervikuna
tuleb mõista ülekantavas tähenduses.

Näiteid:

Selle asemel, et ütelda: „Fašistlik Saksamaa teeb sõja-
plaane,” ütleb J. Barbarus:

Reaktsiooni ristämblik koob
võrku Euroopa nähtavasse nurka,
kõrgemale vinnab selle tagurlusehoob,
mis oleks jääma pidanud ajaloo urka.

Metonüümia (kreeka *metonymia* — ümbernimetamine) on troopide (vt.) üks põhilisi liike: poeetilises keeles mingi nähtuse, mõiste või eseme nimetuse asemele võetakse teine nimetus, mis meie teadvuses on lahutamatu seotud kujutlusega samast nähtusest, mõistest või esemest. Nii näiteks on meie kujutluses lahutamatu seotud autor ja tema poolt kirjutatud raamat, iseloomulik inimese riietus ja inimene ise, kes pidevalt käib säärases riietuses, toit ja sööginõu, milles harilikult antakse toitu, teatud nähtuse vorm ja sisu.

Näiteid.

Ja suviti kaugesõidus
oli teine või kolmas tüür

(J. S m u u l.)

siin: tüür = tüürimees.

Metonüümia on niisiis ülekantavas mõttes sõnatarvitamise juhtum.

Miimid (kreeka *mimos*) olid Vana-Kreekas ja -Roomas rahvaetendused, mis koosnesid dialoogilistest stseenikestest (laulmise ja tantsimise saatel) ja mille mõtlesid seal-samas kohapeal välja hulkuvad näitlejad, keda kutsuti *miimadeks*.

Miniatuur (ladina sõnast *minium* — kinaver). Miniatuurid olid vanaaegseis käsikirjades või raamatuis teksti selgitavad või lehekülgi ilustavad värvilised illustratsioonid, mida nimetati niimoodi ladinakeelse kinaverivärvi nimetuse järgi; kinaveri kasutasid kunstnikud illustratsioonide valmistamisel.

Miniatuurideks nimetatakse ka väikesi olukirjeldusi, novellikesi, pisikesi näidendeid.

On olemas ka miniatuurteatreid, kus esitatakse väikesi, tavaliselt ühevaatuselisi näidendeid-miniatuure.

Monograafia (kreeka sõnadest *monos* — üks, üksik, *graphō* — kirjutatan) — teaduslik teos, uurimus, mis pühendatud mingile ühele küsimusele.

Näiteks monograafia Puškinist — teos, mis pühendatud suure poeedi elu ja loomingu uurimisele.

Monoloog (kreeka *monos* — üks, *logos* — sõna) on teose tegelase kõne, mis pööratud kaaskõneleja või enda poole või draamateoses laval mõnikord vaatajate poole.

Ülemaailmselt on tuntud Shakespeare'i kangelas Hamleti monoloog: „Olla või mitte olla — see on küsimus”.

Monoloogiks nimetatakse ka ühevaatuselist näidendit ühe tegelasega.

Monoriim (prantsuse *monorime*) — luuletus ühe ja sama korduva riimiga. Monoriime esineb sageli vanas idamaade luules.

Vene kirjanduses on kasutatud monoriimi harilikult satiiirilises ja humoristlikus luules.

Eesti kirjandusest monoriimi näitena võiks olla:

Kui sull' ütleb kõrge juhm:
Olgu päike kõigil tuhm!
Siis on tuhm ja sina juhm,
ajuks pähe saadud kuhm!

(A. All e.)

Montaaž (prantsuse *montage* — kokkupanek) — kirjanduslik teos, mis on koostatud üksikuist stseenidest ja episoodidest, mis võetud ühest või mitmest ilukirjanduslikust teosest. Kirjanduslik montaaž teatud teemal või montaaž suure teose lühendatud kujul tutvustamiseks on sageli esi-
nev vorm raadiosaateis.

Moralitee (ladina *moralis* — moraalne) — keskaegne moraliseeriv draama Lääne-Euroopas, mille tegelased on allegooriad (vt.), mis kehastasid abstraktseid mõisteid, tundeid jne., nagu mõistust, õiglust, tõtt, kahetsust, usku, meeleheidet jne.

Motiiv (prantsuse *motif* — viis, meloodia) on muusika-teose põhielement. Mõnikord nimetatakse kirjandusteoses motiiviks, et eristada seda teose põhiteemast, teisejärgulist lisateemat, mis ühenduses põhiteemaga moodustab ühtse keeruka kunstilise terviku. Seda oskussõna tarvitatakse praegu harva.

Motiveering tähendab kirjandusteose kunstilise vormi kõigi elementide sõltuvust teose sisust. Mõista teose kuns-

tilisi vahendeid, tähendab aru saada sellest, millega on näiteks motiveeritud ühe või teise tegelase sammud, nende ilmumine teoses, kuidas on motiveeritud tegelaste keel nende hingeelu, kultuuri ja süžeeelse situatsiooniga, milles nad toimivad jne. Kirjandusteose teatud iseärasust võib õigesti mõista ainult kindlaks tehes selle motiveeringu sisust lähtudes.

Moto vt. epigraaf.

Muinasjutt on rahva jutustava loomingu põhiliik: hari-likult proosas, harva ka värssides, milles räägitakse väl-jamõeldud sündmustest; mõnikord on need fantastilist laadi.

Rahvamuinasjutud on kõigi rahvaste suulise loomingu üks iidsemaid ja levinumaid vorme, mis kajastavad rahva vaateid, rahvusliku iseloomu jooni, klassivahekordi, muist-set elu-olu. Oma sisult on rahvamuinasjutud väga mitme-kesised: vägilaste jutud, olustikulised jutud, loomajutud jne. Muinasjutud on satiirilised, humoristlikud, fantastili-sed. Muinasjutt taotleb kas õpetlikke eesmärke või neid pajatatakse kuulajate — nii täiskasvanute kui ka laste — lõbustamiseks. Paljudes satiirilistes muinasjuttudes paljas-tas vene rahvas jõuliselt tsaari isevalitsust ja pärisorjust, kujutades kurje ja lolle tsaare, müüdavaid tsaari ametnikke, ülbeid ja ahneid mõisnikke, petjaid kaupmehi jne. Selle kõrval mõned muinasjutud, mis loodi rahva keskel tsaari pärisorjusliku korra ikke all, kajastavad ka moo-nutatud vaateid, mis sisendatud valitsevate klasside poolt.

Samu sisulisi jooni esineb ka eesti muinasjuttudes.

Kirjanduslikke muinasjutte on kirjutanud paljud kirjani-kud. Laialt on tuntud sisult sügavad ja vormilt täiuslikud A. Puškini muinasjutud, satiirilised M. Saltõkov-Štšedrini muinasjutud ja poliitilised M. Gorki muinasjutud.

Eesti rahvaluule varasalvest on ammutanud F. Kreutz-wald omad „Eesti rahva ennemuistsed jutud”, kõige viima-semal ajal on muinasjutte ümber töötanud A. Jakobson.

Lääne-Euroopa muinasjuttude autoreist on tuntud taani kirjanik Andersen, saksa kirjanikud vennad Grimmid, Hauff ja prantsuse muinasjuttude autor Perrault [perrõ], „Punamütsikese” looja.

Muistend vt. legend.

Murdelisuus vt. provintsialism.

Mõistatus on rahva suulise loomingu väga levinud liik: mingi nähtuse või eseme mõistukõneline, kavatsuslikult ebaselge määratlus. Näiteks:

Karu kõnnib mäe peal, raudsaapad jalas? (Harkader.)

Nutab kui laps, ulub kui koer? (Tuul.)

Neli teevad aset, kaks näitavad tuld, üks heidab magama? (Koer.)

Mõistatustes avaldub elunähtuste kohta tehtud tähelepanekute tabavus, rahva kujundlik mõtlemine, luulekeele ere väljendusrikkus.

Paljud kirjanikudki on kirjutanud mõistatusi värssides.

Mõistujutt on õpetlik lugu inimestest allegoorses (vt.) vormis.

Näiteks vana vene „Mõistujutt prassijast” või N. Nekrasovi luuletus „Mõistujutt vaevanägiast Jermolaist”.

Mälestused, memuaarid on jutustava kirjanduse üks liike. Mälestused on teos, mis kirjutatud autori mälu järgi sündmustest, millest ta ise võttis osa või oli tunnistajaks, samuti kohtumistest mitmesuguste isikutega jne. Sääraselt on näiteks kirjutatud tuntud kunstipärased A. Herzeni memuaarid „Möödunu ja mõtisklusi”, mis annab elavais ja kunstipäraseis kujudes laia pildi XIX saj. 20—60-ndate aastate ühiskondlikust, poliitilisest ja kirjanduselist.

Eesti kirjanduses näiteks on isikliku elu kujukaid mälestusi kirjutanud O. Luts („Vanad teerajad”, „Talvised teed”, „Läbi tuule ja vee”, „Vaadeldes rändavaid pilvi”, „Kuldsete lehtede all” jt.) ja A. Kitzberg („Tuuletallaja”).

Müsteerium (kreeka *mystērion* — mõne jumaluse auks korraldatud salajane usundlik kombetäitmine) tähendab kirjandusteaduses keskaegset draamat, mis esialgu katoliku kirikus kanti ladina keeles ette, hiljem aga Prantsusmaal, Flandrias ja Inglismaal rahvaetendusena platsidel. Müsteeriumi sisuks oli mingi kirikliku legendi lavastus koos intermeediumidega (vt.), mis olid rahvakeelsed naljasisu- lised olustikulised stseenid vaatuste vahel.

Müstifikatsioon (kreeka *mystes* — pühendatud usundlikesse saladustesse, ja ladina *facere* — teha, teeselda) on kellegi teadlik eksiteele viimine, petmine.

Ilukirjanduses on müstifikatsiooniks see, kui näiteks, mingi teose autoriks öeldakse olevat hoopis keegi teine, kas tõeliselt olev isik või ka väljamõeldud, kui kellegi tööd levitatakse rahvaloominguna jne.; muidugi mõista ei tohi sel juhtumil olla mingeid materiaalseid huvisid.

Kirjanduslikku müstifikatsiooni kasutatakse tihti kirjandusliku võitluse vahendina kirjanduslike vastaste paljastamiseks ja väljanaanemiseks. Näiteks vene kirjanduses XIX saj. 60-ndail aastail rühm kirjanikke — A. K. Tolstoi, vennad Žemtšuznikovid jt. publitseerisid Kozma Prutkovi teoseid. Kozma Prutkov oli väljamõeldud isik — tömp, egoistlik ametnik, kes oletati kirjutavat kõrgelennulisi naeruväärseid värsse ja aforisme, mis pretenderisid erilisele sügavamõttelisusele. Kozma Prutkovi täispuhutud loomingu oli hõlpsasti ära tunda ühiskonnavastase teooria „kunst kunsti pärast” (vt.) pooldajate pilkamist ja mõnede kaas-aegsete kirjanike teoste parodeerimist.

Kirjanduslikku müstifikatsiooni kasutas ka A. Puškin, kui ta näiteks oli sunnitud oma vaenlaste ja tsaari tSENSUURI tagakiusamise tõttu avaldama oma luuletuse tõlkena mitteeksisteeriva välismaise kirjaniku Pindemonti järgi.

Eesti kirjanduses kasutas müstifikatsiooni näit. F. Tuglas, esitades eesti kirjanikuna olematu Arthur Valdese, ja 1910. aastal lavastas teater „Vanemuine” müstifikatsiooni, esitades teadlikult A. Kitzbergi algupärandina näidendi „Made Puju”, mis oli mugandatud tõlge; selle võttega taheti paljastada arvustajate asjatundmatust.

Müüt (kreeka *mythos* — sõna, pärimus) — muistend, mis annab edasi muistse aja inimeste uskumusi ja kujutlusi maailma tekkimisest, elu tekkimisest maailmas, loodusnähtustest, jumalaist ja muinasjutulistest kangelastest.

Müüdid tekkisid muinasajal kõigil rahvastel. Näiteks kreeka müütide kogud, k r e e k a m ü t o l o o g i a jutustab meile tollest ajast, millal teadus ja tehnika olid veel algastmes, ja inimene, kes võitluses loodusega, oli paljaste kätega, kujutles loodusnähtusi kui üleloomuliku maailma kajastusi, kus elasid jumalad ja vaimud, kes inimese suhtes avaldasid oma kurja või head tahet.

Paljud vana-kreeka müüdid, näiteks Antaiosel, Ikaroosel, Prometheusel, on sisult sügavad poetilised rahvamuistendid (vt.), mis on säilitanud oma võlu meie päevadeni. Neid meie loeme kui naiivseid, kuid täis veetlevust

jutustusi „inimühiskonna lapsepõlvest seal, kus ta arenes kõigest kaunimini” (K. Marx).

Vana-kreeka müütide kujusid on kasutanud mitte üks kord Marx, Engels, Lenin ja Stalin oma teoseis.

Näiteks J. V. Stalin võrdles kommunistliku partei võitmatut jõudu Antaiosega, kreeka muinasaja legendaarse kangelasega, kellest tema vaenlane võimas Herakles sai ainult siis jagu, kui kiskus Antaiose hetkeks emakese-maa küljest lahti; maa toitis Antaiost võitmatu jõuga.

„Bolševikud,” ütles J. V. Stalin, „on samuti nagu Antaios tugevad seepoolest, et nad säilitavad sideme oma emaga — rahvahulkadega, kes on neid sünnitanud, neid toitnud ja kasvatanud.”

Eesti müütidest on laialt tuntud F. Faehlmanni „Ema-jõe sünd”, „Keelte keetmine”, „Koit ja Hämarik” jt.

N

Naisriim on kahesilbiline riim rõhuga esimesel silbil. Nii nimetatakse seda eristades meesriimist, kus rõhk langeb riimsõna viimasele silbile.

Näiteks Juhan Liivi „Isamaale”:

Sa oled seesama elu,
mis sinult pärinud ma;
sa oled seesama elu,
sa oled seesama valu,
mis minult saad tagasi sa.

Esimeses, teises ja kolmandas värsis on naisriim, teises ja viiendas meesriim.

Nimetused mees- ja naisriim on tulnud sellest, et vana-prantsuse keeles langesid nad ühte mees- ja naissoost nimi- ja omadussõnadega.

Naturalism (ladina *natura* — loodus) sõna laias mõttes on elu kujutamine kunstis ja kirjanduses kõrvalise tähtsusega nähtuste välise, kirjeldava, ilma üldistamiseta reprodutseerimise teel, kusjuures need nähtused iseenesest on näidatud õigesti ning reaalsusele ja loodusele lähedastena. Naturalism avaldub ebatüüpiliste, vähetähtsate karakterite kujutamises, juhuslike olustikuliste stseenide joonistamises,

inimkõne edasiandmises, mis risustatud vigaste väljenduste ja jämedate sõnadega jne. Naturalism, püüdes reaalsusele sarnane olla, samal ajal aga reprodutseerides seda ebakriitiliselt, ilma üldistamata, on lihtsustatud, mõnikord aga lausa moonutatud realism (vt.). Naturalismi esineb kirjanike teoseis, kes alles lähenevad elu tõepärasele realistlikule kujutamisele või eemalduvad tõelisest kujutamisest, moonutades elutõtt.

Sõna kitsamas tähenduses nimetatakse naturalismiks seda kirjandusvoolu kirjanduse ajaloos, mis tekkis Prantsusmaal XIX saj. lõpus ja mille eesotsas oli tuntud kirjanik Émile Zola. Oma teoreetilistes sõnavõttudes eitas E. Zola kirjaniku kriitilise suhtumise vajadust reaalelu kujutamisel ja sellega muutis kirjaniku ükskõikseks vaatlejaks, kes kiretult kopeerib elu. Nendest ekslikest vaateist hoolimata tõusis Zola oma looming reas teostes elu tõelise realistliku kujutamiseni, mis rikas sügavate üldistuste poolest. E. Zola järelkäijad, taotledes täpset protokollilist elu reprodutseerimist, säilitasid küll kujutamise välise tõesarnasuse, kuid polnud võimelised looma tõepäraseid, realistlikke elupilte ning olid naturalistid selle sõna täpses mõttes.

„**Naturaalkool**” — nii nimetati eesrindlikku realistlikku voolu vene kirjanduses 30—40-ndail aastail XIX saj., mis nõudis kirjanikult sügavat elu tundmaõppimist, et ilukirjanduslik teos oleks „loodus-õige”, s. o. elutõeline.

„Naturaalkooli” kirjanikele, kelle hulka noil aastail kuulusid Gogol, Grigorovitš, Nekrassov jt., oli iseloomulik teoste küllalt rohke ühiskondlik sisu, tegelikkuse tõepärane kujutamine, isevalitsusliku, aadellik-pärisorjusliku korra nähtuste kriitiline hinnang ja võitlus võltside eluilustamiste vastu.

„Naturaalkooli” kirjanikke ja nende loomingut ei tohi ära segada kirjanike-naturalistidega (vt. **naturalism**), s. o. XIX saj. teise poole euroopa kodanliku kirjanduse ja kunsti vooluga, millele oli iseloomulik paheline naturalistlik, ainult välist tõesarnasust taotlev, mitte aga realistlik elukujutus.

See oskussõna on vananenud.

Negatiivne kuju vt. teose kangelane.

Nekroloog (kreeka sõnadest *nekros* — surnud, *logos* — sõna) on artikkel inimese elust ja tegevusest, mis kirjutatud seoses tema surmaga. Tuntud on nekroloog, mille kirjutas I. Turgenev pärast A. Puškini hukkumist, mis põhjustas kirjaniku tagakiusamise politsei poolt.

Neologism (kreeka sõnadest *neos* — uus, *logos* — sõna) on rahva keeles tekkinud uus sõna, et tähistada uut nähtust või mõistet ühiskonna elus (ühiskondlikud asutused, tehnilised saavutused jne.), mida kirjanik kasutab oma teoses, või sõna, mille ta on loonud ise kas olevate sõnade või sõnade osade liitmise jne. teel.

Neologism on üks kirjaniku keele rikastamise allikas, mida ta kasutab kunstilise keele ilmekuse ja täpsuse suurendamiseks.

Eesti keeles on sõnavara rikastamiseks suuri teeneid J. V. Veskil, kes on loonud palju oskussõnu, mis on läinud tarvitusele ka ilukirjanduses. Sõnad, mis olid veel kümmeaastat tagasi neologismid, on nüüd muutunud juba harilikeks sõnadeks.

Nelikstroof (vt. *katraän*) on üks levinumaid stroofi liike — paaris-, rist- ja süliriimiga (vt. *riim*).

Idamaade luules nelikstroof kui omaette luuletus kannab nimetust rubaii (vt.); selles riimivad esimene, teine ja neljas värss.

Eesti luule nelikstroofi näitena võib olla J. Kärneri „Kojutulek”:

Nutta tahaksin su varemete juures,
sinu tuhka, Tartu, maha heidaksin,
jällenägemise valusas ja suures
rõõmus pea su haavadesse peidaksin.

Nihilism (ladina sõnast *nihil* — mitte midagi) sõna laias mõttes tähendab kujunenud arusaamade, põhimõtete, traditsioonide ja vaadete eitamist.

Mõiste nihilism sai erilise sisu vene ühiskondliku mõtte ajaloos XIX saj. 60-ndail aastail seoses revolutsioonilis-demokraatliku intelligentsi kirjanduslik-poliitilise tegevusega; revolutsioonilis-demokraatlik intelligents esines noil aastail kodanlik-aadelliku ühiskonna ja selle kultuuri, moraali ja elu-olu alustugede terava eitusega.

I. Turgenev nimetab nihilistiks oma romaani „Isad ja pojad” kangelast Jevgeni Bazarovit, kelle kujus kajastusid revolutsiooniliste demokraatide mõned jooned. Pärast seda hakati revolutsioonilis-demokraatlikku liikumist nimetama mõnikord nihilismiks ja selle esindajaid nihilistideks.

Kuid see nimetus varjutas „uute inimeste”, revolutsiooniliste demokraatide tegevuse positiivse sisu: revolutsioonilised demokraadid ei seadnud oma ülesandeks mitte ainult vanade alustugede eitamist, vaid ühtlasi ka võitluse uute ühiskondlike ideaalide eest, ja see on peamine asi. Seejärest suur revolutsionäär-demokraat N. Tšernõševski suhtus eitavalt I. Turgenevi romaanisse, pidades Bazarovi kuju uute inimeste karikatuuriks, ja omalt poolt vastandas revolutsiooniliste demokraatide kujud — oma romaani „Mis teha?” kangelased.

Novaatorlus (ladina sõnast *novaator* — uuendaja) tähendab ilukirjandusliku teose sisus ja vormis seda rahvale uut ja väärtuslikku, mida eesrindlik kirjanik toob ilukirjandusse, tabades rahva uusi nõudeid, märgates elus tekkivaid uusi nähtusi, inimestevahelisi muutuvaid vahekordi, inimese uusi jooni ja leides vastavad kunstilised vahendid nende elu tõeliseks kujutamiseks.

Säärane novaatorlus on omane nõukogude kirjandusele, mis esimesena on loonud sotsialistliku ühiskonna inimeste kujude galerii, erksalt ja õigesti peegeldades oma teostes kõike uut Nõukogudemaa elus.

„Novaatorlus ei ole eesmärk omaette, uus peab olema vanast parem, muidu pole tal mõtet” (A. Ždanov). Sihilik püüdlus novaatorliku vormi järele, kui see pole tingitud vajadusest väljendada uut sisu, viib välja kahjuliku, sisutu ja ideetu kunstini — formalismini (vt.).

Novell (itaalia *novella* — jutt) on eepilise ehk jutustava kirjanduse üks liike, selle liigi väikevorm: väikese ulatusega ilukirjanduslik teos, mis on harilikult pühendatud inimelu üksikule sündmusele, laskumata üksikasjalikku kujutamisse selles osas, mis tegelasega oli enne seda sündmust või hiljem.

Novell erineb jutustusest, milles tavaliselt kujutatakse mitte üht, vaid rida sündmusi, mis valgustavad inimelu kogu ajajärku, ja jutustuse sündmustikus võtab osa mitte

üks, vaid mitu tegelast, kes on joonistatud enam-vähem üksikasjalikult. Kirjaniku kunst novellis seisneb selles, et ta inimese elu lühikeses episoodis avab olulised, tüüpilised elulised jooned.

Näiteid A. Tšehhovi „Unter Prišibejev”, „Tahaks magada”, M. Gorki „Tšelkaš”, P. Vallaku „Rasked rakmed”, E. Männiku „Viimased kaitsjad”.

Noviina nimetus antakse mõnikord suulise rahvaloomingu jutustavaile teoseile värsivormis, mis loodud nõukogude ajal ja ülistavad Suurt Sotsialistlikku Oktoobri-revolutsiooni, Nõukogude Liidu elu ajaloolisi sündmusi ja Nõukogude Liidu kangelasi.

Oma värsi, kujude loomise, algamise ja lõpetamise ning luulekeele väljendite poolest sarnanevad nad böliinadele (vt.).

Tuntud on noviinad, mis loodud nüüdisaegsete rahvalaulikute poolt, nagu Marfa Krjukova, M. Samõlin, F. Konaškov jt.

Nutulaul vt. itk.

Näidend on üldine nimetus draamakirjanduse liikide jaoks (tragöödia, draama, komöödia (vt.)).

Nõidumissõnad vt. loits.

O

Oksüümoron (kreeka *oxymōron* — teravmeelselt rumal) on kunstiliste troopide (vt.) üks liike: väljendus, sõnade kombinatsioon, mis koosneb teravasti kontrastseist, sisuliselt üksteisele vasturääkivaist tunnuseist määratletava nähtuse puhul, näit. helisev vaikus, kibe rõõm, magus valu jne.

Oksüümoronilist ülesehitust esineb eesti naljasisulistes rahvalauludes, näiteks:

Naine tuhnis tuhnermada,
kubjas haukus hange otsas;
siga sõitis, sõlg oli rinnas,
lehm oli laudas, laps oli süles,
lammas läks laudile munele.

Oktaav (ladina *octava* — kaheksa) on stroof, mis koosneb kaheksast värsist, millest kuus on üksteisega seotud ristiimi, viimased kaks aga paarisriimi (vt.) kaudu.

Oktaavides kirjutasid XIV ja XV saj. prantsuse ja inglise luuletajad ballaade.

Säärast stroofi vormi kasutas korduvalt A. Puškin. Oktaavides on kirjutatud tema „Majake Kolomnas”.

Oktaavi on kasutanud näiteks F. Kreutzwald oma „Lembitus”:

Kui ma nüüd tean, et jumalad ei anna —
ei unenäoski meile kingitust,
ja inimesel muud ei jää kui: „kanna
sa ise hoolt, ehk leia lõpetust!”
Siis tahan mõtteid selle peale panna,
kust tulevik võib loota kergitust.
Meil seisvad abimehed peas ja põues:
neid peame tarvitama elu õues.

Olukirjeldus — on eepilise ehk jutustava kirjanduse üks liike, mis erineb teiste eepika liikidest, nagu romaan, jutustus ja novell selle poolest, et olukirjelduses kujutatakse täpselt sündmusi, mis tegelikus elus on juhtunud, mille osalised on tõepoolest elanud, kuna näit. novellis kirjanik, olles tundma õppinud rea elulisi tõsiasju ja valides neist olulised ning iseloomulikud, loob väljamõeldist (vt.) kasutades oma loomingulise kujutluse (vt.) abil üldistatud pildi, s. o. kujutab sündmusi, mis tegelikus elus võisid üldse mitte juhtuda või võisid juhtuda teisiti, kui seda on kujutatud.

Olukirjelduse autor, kujutades elulisi tõsiasju, valib nendest kõige olulisemad nagu iga kunstilooja, märgib sündmuste hulgast ja inimeste käitumisest ainult iseloomulikud jooned, s. o. niisugused, mis väljendavad autori mõtet, autori ellusuhtumist. Kuid tal pole õigust neid muuta, ei tohi kasutada väljamõeldist kuigi suurel määral.

Nõukogude kirjanduses on kunstilisel olukirjeldusel täita väga tähtis osa. Ta tutvustab operatiivselt ja kiiresti sotsialistliku elu uute nähtustega, näitab nõukogude inimese patriootilist käitumist, tema piiratud armastust oma kodumaa vastu, kangelaslikku võitlust kommunismi eest, uusi vahekordi inimeste vahel nõukogude ühiskonnas jne.

Tuntud on kunstiliste olukirjelduste raamatud V. Ovetškinilt, B. Galinalt, M. Šaginjanilt, A. Kolossovilt ja teistelt nõukogude kirjanikelt.

Eesti nõukogude kirjanduses on olukirjeldustega välja paistnud E. Rannet ja A. Saar.

Onegini stroof on säärane stroof, mida on kasutatud A. Puškini värssromaanis „Jevgeni Onegin”.

Onegini stroof koosneb kolmest nelikväärsist (katraänist) ja lõpetavast distihhonist, mis kirjutatud neljajalases jambis (vt.). Esimene neliksalm on ristriimiga, teine — paarisriimiga, kolmas — süliiriimiga, lõpudistihhonis paarisriim (vt.) .

Näide A. Puškini „Jevgeni Oneginist”:

Eks kuidagi ja kuskilt ole
me midagi kõik õppinud
ja kasvatus puudust pole
meil karta, jumal tänatud.
Oneginist küll väitsid paljud
(kes olid kohut mõistma valjud):
jah, õpetatud, kuid — pedant.
Ning ometigi edu pant
tal oli kindel: vestes juttu
ta leidis ainet siit ja sealt,
suurt vaidlust kõrgilt kuulas pealt
ja daamihuuled imeruttu
võis naeratama võluda
ta epigrammitulega.

(B. Alveri tõlge.)

Onegini stroofi on kasutanud J. Kärner oma värssromaanis „Bianka ja Ruth”.

Onomatopöa (kreeka sõnast *onomatopoieia* — nimetuste loomine) on kõlalise kujutamise üks liike poeetilises keeles: sõnade kasutamine, mille kõla meenutab kujutatava nähtuse iseloomulikku erisusi. Onomatopöa, helijäljendamine tuleb ette lindude laulu, metsa kohina, kapjade plagina jne. edasiandmisel.

Igas keeles, nii ka eesti keeles on palju sõnu, mis kõlaliselt on sarnased sellele tegevusele, mida nad tähistavad, näit. kägu kukub, kukk kireb, kana kaagutab, part prääk-

sub, koer haugub, kass näugub, lehm ammub, lammas määgib, hobu hirnub, pull mõirgab, mets kohiseb, tuli praksub, kell tiliseb jne. jne.

Rahvaluules on jälgendatud lindude laulu. Näiteks ööbiku laulu kujutatakse kõlaliselt nii:

Kiri-küüt, kiri-küüt,
vaole, vaole!
Tüdruk, tüdruk,
too piits, too piits,
plaks! plaks!

Ka kirjanikud tarvitavad helijäljendamist nii proosas kui luules.

Kuid kirjaniku ülesanne on mitte taotleda välist elu tõepärasust, mitte kõnehäälikute abil reprodutseerida mitmesuguseid elulisi nähtusi, vaid luua sõnade varal kujund, mis avab elutõe, joonistada elupilt ja selles väljendada oma mõte, oma suhtumine elusse. Seepärast ei tule onomatopöa kui poeetilise kõne kunstilise väljenduse tähtsusega mitte liialdada.

Ood (kreeka *ōdē* — laul) on lüürika üks liike: kõrgmeeleoluline luuletus kas mõne isiku auks või tähtsa piduliku nähtuse või sündmuse puhul.

Vana-Kreekas nimetati oodiks iga luuletust, mis esitati koorilauluna. Tuntud on oodid, mis kirjutatud Pindarose (I saj. e. m. a.), Ovidiuse (I saj. m. a. j.) jt. poolt.

Venes kirjutasid XVIII saj. oode M. Lomonossov ja G. Deržavin.

Nõukogude luules on tuntud V. Majakovski „Revolutsiooni ood”, kuid sellel luuletusel on siiski üsna kauge sarnasus antiikse oodiga.

Eesti kirjanduses kirjutas oode juba Kr. J. Peterson, näit. „Sõprus”.

P

Paatos (kreeka *pathos* — tunne, kirk) on kirklik vaimestus. Teose paatos, see on kirjanikku haaranud idee, suur tunne, mis hingestab kogu teost. V. Belinski soovitas kirjandusteose analüüsimisel ja uurimisel kõigepealt määratleda tema paatos.

Pateetiline kõne on täis kirglikkust, täis erutatud tunnet.

Pamflett (kreeka sõnadest *pan* ehk *pam* — kõik ja *phlegō* — põletan, panen leegitsema) — paljastavat laadi mitteulatuslik teos, kirjutatud laiadele massidele arusaadavas, tihti satiirilises vormis, mis toob päevavalgele ühiskondliku korra negatiivseid külgi, mõnede isikute pahelist käitumist, asutuste kuritegelikku tegevust jne.

Pamfleti vormis on kirjutatud keskaegsete saksa humanistide Reuchlini ja Ulrich von Hutteni (XVI saj.) tuntud satiirilised „Tumedate inimeste kirjad“, inglise kirjanike Jonathan Swifti (1667—1745), Daniel Defoe (1661—1731) jt. teosed.

M. Gorki satiirilised olukirjeldused „Ameerikas“ on ka pamflett, samuti nagu seda on E. Vilde olukirjeldused „Üle suure vee“ ja „Minu vangipõlv Ellis Islandil“.

Tuntud on nõukogude kirjaniku I. Ehrenburgi artiklid-pamfletid, mis paljastavad inglise-ameerika, saksa ja prantsuse fašismi.

Panegüürika (*logos panēgyrikos* — pidulik kõne) — kõne, mõnikord hauakõne, milles ülistati Vana-Kreekas kangelase patriootilisi vägitegusid, esivanemate kodanikuvoorusi jne.

Tänapäeval nimetatakse irooniliselt *panegüürika* kaks piiripidamatut kiitmist, pugevat või ainult kiitvat arvustust.

Paradoks (kreeka *paradoxos* — ootamatu) on omapärane, ootamatu otsustus, mis järsult erineb üldtunnustatud arvamusest ja tihtipeale esimesel pilgul väliselt näib vasturääkivat tervele mõistusele.

Näit.:

Mida tasemini sõidad, seda kaugemale jõuad.

(Vene vanasõna.)

A. H. Tammsaare „Põrgupõhja uus vanapagan“:

[Ants:] „Inimene on ju niisuke, et valeta talle kasvõi kõige hullem asi ette, kohe usub, aga katsu tõtt rääkida — kahtleb, pinnib ja uurib, nõuab tunnistajaid.“

Parallelism (kreeka sõnast *parallēlos* — kõrvuti olek) on poeetilise keele üks võtteid, mis seisneb kahe nähtuse kõrvutamises nende paralleelse kujutamise teel. Säärane

kõrvutamine kriipsutab alla nähtuste sarnasust või erinevust, lisab poeetilisele keelele erilise kujukuse ja evib teose kontekstist olenedes, ilukirjanduses kõige mitmekesisema rakenduse ja sisulise ülesande.

Enam levinumad parallelismi vormid on: *temaatiline parallelism*, kus kõrvutatakse kaht nähtust, mis on sisult lähedased (näit. M. Lermontovil: taeva pilved — igavesed rändurid ja pagendatud rändur-poeet); *süntaktiline parallelism*, kui kaks kõrvuti olevat poeetilise kõne perioodilist lauset on oma süntaksiliselt ehituselt ühesugused (näit. M. Lermontovi luuletuses „Kui kollaseks lööb nurm”); *kõlaline parallelism*, mis esineb poeetilises keeles mitmesugusel kujul (anafoor, epifoor, riim, sümplokk, mitmel kujul sõnade kordamine jne.).

Parallelism mitmel kujul on omane suulisele rahvaloomingule (rahvalaulule jne.).

Eesti rahvaluules on parallelism väljaarenenud jooneks: ühes värsis sõnastatud mõtet korratakse varieerivas nüansseerivas sõnastuses veel järgmises või järgmistes värssides:

Ema viis hälli heinamaale,

kandis kiigu kesa peale.

Pani kão kiigutama,

suvilinnu liigutama.

(Rahvalaul.)

Kuku, kägu kuldalindu,

häälitsele, hõbenokka,

veeretele, vaskikeeli.

Kuku meile kuulutusi,

häälitsele ilmutusi,

veeretele lauluvara,

ketra kuulutuse lõnga.

(„Kalevipoeg”).

Erinevalt otsesest parallelismist esineb ka *eitavat parallelismi*, mis on omane vene rahvalaulule. Seda võtet on kasutanud ka luuletajad.

Näiteks Dobrõnja Nikitiš ja Aljoša ebaõnnestunud naisevõtt:

Ei seal skomorohh vastanud vürstile,

ei sest rääkinud leikar vürstiga,

küsis ainult nii uljas mängumees...

Temaatilise parallelismi näide:

Talv päästis meid porise sügise käest,
kuid tagus meil' ahelad lumest ja jääst.
Nii kapitalism ka uuendust tõi:
viis feodaalsed kütked — kuldahelad löi.
Kord sotsialismikevade väest
me pääseme kulla- ja hõbedajääst.

(J. L i l i e n b a c h.)

Parnass (kreeka *Parnassos*) — kõrge mägi Kreekas, kus muistsete kreeklaste usu järgi asus Apollon, muusikajumal ja kunsti-kaitsja, ja üheksa muusat-jumalatari, kes hoidsid oma kaitse all mitmesuguseid kunstiharusid: luulet, tantsu, teatrit, arhitektuuri jne. Siit väljendus „jõuda Parnassile”, s. o. saada tunnustatud luuletajaks.

Paroodia (kreeka *parōdia* sõnust: *para* — vastu ja *ōdē* — laul) on satiirilise kirjanduse üks liike: luule- või proosateos, kus harilikult on näidatud mõne tuntud kirjaniku loominguga või populaarse teose naeruväärseid või pahelisi külgi.

Paroodias kas jälgendatakse irooniliselt mõne kirjaniku loomisviisi väliseid erisusi, tema armastatud loomingulisi võtteid, kõnekäande jm., viies need kuni karikatuurse suurenduseni ning just sel teel välja naerdes neid loomingulisi külgi, või antakse tuntud teose iseloomulikule vormile uus mõte, uus sisu, milles saab väljenduse kirjaniku loominguga tuumosa, mille vastu paroodia on suunatud.

Näiteks XIX saj. 60-ndail aastail avaldas D. Minajev, tolle aja satiirik, paroodia A. Feti luuletuse kohta.

A. Fet.

Шёпот, робкое дыханье,
трели соловья,
серебро и колыханье
сонного ручья...

D. Minajev.

Холод, грязные селенья,
лужи и туман,
крепостное разрушение,
говор поселян...

See D. Minajevi paroodia, oma vormilt ja rütmilt sarnanev A. Feti luuletusele, jutustas satiirilisel A. Feti artiklist ajalehtedes ja ajakirjades, kus A. Fet pärisorjuse kaotamise eest peetava terava võitluse ajal kaitses pärisorjuslikku korda, avaldas pahameelt mõisniku majapidamise

purustamise üle, talumeeste ülbuse üle mõisnike suhtes, kuid samal ajal astus oma luules „puhta kunsti” kaitseks välja, s. o. ta kaitses ideetut kunsti, kus ei tohi valgustada ega puudutada ühiskondlik-poliitilise elu küsimusi (vt. „kunst kunsti pärast”).

Nõukogude kirjanduses kannab paroodia peamiselt seltsimeheliku kriitika iseloomu, kusjuures parodeerides naerakse teravmeelselt välja mõne kirjaniku loomingus esinevaid vigu ja puudusi, või tal on satiiriline, paljastav mõte ning juhitud klassivaenlase vastu ja vaenulike ideoloogiliste mõjude vastu.

Nõukogude kirjanduses on tuntud A. Arhangelski, A. Bezõmenski, S. Vassiljevi jt. paroodiad. Ka V. Majakovski kasutas oma luuleloomingus korduvalt paroodia võtteid nii selleks, et välja naerda kirjaniku ekslikku sõnavõttu (näit. „Kiri Moltšanovi armsamale, kelle ta jättis maha”), kui ka rahvavaenulike tegelaste satiiriliseks paljastamiseks (näit. poemis „Hästi!” Ajutise Valitsuse kontrrevolutsiooniliste ministrite Kerenski ja Miljukovi paroodiline kujutamine).

Eesti kirjanduses kasutasid paroodilist vormi proletaarsed kirjanikud (J. Lilienbach, näit. „Kodanluse päike”, G. Tikerpuu, näit. „Isamaa laul” jt.), kellele see oli ühiskondlikuks võitlusvahendiks. A. Kitzberg oma müstifitseeritud autori Tiibuse Mari sule kaudu parodeeris Noor-Eesti poetide luuletusi.

Parteilisus kirjanduses ja kunstis seisneb selles, et klassiühiskonnas iga kunstilooja, osa võttes ühiskondlikust elust ja klassivõitlusest, väljendab oma suhtumises elunähtustesse ühe või teise klassi, ühe või teise partei huvisid. Selles mõttes on igasugune ideoloogiline tegevus, kaasa arvatud ilukirjanduslik ja kunstialane tegevus, alati parteiline, alati on olemas kindel klassiline suunatus (vt. **ideoloogia**).

Kodanlikud kirjanikud varjavad silmakirjalikult oma parteilisust, esinedes üldrahvuslike, näiliselt klassiväliste huvide esindajaina.

„Parteitus on kodanlikus ühiskonnas ainult täissöönute parteisse, valitsejate parteisse, ekspluataatorite parteisse kuulumise silmakirjalik, varjatud, passiivne väljendus”. (V. I. L e n i n.)

Parteilisuse kõrgemaks vormiks on sotsialistliku kirjanduse ja kunsti kommunistlik parteilisus.

V. Lenin põhjendas esmakordselt ajaloos igakülgset kommunistliku parteilisuse printsiibi kui aluse ainuvabale sotsialistlikule kirjandusele, mis on tõepoolest rahvalik ja revolutsiooniline, mis lähtub teaduslikust marksistlik-leninlikust elukäsitusest.

Oma ajaloolises artiklis: „Parteiline organisatsioon ja parteiline kirjandus” (1905) kirjutab V. Lenin:

„See on vaba kirjandus sellepärast, et mitte omakasu ja karjäär, vaid sotsialismi idee ja töörahva poole hoidmine värbab tema ridadesse üha uusi jõude. See on vaba kirjandus sellepärast, et ta ei teeni blaseerunud kangelannat, igavust tundvat ja rasvumise all kannatavat „ülemist kümnet tuhandet”, vaid miljoneid ja kümneid miljoneid töotajaid, kes moodustavad maa paremiku, selle jõu ja tuleviku.”

Sääraseks vabaks ja revolutsiooniliseks kirjanduseks, mis avalikult viib ellu kommunismi ideed, on nõukogude sotsialistlik kirjandus.

Nõukogude kirjanduse parteilisus — see on tema kommunistlik ideelisus (vt.), mis määrab ära kirjandusteoste tõelise rahvalikkuse (vt.). Kommunistlik ideelisus on omane kõigile nõukogude kirjanikele, kes oma teostes kehastavad kommunistlikku parteilisust. See määrab ära ka nõukogude kirjanduse kunstilise meetodi — sotsialistliku realismi (vt.) põhilised jooned.

Paskvill on tahtlikult solvava, keelepeksu sisuga teos, harilikult anonüümne, ilma autori allkirjata. Nimetus paskvill on tulnud rooma terava keelega kingsepa Pasquilo (või Pasquino) nimest, missugune nimi anti XVI saj. Roomas ühele antiiksele kujule. Sellele kujule kirjutati või tema külge riputati satiirilisi värsse põletavate päevaküsimuste kohta.

Pastoraal (ladina *pastoralis* — karjase) on bukoolilise luule (vt.) üks liike: luuletus või draamastseen, mis kujutab näilikult muretut karjaseelu, mis on täis mõtlemisvajaduseta rõõme ja lõbusid.

Selliseid pastoraale luuletasid antiikaegsete jälgendamiseks õuelaulikud keskaegses Itaalias, Prantsusmaal ja ka Venemaal XVIII saj.

Eesti kirjanduses on siin-seal puudutatud karjase muretut elu (M. Veske jt.), kuna tõelise pildi sellest elust annab A. Alle oma luuletuses „Eesti pastoraal”.

Paus (kreeka *pausis* — katkestus) on hääle peatus, katkestus kõne kõlamiskäigus. See peatus esineb kõnes vahe-
tegemise otstarbel.

Paus on harilikult lause või intonatsiooniperioodi lõpus ja tähistab hääle kõrgendamise või laskumise teel fraasi mõttelist lõpetamist või intonatsiooni iseloomu — küsivat, hüüatavat, jutustavat jne. Olenedes intonatsioonist tehakse vahet jutustava, hüüatava ja küsiva pausi vahel.

Pausil on suur tähtsus luulekeeles, kus seda esineb pea-aegu kaks korda rohkem kui harilikus keeles. Luuletusfraasi keskel jagavad pausid värsi osadeks, tõstavad esile eri sõnu või nende ühendeid, kriipsutavad alla mõtet või sõna tähendust, annavad luulekeeles pinget ja elevust.

Eriti pausiderohke on V. Majakovski värss; sellele osutab luuletaja ise, trükkides oma luuletusi trepi kujul. Need pausid annavad esiletõstetud sõnale mõnikord terve fraasi tähenduse ja sisu.

Eesti uuemas luules on samuti talitanud mitmed luuletajad, nagu F. Kotta jt.:

...Sina oled kirjanik,
värssse treid,
mina nõelaga torkida rühin.
Kuid mulle meeldib, maestro, et meis
on midagi seesugust
ühist.

Või:

Ja äkki
puhas,
kaunis,
uus
laul puhkes künka kohal!

Luulekeeles on eriline tähendus värsi lõpus oleval pausil, pärast riimsõna oleval pausil. Kui see pidev, korduv paus luuletuses ei satu ühte hariliku pausiga, mis eraldab üht lõpetatud lauset teisest, kujuneb luuletuse keel (kinni pidades sellest pidevast värsijärgsest pausist) eriti erutatuks ja emotsionaalselt pingeliseks (vt. **ülekanne**).

Suur osatähtsus on ka sellel, kui paus kordub värsirea keskel: see jagab värsi kaheks värsipooleks ja seda nime-

tatakse tsesuuriks (vt.). Tsesuur on eriti iseloomulik heksameetritele või pentameetritele.

Pegasus (kreeka *Pegasos*, sõnast *pege* — allikas) oli vanade kreeklaste uskumuse järgi Zeusi tiivuline ratsu; müüdi järgi tekkis Helikoni mäel Pegasusel kabja löögist Hippokrene allikas, mille imeväärne vesi andis luuletajaile inspiratsiooni. Hakata ratsutama Pegasusel, see tähendab mõistu öeldult — hakata luuletajaks. Nüüdisajal kasutatakse seda mõistuväljendust iroonilises tähenduses.

Pentameeter (kreeka *pentametros*: sõnadest *penta* — viis, *metron* — mõõt) on heksameetri (vt.) liik, kus kolmandas ja kuuendas daktüülilises vārsijalas pole rõhuta silpe.

Pentameetris kirjutatud värss jaguneb pausiga — tsesuuriga — kaheks vārsipooleks, milledest kumbki koosneb kahest daktülist (vt.) ja ühest rõhulisest silbist (antiikvārsiehituses — kahest daktülist ja ühest pikast silbist).

Pentameeter on ühendatud heksameetriga, moodustades niinimetatud elegeilise distihhoni (vt.).

Peoon (kreeka *paiēon* — hümn, mõne jumaluse auks laulmine) — neljasilbiline vārsijalg antiikses vārsiehituses: kolme lühikese ja ühe pika silbi kombinatsioon. Silbilisrōhulises vārsiehituses nimetatakse peooniks samuti neljasilbilist vārsijalga; olenedes sellest, millisele silbile langeb rõhk, liigitatakse peooni järgmiselt:

esimene peoon: rõhk esimesel silbil: ' u u u

teine peoon: rõhk teisel silbil: u ' u u

kolmas peoon: rõhk kolmandal silbil: u u ' u

neljas peoon: rõhk neljandal silbil: u u u '

Eesti keele pea- ja kõrvalrōhu asetuse tõttu ei ole eesti luules peoonil ulatuslikumat ülesannet. Esinevad ainult üksikud peoonid teiste vārsijalgade süsteemis.

Perifraas (kreeka sõnadest *peri* — ringi, *phrasō* — räägin) on liik kunstilisi troope: eseme või nāhtuse nimetuse asemel tuuakse oluliste, iseloomulike joonte ja tunnuste kirjeldus, mis meie kujutluses annab ereda elulise pildi.

Näide:

Siin, kus, Kalev, sinu lapsed,
kanged eesti kännu võsud
käisid, kostis tema hää.

(L. Koidula.)

(Kalevi lapsed = eestlased; kanged eesti kännu võsud = eestlased).

Periood (kreeka *periodos* — ringtee; nii nimetati Vana-Kreekas ringrada, kus toimusid spordivõistlused) — ulatuslik, keerukas terviklause, jagatud selgesti märgatava pausiga kaheks osaks, mida hääldatakse tõusva ja langeva häälega.

Näiteks:

Kui te kunagi olete jälginud inimest, kes kaalutleb miinuseid ja plusse enne riskantset ja julget sammu; kui te olete vaadanud lapsi, kes ootavad oma rõõmu, teadmata veel, kui suur see on ja milles see seisab; kui te olete kohanud arga armunut, keda kogu aeg nagu tagasi tõrjuti ja kes lõpuks taipas, et jää varjab leekima hakkavat tuld, — siis te aimate, missugused tunded põimuvad kajakatest piiratud mõrrakasti juures kalurite hinges, kui ootamatu ilme võtavad nende näod.

(J. Smuul.)

Personaaž (ladina sõnast *persona* — isik) — teose tegelane, kes ei mõjuta teoses sündmuste käiku.

Personifikatsioon vt. **prosopopöa**.

Pikk värsijalg vt. **antiikkirjanduse värsiehitus**.

Pilt — draamateose alajaotuse, v a a t u s e alajaotus, ka etteaste.

Plagiaat (ladina *plagium* — inimesevargus) — kui võõras teos või teose osa esitatakse oma teose pähe; kirjanduslik vargus.

Pleonasm (kreeka *pleonasmos* — liialdus) on sõnaline liialdus, liigsed sõnad kõnes, mis ei rikasta mõtet ja sisu. Pleonasmi liigid on: samasisulise täiendi kordamine teise

sõnaga (vt. tautoloogia), epiteet, mis ei laienda meie kujutlust sellest nähtusest (näit, tume pimedus).

Poeem (kreeka *poiēma*) on lüürilis-epilise jutustava kirjanduse üks liike: süžeealine, värssides jutustamine, värssides jutustus või novell.

Poeet jutustab poemis oma kangelase tegudest ja elamustest, sündmustest, millest too võtab osa, ühtlasi annab edasi nagu lüürikaski omi elamusi, mis esile kutsutud poemis kajastatud elunähtuste poolt. Neid omi elamusi väljendab luuletaja poemi lüürilistes kõrvalekaldumistes (vt.), kooskõlas kogu loo tundelise värvinguga, mida annab poemile värsivormis esitamine. Niisiis on poemis jutustuse tegelaste, kangelaste kõrval ka veel lüüriline kangelane (vt.).

Vana-Kreekas nimetati poemideks rahvaloomingulisi eepilisi teoseid, mis jutustasid legendaarsete kangelaste või jumalate elust ja vägitegudest; nendes rahva fantaasia poolt loodud kujudes kajastusid rahva elu suured sündmused Vana-Kreekas. Rahva eepiliste poemide (nagu Homeroose „Ilias”, „Odüsseia”, Kreutzwaldi „Kalevipoja” või vene rahva poemide, böliinade) põhiliseks kangelaseks on rahvas; nende poemide sisu, mis leidnud väljenduse müütide ja muistendite vormis, on rahva elu ja võitlus.

Kirjaliku ilukirjanduse tekkimisega kujunes poem üheks levinumaks luuleliigiks. Poemide sisu ja vorm muidugi muutuvad, olenedes ajaloolise miljöö muutustest, kuid poemi põhierisus — jutustamine värsivormis — jääb (näit. Puškini „Vaskratsanik”, Lermontovi „Mtsõri”).

Rahva vabastusvõitlus tsaari isevalitsuse vastu kajastus N. Nekrassovi rahvapoeemis „Kellel on Venemaal hea elada?”

Nõukogude kirjanduses lõi poeme V. Majakovski („Vladimir Iljitš Lenin”, „Hästi!”), tuntud on A. Tvardovski „Vassili Tjorkin” jt.

Nõukogude eesti kirjanduses on tuntud J. Smuuli poeemid „Tormi poeg”, „Mina — kommunistlik noor” ja „Järvesuu poiste brigaad” jt.

Poesia ehk **luule** (kreeka *poiēsis* — looming) — sõnaline looming, kunst väljendada kujukalt mõtteid sõnade abil. Nii nimetatakse ka kogu ilukirjandust, et seda eraldada tarbe- ja teaduslikust kirjandusest. Harilikult nime-

tatakse poeesiaks, luuleks sõnalist kunstiloomingut värsvormis, eraldades seda proosas kirjutatud ilukirjanduslikest teoseist.

Poeesiaks ülekantavas mõttes nimetatakse kunstiteoses avatud elunähtuse võlu ja veetlust. Öeldakse: „sotsialistliku töö luule” ja „kangelasteo luule”.

Poeetika (kreeka *poietikē*) — kirjandusteaduse (vt.) üks harusid, luuleteooria.

Poeetikaks nimetatakse ka mõne kirjaniku kirjandusliku stiili erisusi, kunstivõtete kogumit, mida kirjanik kasutab (näiteks Majakovski poeetika).

Poeetiline vabadus (ladina sõnadest — *licentia poetica*) — nii nimetati vanades õpikuis kõrvalekaldumisi luuletustes grammatika nõuetest ja mitteõigeid rõhke sõnadel, mida lubas endale luuletaja, et saavutada värsimõõtu, riimide kokkukõla jne.

Minevikus loeti säärast „poeetilist vabadust” luuletustes lubatuks isegi tunnustatud luuletajate puhul, see ei kutsunud esile hukkamõistu lugejate poolt. Nüüdisajal tarvatakse väljendit „poeetiline vabadus” iroonilises mõttes — juhtumeil, kui autor ei saa värsiehitusega hakkama.

Näide:

Kaugel talul on üks poiss,
kes mind mullu kaenlas hoi's.

(M. Veske.)

(hoi's = hoidis).

Polüsündeton (kreeka *polysyndeton* — hulksidesõnnasus) on stilistiline figuur (vt.): poeetilise keele tarvitamisviis, mis seisneb selles, et kavatsuslikult suurendatakse sidesõnade hulka lauses, mille tulemusena tõstetakse esile üksikud sõnad, intonatsioon aeglustub, keele kujukus suureneb.

Näiteks:

Nõuab ja küsib ja vastab
tohtu sõprade ring.

(D. Vaarandi.)

Portree (prantsuse *portrait*) on inimese välimuse, tema näo, riietuse jm. kujutamine kirjanduslikus teoses.

Mõnikord räägitakse ka „kangelase sisemisest portreest”, mõistes selle all teoses kujutatud inimese iseloomujoonte kogumit, tema hingeliste elamuste maailma.

Positiivne kangelane vt. kirjandusteose kangelane.

Proloog (kreeka *prologos*: *pro* — ees, *logos* — sõna) on kirjandusliku teose sissejuhatuse üks liike, mis tutvustab lugejaid sündmustega, mis eelnesid nendele sündmustele, mida käsitleb teos, või jälle autori üldkavatsusega.

Sääraseks on näiteks A. Puškini poemi „Vaskratsanik” „Proloog”.

Antiik-kreeka tragöödias nimetati proloogiks pöördumist vaatajate poole, et neid ette valmistada näidendi kuulamiseks, etenduseks. Niisuguseid prolooge esineb ka nüüdisaja mõnedes draama- ja muusikateostes. Näiteks proloog Leoncavallo ooperile „Pajatsid”.

Vanas vene kirjanduses nimetati proloogiks õpetuste ja kasvatuslike juttude kogumikke, mis olid kalendri kombel koostatud iga päeva kohta.

Proosa (ladina *prosa*) — jutustava kirjandusteose, nagu romaan või jutustus, harilik, vabalt esinev keel; vastupidine on rütmistatud luulekeel.

Prosaism — sõna, pärit kas tegelikust elust, kantselei- või teaduslikust keelest, mis antud kirjandusteoses rikub keele üldist iseloomu ning tundub kontekstis võõrelemendina. Poeetilises keeles säärane üksikute sõnade kvalifitseerimine aja jooksul muutub, sest muutub üldine rahvuskeel, mis endasse sulatab uued sõnad, et tähistada uusi mõisteid ja elunähtusi, mida ilukirjandus peegeldab.

Nii näiteks pärisorjuse ajal paljud rahvakeele sõnad ja kõnekäänud, mida kasutas A. Puškin oma poemis „Ruslan ja Ludmila”, näisid tolelaegsele õukondlikule mõisnike seltskonnale ja literaatidele, kes kajastasid tolle seltskonna vaateid ja huvisid, lubamatute prosaismidena.

Omakorda pidas Puškin oma luuletuse kontekstis sõna „organism” esinemist prosaismiks.

Meie päevil, kus nõukogude ilukirjandus peegeldab rahva elu kõiki külgi, aitab rahvast võitluses kommunismi eest, kõlavad argielu kõnekeelsed, poliitilised ja teaduslikud sõnad nõukogude ilukirjanduses kui tänapäeva normaalne kirjanduslik keel.

Prosopopöa ehk **personifikatsioon**, **isikustamine** on kunstilise kujutamise võte, mis seisneb selles, et loomadele, elutuile esemeile ja loodusnähtustele antakse inimlikud võimed ja omadused: kõneand, tunded ja mõtlemine. Isikustamine on eriti muinasjuttude, valmide jne. tavalisem kujutamisevõte.

Prosopopöa kui kunstiline troop (vt.), võte, millega inimese omadused kantakse üle elutuile esemeile ja abstraktseile mõistele, esineb poeetilises keeles tihti.

Näiteks L. Koidula „Mis sa nutad, lillekene?”

F. Tuglase „Väikesest Illimarist”.

Kuid pikapeale hakkas raudmardikas [= aurukatel] ometi elama. Teda toideti vee ja puudega, ta ajas esiti suitsu ja sädemeid välja, hakkas aga siis ähkima ja higistama ning oma surnud jäsemeid liigutama. Ja siis lasti tal kehasoojenduseks natuke käia ning lihtsalt lusti pärast vilistadagi. See läks alul küll kähedalt ja nigelalt, justkui noore kuke esimene laul.

Prototüüp (kreeka *prōtotypon*) on reaalsest tegelikkusest võetud inimene, kelle elu ja iseloom on aluseks kirjaniku poolt loodud üldistatud kunstilisele tüübile (vt.). Näiteks M. Gorki romaani „Ema” kangelaste Pelageja Nilovna ja Pavel Vlassovi prototüüpideks olid Anna Kirillovna Zalomova ja tema poeg Pjotr Andrejevitš Zalomov, kes oli tööline-bolševik ja revolutsioonilisest liikumisest osavõtja Sormovos 1900-ndate aastate algul.

On selgitatud A. H. Tammsaare „Tõde ja õigus” I peategelaste Andrese ja Pearu jt. prototüübid kirjaniku kodukoha ümbrusest.

Provinttsialism (ladina sõnast *provincia* — provints, maakond), ka **dialektism** — sõna või kõnekäänd, mida kasutatakse ainult mõnes maakonnas, mis aga maa teistel aladel pole arusaadav. Provinttsialismid risustavad üldist rahvuskeelt, kirjakeelt ja kirjandusala tõelised meistrid kasutavad neid ainult piiratud arvul, kuivõrd see on tarvilik teose tegelaste keelelise omapärasuse edasiandmiseks, teosele kohaliku koloriidi (vt.) andmiseks.

Näiteks nii tarvitavad M. Šolohhov romaanis „Vaikne Don” Doni kasakate kõnekäände ja A. H. Tammsaare „Tõde ja õigus” I Põhja-Eesti keskosa murdesõnu ja kõnekäände.

Psalm (kreeka *psalmos* — laul) — usundilise sisuga laul, kirikulaul. Vanal Venemaal kandsid poollauldes psalme ette kerjused armuandi paludes.

Pseudoklassitsism vt. klassitsism.

Pseudonüüm (kreeka sõnadest *pseudos* — väljamõeldis ja *onoma* — nimi) — väljamõeldud nimi või perekonnanimi, mida kasutavad mõned kirjanikud oma teoste trükis avaldamisel või millise all esinevad mõned näitlejad laval jne.

Näiteks vene kirjanduses Kozma Prutkov oli kollektiivseks pseudonüümiks vendadele Žemtšuznikovidele ja A. K. Tolstoile; M. Gorki oli pseudonüümiks Aleksei Maksimoviš Peškovile.

Eesti kirjanduses on rida tuntud kirjanikunimesid pseudonüümid, näit. L. Koidula (L. Jannsen), A. H. Tammsaare (A. Hansen), Mait Metsanurk (E. Hubel), Peet Vallak (Peeter Pedajas) jne.

Publitsistika (ladina sõnast *publicus* — ühiskondlik) haarab sõna laias mõttes kõik kirjanduslikud teosed, mis valgustavad poliitika ja ühiskondliku elu küsimusi.

Erinevalt ilukirjandusest, mis valgustab neid küsimusi elupiltides ja inimkujudes, mida on kujutatud ilukirjanduslikus teoses, nimetatakse publitsistikaks sõna kitsas mõttes ühiskondlik-poliitilist ja teaduslikku kirjandust, mis käsitleb riigi- ja ühiskonnaelu küsimusi.

Nõukogude kirjanduses on kunstipärane publitsistika eriti arenenud: artiklid ühiskondlik-poliitilistele teemadele, mis kirjutatud eredas, kujukas vormis. Näiteks A. Tolstoi, L. Leonovi, I. Ehrenburgi jt. kirjanike artiklid Suure Isamaasõja aastail.

Eesti kirjanduses on hästi tuntud V. Kingissepa publitsistika.

Päevik — mõne isiku välise ja siseelu sündmuste päeviline üleskirjutus, mille on teinud isik ise. Tihtipeale on päevik ka kirjandusteose vormiks. See oleks siis kas kirjaniku järjekindel ülevaade sündmustest, millest ta võttis osa, tema elamused ja mõtted, või jälle päevikukujuline kirjandusteos, kusjuures päevikut kirjutab teose kangeline: mina-vormis on jutustatud ta elu tähtsamaist sündmustest.

Näiteks V. Korolenko „Märkused” (kirjaniku päevik aastaist 1880—1900), V. Inber'i „Kolm aastat” (kirjaniku päevik 1941—1944 Leningradis).

Päevikukujulise kirjandusteose näitena võiksid olla I. Turgenevi „Üleliigse inimese päevik”, M. Saltõkov-Stšedrini „Provintslase päevik Peterburis” ja M. Lermontovi „Petšorini päevik” jutustusest „Meie aja kangeline”; eesti kirjanduses A. H. Tammsaare „Varjundid” jne.

Pöördumine — on stilistiline figuur (vt.): poeetilise keele tarvitamisviis, mis seisneb rõhutatud, mõnikord korduvas kirjaniku pöördumises oma teose kangelase, loodusnähtuste ja lugeja poole, ka teose kangeline võib samuti pöörduda teiste tegelaste poole.

Pöördumine kui poeetiline võte, mis suurendab kõne emotsionaalset värvingut, esineb tihti lüürikas.

Näiteid:

Laena mulle kannelt, Vanemuine!
Kaunis lugu mõlgub meeles,
muistse põlve pärandusest
ihkan laulu ilmutada.

(F. Kreutzwald.)

Õieke, õieke,
ära nii hellasti õilmitse!
Lilleke, lilleke,
kiire on kaduma kevade!

(L. Koidula.)

Pühendus — kirjandusteose alguses toodud märkus, milles näidatakse isik või sündmus, kelle või mille auks see teos on kirjutatud.

Näiteks pühendas V. Majakovski oma poemi „Vladimir Iljitš Lenin” Venemaa Kommunistlikule Parteile.

Mõnikord võib pühendus olla ka iseseisvaks kirjanduslikuks teoseks. Säärased on näiteks Puškini poemide „Kaukaasia vang”, „Ruslan ja Ludmila” ja „Poltava” pühendused.

Pürrihh — antiikvärsiehituses värsijalg, mis koosnes kahest lühikesest silbist (○○), silbilis-rõhulises värsi-

ehituses — kahest rõhutud silbist; niisiis lisavärsijalg, mis asendab trohheust või jambi, kuid mida iseseisvalt ei tarvitatata.

R

Rahvalaulik — rahva hulgas tegutsev laulik-luuletaja, kes kannab ette rahvalaule jne. Nüüdisajal leidub Eestis sääraseid rahvalaulikuid veel setude keskel. Setu tuntud rahvalaulikud on Anne Vabarna, Kreepa Pihlaste, Hemmo Mart.

Rahvalaulude värsiehitus — värsiehituse süsteem, mis on suulises rahvaloomingus aluseks nii lüüriliste kui eepiliste rahvalaulude loomisel ning esitamisel.

Eesti rahvalaul põhineb neljajalasel trohheilisel värsil, ilma riimita, kusjuures ohtrasti kasutatakse parallelismi, alliteratsiooni ja assonantsi. Rahvalaulud on seotud rahva- viisidega.

Vene rahvalaul on lahutamatult seotud viisiga, mille saatel toimub ettekanne ja mis on rahvalaulu muusikaliseks põhjaks. Vene rahvalaulude värsiehitust nimetatakse seepärast rahva meloodiliseks värsiehituseks. Igal värsireal on teiste ridadega võrreldes ühtlane pearõhkude arv, mis määrab värsi rütmi. Need rütmilised rõhud (kaks või kolm, harva neli) teevad poollauldes lugemisel otsekui rõhutuks need sõnad, millele ei lange rütmilist rõhku. Selle tulemuseks on, et „rõhuta” sõnad värsis sulavad ühte teistega. Näit. kuulduv mitte мать сыра земля, vaid матьсыра́земля.

Tavaliselt pole vene rahvalaulul riimi.

Rahvalooming — luuleteosed, mille loojaiks on olnud rahvalaulikud ja vestjad, kelle nimesid enam ei teata; neid luuleteoseid antakse suuliselt põlvest põlve edasi.

Suulise rahvaloomingu liigid on: lüürilised rahvalaulud, jutustavad rahvalaulud (bõliinad, muinaslood), muinasjutud, muistendid, vanasõnad, kõnekäänud ja mõistatused. Rahvaloomingu teosed (nagu vägilaslood, muinasjutud, vanasõnad) on tekkinud tihtipeale juba vanadel aegadel ja suulisel edasiandmisel neid muudetakse, kusjuures need muudatused kajastavad muutusi ka rahva vaadetes, elus ja kommetes mitmesuguseil ajaloolistel ajajärgudel. Rahvaluule ülesmärkimised peegeldavad ka nende esitajate loo-

mingulise maneeeri võtteid — rahvalauliku isiklikku suhtumist elunähtustesse ja sündmustesse, kunstilist maitset, meisterlikkust jne. Nii tekivad mitmesugused variandid ehk teisendid (vt.).

Rajõšnik — riimitu ja naljasõnadega ilustatud kõne, liik vene rahvalaule. Nimetus on tulnud sõnast паёшник, mis vene keeles tähendab pildikasti (паёк) omanikku. Pildikast sisaldas värvilisi pilte, mida näidati laatadel suurendusklaaside läbi. Piltide näitamine toimus riimitud ja naljasõnadega ehitud kõne saatel.

Sääraste värssidega on kirjutatud ka näidendeid nuku-teatri jaoks ja mõned vanad rahvalaulud, näit. „Tsaar Maksimilian”.

Rapsood (kreeka *rhapsōdos* < *rhaptō* — õmblen kokku, *ōdē* — laul) — rändav rahvalaulik Vana-Kreekas, kes lüüramängu saatel esitas rahva muistendeid legendaarseist kangelistest ja jumalaist, laule Homeroose „Iliasest” ja „Odüsseiast” jt. Ettekantud laulu nimetati *rapsōōdiaks*. Muusikas nimetatakse rapsoodiaks helitööd rahva-viiside ja tantsulugude temaatikal.

Realism (ladina sõnast *realis* — aineeline) — kunsti ja kirjanduse põhimeetod. Realismi aluseks on elutõe printsiip, millest juhindub kunstnik oma loomingus, püüdes võimalikult täieliku ja õige peegelduse elust anda.

F. Engels kirjutas, et realism tähendab üksikasjade tõepärasuse kõrval ka tüüpilistes olukordades tüüpiliste karakterite reprodutseerimise tõepärasust. Seejuures tuleb silmas pidada, et tüüpiline (vt.) tähendab võimalikult õiget, iseloomulikku, seda, milles avaldub elu seaduspärasus ja elunähtuse olemus suurima täiusega.

Realism saavutas kõrgeima arengu XIX saj., eriti just tänu suurte vene ja prantsuse realistlike kirjanike tegevusele, kes löid surematute positiivsete ja negatiivsete kanglaste kunstiliste kujude galerii (vt. **teose kangelane**).

Mineviku ilukirjanduses on suuremal määral arenanud niinimetatud kriitiline realism. Kriitilise realismi autorid (näit. N. Gogol) kujutasid sügavalt ja tõepäraselt peamiselt elu negatiivseid nähtusi, et lugejais äratada protesti nende vastu. Kriitilised realistid seisisid oma ideaalide eest, näidates neid elu negatiivseid nähtusi, mis takistasid nende ideaalide teostamist, et lugejais äratada tungi võit-

lemiseks kõige negatiivse vastu elus. Seepärast oli nende teostes peamine raskus pandud elu kriitilisele kujutamisele. Kuid kriitilise realismi põhjaks olid positiivsed ideaalid: patriotism, kaastunne rõhutatud rahvamassidele, positiivse kangelase otsimine elus ja usk helgesse tulevikku (näiteks N. Gogoli „Surnud hinged”). Eesti kriitiliste realistide hulgas paistavad eriti silma E. Vilde ja A. H. Tammsaare.

Sotsialistlikus ühiskonnas, kus eesrindliku kirjaniku ideaal teostub elus, tekkis uus ning kõrgem tüüp realismi — sotsialistlik realism (vt.).

Redaktsioon (ladina sõnast *redactus* — korda seatud). Redaktsioonitöö ehk toimetamine on mingi teose käsikirja töötlemine trükis avaldamiseks, on teose lõpliku teksti väljatöötamine. Teos, mis on kirjaniku poolt lõpetatud, saab lõpliku viimistlemise või uueks trükiks ettevalmistuse protsessis, s. o. redigeerimises, toimetamises, oluliste muutuste osaliseks.

Niiviisi tekivad ühe ja sama kirjandusliku teose mitmesugused trükis ilmunud redaktsioonid või variantid (vt.). Niisugused on näiteks V. Majakovski näidendi „Müsteeriumbuff'i” esimene ja teine redaktsioon.

Rediif (araabia sõnast *redīf* — ratsaniku taga istuv) on sõna või sõnade rühm, mis idamaade luules riimiga seotult kordub igas värsis. Rediif on niisiis omapärane refrään (vt. gaseel).

Refrään (prantsuse *refrain*) — värsid, mis luuletuses korduvad iga salmi järel või salvide teatud kombinatsiooni järel.

Näiteks L. Koidula „Kevade on sala tulnud”.

Kevade on sala tulnud,
tulnud hoopis salaja:
hiilgva toomingate ladvas
aia ääres kiigub ta!
Lahkeil silmil seisab
haljal orasel,
liigub liblikate
siidisiibadel —
kevade, kevade
jälle tuli tagasi!

Viimase kahe värsiga lõpevad kõik salmid.

Rahvalaulude laulmisel annab tihti refräänsõnu, näit.: „Kui ma olin väiksekene” värsse saadavad sõnad „allea, allea”.

Reisikirjeldus on kirjandusteos, milles jutustatakse kas tõepoolest toimunud või väljamõeldud reisist võõral, tundmata või vähetuntud maal. Reisikirjelduses esitatakse tähelepanekuid, reisimuljeid, avastusi ja seiklusi. Meie päevini on ulatanud teosed, mis jutustavad rännakuist Vana-Kreekas, vanal Venemaal keskajal jne., mis on kirjutatud reisijate, meresõitjate, teadlaste, kaupmeeste jt. poolt (näit. Tveri kaupmehe Afanassi Nikitini vana raamat „Rändamine kolme mere taha” (1475)).

On tuntud mitmed reisikirjeldused, mille autoreiks on vene teadlased ja meresõitjad, kes on uurinud liiva- ja jääkõrbeid, mitteläbitavaid mäeahelikke, meresid jne.

Laialt on tuntud J. Gontšarovi teos „Fregatt „Pallada””, kus kirjanik kirjeldab oma reisi.

Nõukogude võimu ajal on tekkinud suur kogu reisikirjeldusi, mis jutustavad teadlaste ja meresõitjate kangelaslikkusest, kes on avastanud Põhjanaba, Põhjamere tee, on uurinud Kara-Kumi veeta alasid, Pamiiri ahelikke jne.

Eesti kirjanduses on mitmeid reisikirjeldusi avaldanud F. Tuglas, kellelt ilmusid 1956. a. teises trükis „Reisikirjad”, ja E. Vilde, kellelt samal aastal ilmusid kordustrükis „Reisikirjeldused”.

Remark (prantsuse *remarque*) — autori selgitavad märkused, mida ta annab draamateoses, kirjeldades, kuidas ta kujutleb tegelaste välimust, iga, käitumist, tundeid, liigutusi ja intonatsiooni, samuti lava sisseseadet. Remargid on näpunäited osatäitjaile näitlejaile, lavastajaile ja selgituseks lugejaile.

Repliik (prantsuse *replique*) — teose tegelase lühike vastus teise tegelase kõnele.

Repliigiks nimetatakse ka näitleja viimaseid sõnu, millele järgnevad näidendi teise osalise sõnad.

Resonöör (prantsuse sõnast *raison* — aru, mõistus, mõistlik alus) — kõrvaltegelane, personaaz (vt.) antiikdraamas, -komöödias või vanas romaanis, kes ei võtnud osa tegevuse arendamisest, kuid arutles (tihtipeale pikka-

des kõnedes) toimuvate sündmuste, tegelaste, oma aja jm. üle. Resonööri sõnadega väljendas autor oma arvamusi.

Klassitsismi (vt.) teostes oli see kõrvaltegelane alaline nähtus.

Resonööriks on näiteks Starodum Fonvizini komöödias „Äbarik” (1782), E. Särgava „Rahvavalgustajas” Jürisson.

Nüüdisajal nimetatakse resonööriks sellist teosetegelast, kes liiga allakriipsutatult ja ilma kunstilise motiveerimiseta annab edasi autori mõtteid.

Retoorika (kreeka *rhētōr* — kõnemees) — nii nimetati vanasti eriteadusharu kõnekunstist. Nüüdisajal on retoorika hukkamõistvaks määrateluks ülespuhutud, väliselt ilusa, kuid sisuliselt tühja teose, kõne jne. kohta.

Retooriline küsimus (kreeka *rhētōr* — kõnemees) on stilistiline figuur (vt.): poeetilise keele võte, millega väljendatakse jaatust küsimuse vormis.

Näiteks:

Kas Maarjamaad on rüüstatud veel vähe?

Kas ootamas siin valmispandud saagid?

(J. S e m p e r.)

„Puškinile”:

Kes ütles kord: me maa siis ärkab,

kui kildudes on tsaari troon,

ja elu uus siis rahvas tärkab,

kui vabaks saab ta lättesoon?

(J. S e m p e r.)

Autor ei vasta sellele küsimusele, sest on selge: Puškin ütles nii.

Retsensioon on kirjanduskriitika liik: väikese ulatusega kirjanduskriitiline töö, mis lühidalt hindab ilukirjanduslikku teost, maali, lavastust, filmi jne.

Revüü vt. draama.

Riim on kahe või mitme värsirea lõpu kokkukõla, ühtesattuvus, mis tõstab esile värsi rütmi (vt.).

Täielik kokkukõla ehk täisriim oleneb värsirea viimase rõhulise silbi täishääliku ja sellele järgnevate kaashäälikute ühtesattuvusest. Näiteks talvel — salvel, õõtsus — lõõtsus, (jumalaga) jätt — kätt.

Eesti keeles on oluline, et riimsõnad oleksid ka ühes ning samas vältes. Riim algab sõna pearõhulisest silbist.

Kui rõhulised täishäälikud ei ühti, ehk küll neile järgnevad kaashäälikud on kokkukõlas, saame konsonantsriimi, näiteks hetked — katked.

Mittetäieliku riimi moodustavad sõnad ka sel juhtumil, kui rõhulistele kokkukõlalistele täishäälikuile järgnevad mitteühtivad kaashäälikud; säärast mittetäielikku riimi nimetatakse assonantsriimiks. Näiteks leek — teeb, (laulu)mäel — päev.

Assonantsriimi variandiks on eesti luules irdriim, kus ühtesattuvale täishäälikule järgnevas riimsõna osas ei ole täit ühtivust, näiteks lint — kink, kirves — pilves.

Riimi, kus kooskõlalisus ilmneb neis häälikuis, mis eelnevad rõhulisele täishäälikule, nimetatakse tugirriimiks.

Olenedes sellest, kuidas on riimsõnades paigutunud rõhk, saame järgmised riimid: meesriim — kui rõhk on viimasel silbil (tark — kark, soid — püstihood); naisriim — kui rõhk on eelviimasel silbil (igal mätasmaal, kus asun / puhub vägevast mu pasun); daktülriim — kui rõhk on lõpust arvates kolmandal silbil (lõigata — hõigata); hüperdaktüliliseks nimetatakse riimi siis, kui rõhk on lõpust arvates kaugemal kui kolmandal silbil. Neljasilbiliste riimsõnade puhul võib tarvitada oskusõna peoonriim.

Stroofis asetumise järgi on riimid järgmised: paarisriim, mis seob kõrvaütleavaid ridu (skeem: aabb); ristriim, kui riimuvad esimene ja kolmas, teine ja neljas rida (skeem: abab), sülirriim, kui riimuvad esimene ja neljas, teine ja kolmas värss (skeem: abba).

Peale selle on riimid kahe-, kolme- ja neljakordsed — kui üks ja sama riim kordub kahes, kolmes, neljas reas jne. Mõnikord kordub sama riim kõigis luuletuse ridades. Säärast ühe korduva riimiga luuletust nimetatakse mono-riimiks (vt.).

Eristatakse veel lihtriime (soid — hoid, asun — pasun, lõigata — hõigata) ja liittriime, kui riimsõna

koosneb mitmest sõnast (lendaja — enda ja, eelse — teile, (seltsi)-mees — me ees).

Riimimäng v. kalambuurriim.

Riimita värss. Värsiehitussüsteemides, kus tavaliselt tarvitatakse riimi, esineb luuletusi, mis pole riimitud. Riimita värssides on kirjutatud mitmed tuntud draamateosed nagu näiteks A. Puškini „Boriss Godunov” ja tema „Väikesed tragöödiad”, A. Tolstoi ajaloolised draamad jne.

Romaan (prantsuse *roman*) on eepilise ehk jutustava kirjanduse liik: teos, mis peegeldab keerukat elulist protsessi, elunähtuste laia ringi, kusjuures neid näidatakse nende arenemises. Inimelu pildid on romaanis antud kogu nende komplitseerituses ja mitmepalgelisuses. Erinevalt jutustusest ja novellist (vt.) võtab romaanis kujutatud sündmustest harilikult osa palju tegelasi, kelle saatused ja huvid põimuvad üksteisest läbi ja põrkavad kokku. Inimese eluteed ja tema iseloomu valgustatakse sel moel siis romaanis inimelu mitmesuguseil perioodidel ja mitmekesisel eluavaldustes.

Romaaniks (prantsuse *conte roman* — romaanirahvaste, romaani jutt) nimetati Euroopas XVII—XVIII saj. novelli, mis oli kirjutatud mõne romaanirahva keeles (prantsuse, itaalia, hispaania või portugali keeles), et vahet teha teoste vahel, mis tol ajal kirjutati harilikult ladina keeles. Aegade jooksul sai täiendsõna „romaan” iseseisva tähenduse, muutus nimisõnaks ja sõna „romaan” hakati tarvitama jutustava kirjanduse ulatusliku proosateose tähistamiseks. Sellised on näiteks L. Tolstoi romaanid „Anna Karenina”, „Ülestõusmine”, M. Gorki „Artamonovite ettevõtte”, A. Tolstoi „Peeter I” jne. Eesti kirjanduses hakkas tõelisi romaane kirjutama E. Vilde („Mahtra sõda” jt.).

Oma põhitemaatika järgi jagunevad romaanid liikidesse: ajaloolised, ühiskondlikud, filosoofilised, olustikulised, seiklusromaanid jne.

Mõnikord kujunevad ühe romaani tegelased ka teise romaani tegelasteks ning ühendavad niiviisi nad diloo-
giaks (kaksikromaaniks), triloo-
giaks (kolmikromaaniks) või koguni romaanitsükliks. Näiteks K. Fedini dilooogia „Esimesed rõõmud” ja „Ebatavaline suvi”, A. Tolstoi trilooogia „Kannatuste rada”: „Õed”,

„Kaheksateistkümnes aasta”, „Pilvine hommik”. Prantsuse kirjaniku H. Balzac’i „Inimlik komöödia” on romaanitsükkel.

Romaani, mis valgustab eriti keerukat ja rikkalikku elulist ainekku ning haarab kogu ajastu, nimetatakse romaaniks-epopöaks. Säärased epopöad on L. Tolstoi „Sõda ja rahu”, M. Gorki „Klim Samgini elu”, M. Šolohhovi „Vaikne Don”, A. H. Tammsaare „Tõde ja õigus”.

Romanss (prantsuse *romance*) on väikese ulatusega muusikaline pala laulmiseks. Romansiks nimetatakse ka väikese ulatusega laulvat lüürilist luuletust, mille sisuks on harilikult mööduv meeleolu, armastuselamus jne.

Romantism — kunsti ja kirjanduse alal paljude mineviku kunstnike ja kirjanike loomingu kunstimeetod, mis seisnes selles, et püüti mitterahuldavale tegelikkusele vastu seada ebaharilikud kujud ja süžeed, milleks tõuke andsid elunähtused, mis mitmesuguste ajalooliste põhjuste tõttu ei omanud antud ajal otsustavat tähtsust elus; need kujud löi kunstniku unistus.

Sellest siis tuligi ka oskussõna „romantism”: omadussõnast „romaaniline” — nagu romaanis või raamatus, mitte nii, nagu elus. Kunstnik-romantik püüab oma kujudes avaldada seda, mida ta sooviks näha elus, mis tema arvates peaks elus olema otsustav ja põhiline.

Säärane on näiteks M. Lermontovi romantism. Pärast dekabristide kaotust seadis M. Lermontov Nikolai I aegsele reaktsioonile vastu vabadusvõitleja kuju Mtsõri. Selle kuju lõi ta mitte tolle aja valitsevate elunähtuste põhjal, vaid kirjaniku unistuse alusel, kuidas tuleks võidelda Nikolai I aegse reaktsiooniga; lõi luuletaja loova fantaasia alusel, mis tabas neid jooni, mis polnud kaugeltki veel valitsevad, kuid mis juba eksisteerisid tolle aja vene ühiskonna eesrindlike esindajate revolutsioonilistes meeleoludes. Need meeleolud paisusid hiljem revolutsioonilistel demokraatidel oma aja mõõtmeis laiaks ühiskondlikuks liikumiseks.

Olenedes ajaloolistest tingimustest sai romantism mitmesuguse iseloomu.

Kui elunähtused, mis toidavad kunstniku unistust, on väljasurevad ja kunstnik oma unistustes neid kaitseb, siis

avaldub tema loomingus reaktsooniline romantism.

Kui aga need elunähtused on eesrindlikud, tekivad võitluses vana ja uue vahel, mis elus ei ole saanud veel kindlat kohta, ja kunstnik võitleb oma unistuses edasimineku eest, siis avaldub tema loomingus progressiivne romantism.

Kui kunstnik oma loomingus kutsub üles võitluseks vana vastu ja võitleb ühiskonna ümberkorraldamise eest, siis on tema meetodiks revolutsiooniline romantism.

Seepärast nõuab romantism kirjandusajaloo seisukohast igal antud juhtumil oma ajaloolist lahtimõtestamist: V. Hugo romantism, V. Žukovski romantism ja M. Lermontovi romantism on ajalooliselt erisugused romantismi liigid.

Revolutsioonilise romantismi kõrgeima kuju saavutas oma varasemas loomingujärgus M. Gorki, kelle unistused vastasid täielikult töölisklassi revolutsioonilisele võitlusele, mida juhtis kommunistlik partei.

Nõukogude kirjanduses, kus kirjaniku parimad püüdlused satuvad ühte nõukogude ühiskonna arenemise suunaga, tema liikumisega kommunismi poole, ei eksisteeri romantism enam lahus muust, vaid kajastades sotsialistliku tegelikkuse revolutsioonilist romantikat kuulub ta A. Ždanovi sõnade järgi sotsialistliku realismi (vt.) koosseisu kui kirjandusliku loomingu koostisosa, mitte enam arenedes omaette, nagu see sündis mineviku kunstis.

„Olla inimhingede inseneriks — tähendab seista mõlema jalaga reaalse elu pinnal,” ütles A. Ždanov I üleliidulisel nõukogude kirjanike kongressil. „Aga see omakorda tähendab suhete katkestamist vana tüüpi romantismiga, sellise romantismiga, mis kujutas olematut elu ja olematuid kangelasi, viies lugeja elu vastuoludest ja päänajalikkusest maailma, mida pole olemas — utoopiate maailma.

Meie kirjanduselus, mis mõlema jalaga seisab kindlal materialistlikul alusel, pole romantika võõras, kuid see on uut tüüpi romantika, revolutsiooniline romantika. Meie räägime, et sotsialistlik realism on nõukogude kirjanduse ja kirjandusliku kriitika põhimeetod, see aga eeldab, et revolutsiooniline romantism peab kuuluma kirjanduslikku loomingusse kui koostisosa, sest kogu meie partei elu, kogu töölisklassi elu ja võitlus seisab kõige karmima ja kõige

kainema praktilise töö kooskõlastamises suurima kangelaslikkuse ning grandioossete perspektiividega.”

Rondoo (prantsuse *rondeau* < *rond* — ümmargune, ringjas) on üks stroofi (vt.) vorme prantsuse keskaegses luules, kusjuures selle aluseks oli ühe ning sama rea kordumine salmi teatud kohtades.

Rondoo on kaheksavärsiline stroof, milles on read ühendatud kahe korduva riimiga; esimene ja teine rida korduvad stroofi lõpus, moodustades seitsmenda ja kaheksanda värssi, peale selle kordub esimene värss neljanda värsi reana. On olnud veel keerukama ehitusega rondoosid, mis koosnevad kolmeteistkümnest ja viieteistkümnest reast.

Nüüdisajal tarvitatakse rondoo vormi ainult värsiehitusliku harjutusena või siis vanade aegade jäljendamisenä.

Rubaii — idamaade rahvaste lüürikas väga levinud luulevorm: neljarealine luuletus, milles kordub riimsõna esimeses, teises ja neljandas värssis. Mõnikord käib riimiga kaasas veel korduv sõna, mida kutsutakse rediifiks (vt.).

Rubaiisid loovad rahvalaulikud mitmesuguste sündmuste puhul ka nüüdisajal ning kannavad ette rahvuspilli saatel.

Runo (soome *runo* — laul) — karjala ja soome eepiline rahvalaul, milles jutustatakse karjala-soome legendaarseist rahvakangelastest. Runode kogu rahvaeepos „Kalevala” jutustab legendaarse laulikust põlluharija, kalastaja ja jahimehe Väinämöise elust ja vägitegudest ning kajastab karjala-soome rahvaste muistset elu ja vaateid, tema iidset võitlust õnne ja oma maa sõltumatuse eest.

Runovärsid on ilma riimita, ühtlase värsijalgade arvuga, kusjuures värss kordub harilikult sisuliselt vähe muudetud kujul (vt. parallelism). Karjalas luuakse runod ning kantakse ette tavaliselt kahe rahvalauliku poolt rahvuspilli kandle saatel: kui esimene lõpetab värssi, kordab teine seda varieerides ja varub seega esimesele aega järgmise värssi kujundamiseks.

Rõhk — silbi esiletoomine sõnas või sõna esiletõstmine lauses hääle tugevuse või kõrgendamisega. Rõhul on värsis väga suur tähtsus, sest ta eraldab sõna selle tähenduse järgi, määrab värsimõõdu ja rütmil.

Eristatakse loogilist ja rütmilist rõhku

fraasis, samuti pearõhku ja kõrvalrõhku sõnas ja värsis (vt. värsijalg, värsiehitus, rahvalaulude värsiehitus, paus).

Rõhuline värsiehitus (ka tooniline värsiehitus, kreeka sõnast *tonos* — rõhk) põhineb enam-vähem ühtlasel rütmiliste rõhkude arvul värsireas, ei olene silpide arvust värsis ega rõhuta silpide arvust rõhkude vahel. Selle poolest erineb rõhuline värsiehitus teistest süsteemidest, mis põhinevad kas ühtlasel silpide arvul värsireas (silbiline värsiehitus, vt.) või rõhuta silpide ühtlasel esitusel ja ühtlasel arvul värsijalgades, mis moodustavad rea (silbilis-rõhuline värsiehitus, vt.).

Näiteks „Vahtra surm”:

K'äin, nagu ti'na ka'nnaksin sä'artes,
sü'nge ja sõ'naa'her:
E'lva tä'naval kõ'nnitee ää'res
ta'peti no'or va'her

Ha'kkasid pa'ukuma kii'remalt
ne'li rau'tatud ka'pja.
Pii'tsana pi'hus va'htrast malk
sõ'itis tä'naval ta'pja.

(F. Kotta.)

Taotledes korrastatud värsijalgu, saame korrapäratuse. Kuid lastes end juhtida normaalseil rõhkudel, saame tugeva ja meeldiva rütmi:

4 rõhku, 3 rõhku, 4 rõhku, 3 rõhku,
3 rõhku, 3 rõhku, 3 rõhku, 3 rõhku.

Rõhulisele värsiehitusele on omane, et enamikus värssides kinni pidades teatud kindlast rõhkude arvust, lubab ta üksikuis värssides kõrvalekaldumisi. Toodud luuletuses võib teise stroofi kolmandat värssi lugeda ka nelja rõhuga. Lõpu stroofis aga on üks värss kahe rõhuga:

Uu'e ma is'tutan li'нна va'htra,
va'lvan se'da, kui va'ja,
ku'ni sa va'rised a'jaloo pa'hna,
rü'üstaja,
hä'vitaja.

Rütm (kreeka *rhythmos* — tasamöödulisus) on kindlakujuliste ja üksteisele sarnaste inimkõne ühikute süstemaatiline, möödupärane kordumine värsis: antiikkirjanduse värsiehituses (vt.) pikkade ja lühikeste silpide vaheldus, silbilis-rõhulises värsiehituses (vt.) rõhuga ja rõhuta silpide vaheldus ja rõhulises värsiehituses (vt.) rõhuga silpide vaheldus (mitte olenedes rõhuta silpide arvust) jne. Säärane vaheldus annab värsskõnele erinevalt igast teisest kõnест möödetud laadi, annab erilise liigenduse ja organiseeritud ilme, ja see on luulekeele üheks eristavaks tunnuseks.

Rütmilise luulekeele tekkimine on seotud tööprotsessidega, oli seotud inimese tööga kõige varasemal arenemisjärgul. On teada, et rütmilisus, ühtlaselt möödetud tegevus kergendab ja organiseerib tööd. Korduvad hüüatused, mis saatsid inimrühma kollektiivset tööd, kujunesid töölauludeks.

Näiteks rahvalaul:

Vihule, vihule, virved,
kubule, kubule, kullad,
pajupardid parma'alle!
Lõikame vihud vägevad,
paneme parmad paremad,
käetäied kärke'emad jne.

Esialgselt olid rütmilise töölaulu sõnad lahutamatud viisist ja liigutustest, milledega koos nad tekkisid tööprotsesside käigus. Hiljem niisugused laulud kanti ette juba mitte enam töö ajal, vaid rahvapidudel, kusjuures liigutused kujutasid tööprotsessi; nendest liigutustest võrsus järkjärgult miimiline stseen — tants. Aegade jooksul liitusid sõnad ja viis lauluks ja eraldusid tööliigutustest ja tantsust. Säilitades oma rütmilisuse omandasid nad iseseisva eksisteerimise rütmilise kõne näol, millest arenes värss kui möödetud rütmiline väljendusviis.

S

Saaga (vana-skandinaavia *saga* — muistend) — islandi ja norra kirjanduse liik: ajaloolise või heroilise sisuga jutustus, jutt või muinaslugu proosas, kusjuures vahele on

kiilutud värsse. Esialgsel kujul nimetati skandinaavia rahvaste kirjanduslikus loomingus saadakse vanu muistendeid rahva legendaarsete kangelaste vägitegudest.

Salm vt. **stroof**.

Sapfo stroof vt. **antiikkirjanduse värsiehitus**.

Sarkasm (kreeka *sarkasmos*, sõnast *sarx* — liha, ihu) — lõikav, salvav pilge, mille allikaks on rääkija üleolekutunne sellega võrreldes, kellest ta räägib või kelle poole ta pöörub.

Näiteks A. Alle „Hitleri kõne”:

Olete kuulnud kraaksuvat inimõgijate päalikut?
Nagu sääride kargaks kihvadega lõrinal
kurjast vaimust vaevatu kurguhäälilud,
veeredes kui haavlid hanekõris kõrinal.

Satiir (ladina *satira*) — mitut liiki kirjandusliku teose (romaani, jutustuse, novelli, draamateose, luuletuse) laad, kui nendes mõistetakse ägedalt hukka või naerdakse teravalt ühiskondliku või isikliku elu pahelisi nähtusi.

„Satiiri all tuleb mõista mitte lõbusate irvhammaste süütut naeru, vaid häbistatud ning haavatud ühiskonna pahameele pikset, vaimu äikest...” (V. Belinski).

Satiirilises kujutuses näitab kirjanik tõepäraselt elunähtuste eitavaid külgi, tihtipeale kavatsuslikult alla kriipsutades, koomiliselt suurendades, mõnikord ka grotesksel (vt.) kujul, mistõttu tuleb reljeefselt esile nende nähtuste sobimatus inimelu kõrgete eesmärkidega, nende lubamatus elus.

Selle kaudu kutsuvad satiirilised kujud esile meelepaha ja jälestuse kujutatud negatiivsete elunähtuste vastu, kutsuvad üles võitlema nende vastu.

On tuntud prantsuse kirjaniku François Rabelais' [fran(q)suá rableé] (XVI saj.) ja inglise kirjaniku Jonathan Swifti (XVIII saj.) satiirilised teosed, mis paljastasid feodaalkorda, vaimulikkonda ja valitsevate klasside silmakirjalikkust.

N. Gogoli („Surnud hinged”, „Revident”) ja M. Saltõkov-Štšedrini („Ühe linna ajalugu”, „Muinasjutud” jm.) teosed olid satiirid tsaarivalitsuse korra pihta.

Eesti kirjanduses avaldus satiir tugeval kujul A. H. Tammsaare loomingus („Põrgupõhja uus vanapagan”, „Kuningal on külm” jm.). Uuemaist teoseist, kus tugevasti satiirilist joont, on näit. J. Semperi romaan „Punased nelgid” (ärimees Vinnali juubeli pühitsemine jt.).

Sõna kitsas mõttes nimetatakse satiiriks paljastava sisuga luuletusi. Sääraseid satiire kirjutasid juba vana-romaa poeedid Horatius ja Juvenalis.

Vene kirjanduses on luuletusi-satiire A. Puškinilt („Luculluse tervenemise puhul” jt.), M. Lermontovilt („Esimene jaanuar”, „Duuma” jt.) ja N. Nekrassovilt („Rüütel üheks tunniks”, „Mõtisklused paraadukse ees” jt.).

Vene nõukogude kirjanduses saavutas suure paljastava jõu V. Majakovski „hirmuäratav naer”, nagu nimetas luuletaja ise oma satiirilisi värse, mis olid suunatud rahva vaenlaste, ameerika imperialistide ja kodanliku Lääne pihta, kuid ühtlasi ka kapitalismi igandite vastu rahva teadvuses.

Eesti luuletajaist on satiirilist joont arendanud A. Alle („Eesti pastoraal”, „Karmid rütmid” I, II, „Kojad”, „Vale tõuseb” jne.).

Satiiril on suur tähtsus ka tänapäeva nõukogude kirjanduses — sotsialistlikus ühiskonnas on küll likvideeritud ekspluataatorlikud klassid, kuid jätkub uue võitlus vana ja äraelanu vastu, kodanliku ideoloogia (vt.) mõju vastu, kapitalismi igandite vastu inimeste teadvuses ja tegelikus elus, ebaausa suhtumise vastu oma ülesandesse, riigi omandisse, töösse ja autute ning alatute inimeste vastu. NL Kommunistliku Partei XIX kongressi aruandekõnes öeldakse:

„Oleks ebaõige arvata, et meie nõukogude tegelikkus ei anna materjali satiiri jaoks. Meile on vaja nõukogude gogoleid ja štšedrine, kes satiiritulega põletaksid elust välja kõik, mis on negatiivne, pehkinud, tardunud, kõik selle, mis pidurdab edasiliikumist.”

Seikluskirjandus — jutustava kirjanduse üks liike kii-
resti areneva tegevusega, mis on ehitatud enam-vähem
juhuslike sündmuste ahelikule. Seikluskirjanduses asendab
süžeeeline haaravus ning põnevus tihtipeale sügavama elu-
piltide ja tüüpiliste karakterite kujutamise.

Seikluskirjandusse kuuluvad näiteks keskaegsed avan-

türistlikud romaanid rändrüütlite juhtumustest, kaupmees-
test, kelmide avantüüridest jne.

Seikluskirjandus, muu hulgas detektiivkirjandus, kus pea-
tegelaseks on detektiiv, salapolitseinik, on nüüdisaja lan-
gusliku kodanliku kirjanduse levinud kirjandusliik, mille
ülesandeks on juhtida lugejat kõrvale arusaamast klassi-
võitluse küsimustest ja kapitalistliku korra pahelisest ole-
musest. Varem kattus mõiste seikluskirjandus
mõistega avantüristlik kirjandus. Praegu
peame avantüristlikuks kirjanduseks üksnes sisutuid teo-
seid, mis põhinevad välisel põnevusel ning on seotud pea-
tegelase isikliku saatusega, kuna aga nõukogude seiklus-
kirjandus kujutab inimest ühiskondliku elu laial foonil.

Nõukogude kirjanduses, mis tõepäraselt kajastab ere-
dat sotsialistlikku tõelikkust, on loodud uus liik seiklus-
kirjandust: kirjanikud kasutavad oma teoste sündmustikuks
elavat materjali võitluse alalt fašistlike salakuulajatega,
julgete teaduslike ekspeditsioonide ja türistlike rännakute
pinevat elu, julgete alpinistide seiklusi, teaduslike avas-
tuste ja leiutuste romantikat, kommunistliku ühiskonna
võitlust teaduse ja tuleviku tehnika eest. Säärane on näi-
teks V. Beljajevi „Linn mere ääres”.

Sentimentalism (inglise sõnast *sentimental* — tundeline)
— XVIII saj. lõpu ja XIX saj. alguse kirjanduslik vool
Euroopa kirjanduses, mis tekkis esimesena Inglismaal ning
kajastas tõusva kodanluse võitlust feodalismi vastu.

Sentimentalismis avaldus protest aadelliku aristokraatia
liiderliku meelelaadi vastu, millele seati vastukaaluks käsi-
töölise, kaupmeeste ja talupoegade elu, ja kaastunne neile,
kes olid feodalismi poolt rõhutatud ning alandatud.

Kirjandusvooluna astus sentimentalism välja klassitsismi
(vt.) teoste mõistuspärasuse ja abstraktsuse vastu.

Sentimentalismile oli iseloomulik püüe kujutada inimese
psühholoogiat, kuid sentimentalistide teostes sai inimese
kujutamisele omaseks liialdatud tundelisisus.

XVIII saj. vene kirjanduses tekkis sentimentalism teisel
ühiskondlikul alusel. Siinsed sentimentalismi põhilised
esindajad — N. Karamzin („Vaene Liza”), J. Bogdanovitš
(„Kallike”) jt. — väljendasid peamiselt aadli meeleolusid
ajal, kui ühelt poolt Venemaal tugevnes kodanluse arene-
mine ja teiselt poolt teravnes talupoegade vabastusliiku-
mine. Sellest siis tulenes vene sentimentalismi üks iseloo-

mulikke jooni — küla ja talurahva võlts kujutamine ja pärisorjusliku korra idealiseerimine.

Sentimentalistide tähelepanu inimese hingeelu vastu etendas ometi ka positiivset osa vene kirjanduse arenemises.

Mõned uurijad kannavad ka A. Radištševi loomingu sentimentalismi hulka. Kuid selle revolutsionäärist kirjaniku looming on sootuks teine nähtus, mis oma ideeliselt sisult on lausa vastand sentimentalismile. A. Radištševi looming oli sentimentalismile lähedane üksnes oma psühholoogi poolest.

Silbiline ehk **süllaabiline värsiehitus** (kreeka *syllabē* — silp) on niisugune värsiehituse süsteem, mille põhjaks on ühesugune silpide arv värsis (näit. vene silbilises värsis oli tavaliselt 13 silpi), kusjuures tehakse selge rõhutamine värsi keskel (vene silbilises värsis 6. või 7. silbil) ja siis eelviimasel silbil.

Vene süllaabilises värsiehituses olid read paarisriimilised ja tavaliselt naisriimidega (vt.). Süllaabilistes värssides on kirjutatud XVII ja XVIII saj. alguse luuleteosed. Näit. A. Kantemiri „Oma mõistusele”.

XVIII saj. 30-ndail aastail vahetus Venemaal silbiline värsiehitus, mis oli üsna levinud, silbilis-rõhulise värsiehitusega (vt.). Ka nüüdisajal esineb silbilist värsiehitust poola, prantsuse ja serbia luules.

Silbilis-rõhuline ehk **süllaabilis-tooniline värsiehitus** (kreeka sõnadest *syllabē* — silp, *tonos* — rõhk) on värsiehitussüsteem, kus määravad on silpide arv, rõhkude arv ja nende asetus värsis. Venemaal hakkas see süsteem levima XVIII saj. 30-ndail aastail, pärast vene värsiehituse reformi, mille teostasid Tredjakovski ja eriti just Lomonosov. Sellest ajast alates on silbilis-rõhuline värsiehitus vene luules põhiliseks süsteemiks.

Eesti kirjanduses on algusest peale valitsenud silbilis-rõhuline värsiehitus.

Silbilis-rõhulises värsiehituses tuleb rõhuliste ja rõhuta silpide asetus meelde antiikkirjanduse värsiehituse (vt.) pikkade ja lühikeste silpide asetust, seepärast kasutatakse viimase süsteemi värsijalgade nimetusi ka silbilis-rõhulises süsteemis, kusjuures lühikesele silbile vastab rõhuta ja pikale — rõhuline silp.

Silbilis-rõhulise süsteemi moodustavate värsijalgade nimetuste järgi eristatakse viis põhilist värsimõõtu: kahe-silbilised — jamb (◡'), trohheus ('◡) ja kolmesilbilised — daktül ('◡◡), amfibrahh (◡'◡) ja anapest (◡◡').

Silp — häälik või häälikute ühend sõnas, mis hääldatakse ühe hingamistõukega; värsimõõdulises luulekeeles rütmi põhiline mõõduühik. Värsis eristatakse silpe, kas hääldamise pikkuse ja lühiduse järgi, nagu antiikkirjanduses (vt.), või rõhutatavuse järgi — rõhulised ja rõhuta silbid (silbid, millele langeb või ei lange sõnarõhk) silbilises (vt.), silbilis-rõhulises (vt.) ja rõhulises (vt.) värsiehitussüsteemis.

Antiikkirjanduses ja silbilis-rõhulises värsiehituses on silpide mitmesugused kombinatsioonid värsijalgade (vt.) moodustajaks.

Siseriim — kõlakordus mitte värsside lõppudes, vaid värsi sees: kui sõnad, mis asetsevad värsi keskel, kõlavad kokku kas sõnadega sama värsi lõpus, samas värsis reastikku või naabervärsi keskel asetseva sõnaga.

Näiteks:

Silm on sirkel, nina vinkel —
vaata, millest räägib lood!

(J. Smuul.)

Ma tõstan kaebust kõigi nende nimel,
kel nälg ning vaesus sulgenud on suud.

(J. Kärner.)

Sisu ja vorm. Kirjandusteoses peegeldatud elu ning elunähtused, mis määravad teose teema (vt.), moodustavad kirjandusteose s i s u. Neid elunähtusi mõistetakse ja kujutatakse kirjaniku poolt teatud kindlast vaatekohast, mis omakorda määrab ära teose idee (vt.).

Kirjanik avab selle ideelis-temaatilise aluse, mis määrab teose sisu, kujutatavais elupiltides, samuti ka tegelaste iseloomudes ja tegelaste tegudes ning elamustes.

Niisiis kujutatakse inimesi teatud elulistest olukordades kui osavõtjaid teoses arenevaist sündmustest, mis moodustavad teose süžee (vt.).

Olenedes teoses kujutatud olukordadest ja iseloomudest kujuneb tegelaste dialoog ja autoripoolne jutustus (vt. autorikõne), s. o. teose keel.

Järelikult **s i s u** määrab, põhjendab ja motiveerib elupiltide, tegelaste, karakterite, süžeealiste sündmuste, teose kompositsiooni ja teose keele valiku ning kujutamise, s. o. kirjandusteose **v o r m i**. Vormi abil — eluliste piltide, kompositsiooni, süžee ja keele abil — avaldub **s i s u** kogu täiuses ja mitmepalgelisuses.

Teose vorm on niisiis lahutamatu seotud teose sisuga ning sisust tingitud; teiselt poolt — võib teose sisu avalduda ainult teatud vormi kaudu.

Mida vabamalt valitseb kirjanik kirjanduslikku vormi, mida suurem on tema **k u n s t i m e i s t e r l i k k u s**, mida täiuslikumalt kujutab ta elu, seda sügavamini ja tabavamalt avab ta oma teose ideelis-temaatilise põhja, saavutades vormi ja sisu ühtsuse.

Teose **s i s u** ja **v o r m i** ühtsus on teose **k u n s t i p ä r a s u s e** (vt.) paratamatu tingimus.

Situatsioon (prantsuse *situation* — asend) — eluline olukord, mis kujuneb kirjandusliku teose mitmesuguseis episoodides tegelastevaheliste suhete ja võitluse tulemusena. Pingeliseks situatsiooniks võib nimetada näiteks N. Gogoli komöödias „Revident” tegelaste seisukorda, kui nad saavad teada tõelise revidendi tulekust.

Skald — skandinaavia maade rahvalaulikute nimetus. Skaldid löid VIII—X saj. lugusid Normandia suguharude juhtide, kuningate sõjakäikudest ja lahinguist, samuti viikingite, keskaegsete kaupmeeste sõjameeste tegudest, kes korraldasid röövretki merel. Hiljem XII—XV saj. nimetati skaldideks õueluuletajaid, kes seadsid kokku veidralt keerukaid, otsitud lugusid ja laulukesi rüütlite seiklustest, nende „südamedaamidest” jne.

Skandeerimine (ladina *scandere* — tõusma) — värsside lugemine, märkides häälega ära värsimõõdu ja selgesti esile tõstes iga värsijala rõhulise silbi.

Sketš (inglise *sketch* — visand) — lühike teatrietendus naljaka või satiirilise iseloomuga, üles ehitatud ootamatuile lõbusaile situatsioonidele. Tavaliselt esitatakse sketše lah-tisel laval, tsirkuse areenil, miniatuurteatris jne.

Slavism on liik arhaisme (vt.); kui sõna pärineb kiriku-slaavi keelest, mida ei tarvitata enam vene üldises rahva-keeles. Slavisme kasutatakse vene kirjandusteoseis kui kujukat vahendit isikute puhul, kes tegutsevad kauges minevikus, samuti vanade tarbeasjade nimetamiseks, ka luulekeelele pidulikkuse andmiseks või vastupidi: irooni-lise eesmärgiga, mõnikord paroodias (vt.), et välja naerda teose väära intonatsiooni jne.

Slavisme on kasutanud näit. V. Majakovski ja Demjan Bednõi.

Sonett (itaalia *soneto*) on liitstroofi (vt. **stroof**) liik, mis põhinedes Itaalias keskajal kujunenud reeglil, peab koosnema neljateistkümnest värsist: esimeses soneti osas kaks nelikstroofi, katrääni, teises osas kaks kolmikstroofi, tertsetti. Tavaliselt kirjutati sonett viie- või kuuejalases jambis (vt.). Kaks korduvat riimi nelikstroofides on kas süli- või ristriimid, teise osa kolmikstroofides aga riimuvad kas esimene värss teisega ja siis esimese tertseti kolmas rida riimub kolmanda reaga teises tertsetis või esimese tertseti kolmas rida riimub teise tertseti teise reaga ja siis riimuvad lõputertseti esimene ja kolmas värss. On ka muid kombinatsioone.

Sonette kirjutasid Itaalias XIII—XIV saj. luuletajad Dante ja Petrarca, Inglismaal Shakespeare (XVI saj.), Wordsworth (XIX saj.) jne.

Toome eesti luulest näitena J. Barbaruse „Järelhüüd Eduard Vildele”:

Oo, miski kärises mu südames ja Eestis
kui sõnum mikrofoni õhku, kõrvu kaikus:
on kustund see, kes hallaõõs meid trööstis,
nüüd sõnalooja ümber tiinelt raske vaikus.

Jah! Nõnda vait jääb kõik, kui surnu majas,
et käiaks' tasa, tasa — otse kikivarvul.
Veel teistel miski tiksub Ruumis, Ajas,
veel miski tähendus on minutite arvul.

Ent see, kes alatiseks sulgend raskund laud,
on kõrgemal me maisest päevakärast,
ei nüüd tend puutu ükski teotus, laim.

Ta vaikib... Lakkamatult räägib aga haud:
on ainult liha surnud, elab loitev vaim,
nii mõni vaenlane jääb pimedaks sest särast.

On olemas veel sonetipärg — viisteistkümmend sonetti, mis omavahel seotud eriviisil. Viimane sonett selles pärjas koosneb kõigi üksiksonettide esimestest ridadest.

Säärane kunstlik luulevorm seob luuletaja käsi ja juhtides tema loova jõu keskaegse värsiehituse reeglite täitmisele muidugi segab siirast ja tõepärast elava mõtte ja tunde edasiandmist.

Nõukogude kirjanduses sonetipärg kui luulevorm peaegu ei esine.

Sotsialistlik realism on nõukogude kirjanduse kunstiline meetod, nagu seda defineeris J. V. Stalin vestluses kirjanikega 1932. aastal.

Sotsialistlik realism, olles nõukogude ilukirjanduse ja kirjandusliku kriitika põhimeetodiks, nõuab kirjanikult tõsielu tõepärast ja ajalooliselt konkreetset kujutamist selle revolutsioonilises arenemises. Sotsialistliku realismi meetod võimaldab kirjanikul kaasa aidata nõukogude rahva loovate jõudude edaspidisele tõusule ja kõigi raskuste kõrvaldamisele teel kommunismile.

Selle kunstilise meetodi põhijooned näitas kätte V. I. Lenin juba 1905. a. oma ajaloolises töös „Parteiline organisatsioon ja parteiline kirjandus”, kus ta nägi ette vaba sotsialistliku kirjanduse loomise ja õitsengu võiduka sotsialismi tingimustes.

See meetod leidis esmakordse kehastuse M. Gorki kunstilises loomingus — tema romaanis „Ema” ja teistes teostes.

Luules on sotsialistliku realismi eredamaks avalduseks V. Majakovski looming (poeem „Vladimir Iljitš Lenin”, „Hästi!”, 1920-ndate aastate lüürika).

Jätkates mineviku kirjanduse parimaid loomingulisi traditsioone on sotsialistlik realism ühtlasi kvalitatiivselt uus ja kõrgem kunstiline meetod, sest et ta on oma põhilistes erisustes tingitud sootuks uutest sotsialistliku ühiskonna ühiskondlikest suhetest.

Sotsialistlik realism peegeldab elu realistlikult, sügavalt ning tõepäraselt. Ta on sotsialistlik sellepärast, et kajastab elu selle revolutsioonilises arenemises, s. o. sotsialistliku ühiskonna loomise protsessis teel kommunismile. Sotsialistlik realism erineb teistest kirjanduse ajaloos temale eelnenud meetoditest (vt.) selle poolest, et aluseks sellele ideaalile, mille poole kutsub oma loomingus nõukogude

kirjanik, on liikumine kommunismi poole Kommunistliku Partei juhtimisel. NLKP KK tervituses teisele nõukogude kirjanike kongressile kriipsutatakse alla: „Tänapäeva tingimustes nõuab sotsialistliku realismi meetod kirjanikult, et ta mõistaks meie maal sotsialismi ehitamise lõpuleviimise ning sotsialismilt kommunismile järkjärgulise ülemineku ülesandeid”. Sotsialistlik ideaal kehastub uut tüüpi positiivses kangelases, kelle on loonud nõukogude kirjanus. Tema iseloomujoonteks on kõigepealt isiksuse ja ühiskonna ühtsus, mis oli võimatu ühiskondliku arengu eelnenud ajajärgudes; kollektiivse, vaba loova töö paatos, mis on Nõukogudemaal saanud a u asjaks, k u u l s u s e asjaks, v a h v u s e ja k a n g e l a s l i k k u s e asjaks; nõukogude patriotismi kõrge tunne — armastus oma sotsialistliku kodumaa vastu; parteilisus (vt.) ja kommunistlik ellusuhtumine, mida nõukogude inimestes on kasvatanud Kommunistlik Partei.

Kvalitatiivselt uus sotsialistlikus realismis on ka eluprotsesside kujutamise iseloom, mis põhineb sellel, et sotsialistliku ühiskonna raskused võrsuvad kasvu raskustest, mis kannavad enestes ka nende raskuste ületamise võimalusi, uue ning tekkiva võidu võimalust vana ning kaduva üle. Sellega ühenduses on nõukogude kirjanikul võimalik kujutada tänast päeva homse päeva valguses, s. o. kujutada elu tema revolutsioonilises arenemises, on võimalik kujutada uue võitu vana üle, näidata sotsialistliku reaalsuse revolutsioonilist romantikat (vt. **romantism**). A. Ždanov ütles: „Nõukogude kirjandus peab oskama näidata meie kangelasi, peab oskama vaadata meie homsesse päeva. See pole utopia, sest meie homset päeva valmistatakse ette plaanikindla teadliku tööga juba täna.” (Nõukogude kirjanike I üleliidulisel kongressil peetud kõne, 1934.)

Sotsialistlik realism kehastab kogu täiuses kirjanduse rahvalikkuse (vt.) printsiipi kunstis, sest et ta peegeldab vabastatud rahva elu selle arenemises ning rahva tõelisi huvisid väljendavate eesrindlike ideede ja kommunismi ideaalide valguses.

Kommunistlik ideaal, positiivse kangelase uus tüüp, elu kujutamine selle revolutsioonilises arenemises, lähtudes uue võidust vana üle — need sotsialistliku realismi põhilised erisused avalduvad lõpmatult mitmekesisetes kunstilistes vormides ja kirjanike stiilide mitmekesisuses.

Uhtlasi arendab sotsialistlik realism ka kriitilise realismi traditsioone, paljastades kõike, mis takistab uue arenemist elus, luues negatiivseid kujusid, mis tüpiseerivad kõike mahajäävat, väljasurevat, vaenulikku uuele ja sotsialistlikule tegelikkusele.

Sotsialistlik realism võimaldab kirjanikul anda eluliselt õige, kunstiliselt sügava peegelduse mitte ainult kaasajast, vaid ka minevikust. Nõukogude kirjanduses on laialt levinud ajaloolised romaanid, poeemid jne. Kujutades tõepäraselt minevikku võtab kirjanik, sotsialistlik realist, endale ülesandeks kasvatada oma lugejaid rahva kangelasliku elu ja tema parimate poegade minevikuliste näidete varal, ja valgustab tänapäevast elu mineviku kogemuste põhjal.

„Realistliku kunsti jõud ja tähtsus seisab selles, et ta saab ja peab esile tooma ja näitama lihtsa inimese iseloomu kõrgeid vaimseid omadusi ja tüüpilisi positiivseid jooni, looma temast ilmeka kunstilise kuju, mis on seda väärt, et ta oleks inimestele eeskujuks ja jäljendamise objektiks.” (Aruandekõne ÜK(b)P Keskkomitee tööst Parte XIX kongressil.)

Olenedes revolutsioonilise liikumise hoost ja revolutsioonilise ideoloogia küpsusest võib sotsialistlik realism kui kunstiline meetod saada ka välismaiste eesrindlike revolutsiooniliste kirjanike osaks ja saabki, sel teel ühtlasi rikastades nõukogude kirjanike kogemusi.

On arusaadav, et sotsialistliku realismi põhimõtete kehas-tamine oleneb kirjaniku maailmavaatest, andest, kultuurist, kogemustest ja meisterlikkusest, mis määravad selle kirjaniku kunstilise taseme saavutatud kõrguse.

Spondeus — antiikkirjanduse värsiehituses kahest pikast silbist koosnev värsijalg (— —). Silbilis-rõhulises värsiehituses kahest rõhulisest silbist koosnev värsijalg. Eesti luules esineb üksikult teiste värsijalgade hulgas, näiteks

Lind läks magama,
õis jäi uinuma,
tuul jäi suikuma —
mina uneta.

(A. H a a v a.)

Stantsid (itaalia sõnast *stanza*) — vana nimetus väikese ulatusega lüürilise luuletuse puhul, mis koosneb nelikstroo-

fidest, kusjuures igaühel on lõpetatud mõte ja värsid on ühendatud ühise teemaga.

Stantsides on kirjutanud mitmed luuletused J. Sütiste, näiteks „Ma tulin rannale”:

Ma tulin rannale, mu juurde lained,
mu manu lained veeresid.
Rind kandis tuult ning irdus maine,
jäi ainult luul ja veere siis.

On vahel nukrus kummaline
ja üksinduse hääletus.
Kui tulikahju kumamine
jääb kiirgamise mälestus.

Eks hoia kõiki arglik valu,
kui rind on armus ennatu.
Tusk südames ja rutt on jalus —
ma tahaks joosta, lennata.

Ja laine kannab puhast vahtu,
nii valget, puhast, veatut.
Kuid igatsus ei minust lahku —
Su juures mõte peatub.

jne.

Stariina vt. böliina.

Stiil (kreeka *stylos* — pulgake, millega Vana-Kreekas kirjutati vahatatud lauale) on kirjaniku loomingu põhiliste ideelis-kunstiliste erisuste kogum, mis esineb kordudes tema teostes: põhilised ideed, mis määravad kirjaniku maailmavaate ja tema teoste sisu, süžee ja karakterite ring, mida kirjanik kujutab, kirjanikule tüüpilised kunstilised vahendid ja keel. Näiteks, rääkides V. Majakovski loomingust märgime, et tema teosed on läbi imbunud kommunistlikust ideelisusest, et ta reageeris elavasti kaasaegseile sündmustele, et ta tõi julgesti luulesse uusi teemasid ja kujusid, et tema keel oli rikkalik ja eredalt kujukas, et ta tõi sisse uuendusi värssi, rütmi ja riimi alal jne. Need erisused määravad Majakovski stiili.

Kirjaniku stiil, tema loomingu, elukäsituse ja elu kujutamise meetodi erisused on tingitud nendest ühiskondlik-ajaloolistest tingimustest, milles areneb kirjaniku looming.

Need erisused avalduvad ühtlasi nii kunstiliste teoste sisus kui vormis.

Stiiliks nimetatakse mõnikord ka mitte ühe kirjaniku loomingu kunstilisi erisusi, vaid mitmete omi, keda ühendavad ühtlane elukäsitlus ja arusaamine kirjanduse ülesannetest ja loomingu põhilised ideelis-kunstilised erisused, mis esinevad kõigi nende kirjanike loomingus.

Säärast stiili ühtlust, mis ühendab kirjanikke, nimetatakse täpsemalt kirjandusvooluks (vt. **sentimentalism**, **sümbolism**, **futurism** jt.)

Stilisatsioon on nähtus, kui jäljendatakse mõne üksiku kirjaniku või kirjanike ühendatud rühma ideelis-kunstilisi erisusi, väliseid jooni ja loomingulist maneerit, ühe sõnaga — stiili.

Stilistika — kirjandusteooria (vt.) haru, mille ülesandeks on kunstilise keele omaduste ja erisuste uurimine.

Stilistiline figuur vt. **figuur**.

Stroof (kreeka *strophē* — keerd, pööre) — kahe või mitme värsirea kombinatsioon, mis on ühendatud kas rütmisüsteemi ning ühise intonatsiooniga või ainult ühise intonatsiooniga, mis tavaliselt kordub luuletuse ulatuses. Olenevalt värside arvust eristatakse järgmisi stroofe: distihhon (vt.) ehk kaksikvärss, tertsett (vt.) ehk kolmikstroof, katrään (vt.) ehk nelikstroof, sekstiin (kuus värsirida), oktaav (kaheksa värsirida), noon (üheksa värsirida), deetsim (kümme rida) jt.

Mitmesuguste stroofide korduvad kombinatsioonid luuletuses moodustavad uusi liitstroofe (vt. **rondoo**, **sonett**, **triolet**).

Niisiis kujutab stroof enesest fraasi omapärast ehitust, luulekeele intonatsioonilis-süntaktilise organisatsiooni erilist vormi, alates lihtsast lausest ja lõpetades keeruka perioodiga, mis annab luuletajale võimaluse kujutada komplitseeritud inimelamusi, elusündmust koos selle üksikasjadega, detailset maastikku jne.

Olenedes jutustamise laadist, mis nõuab kas rohkem või vähem keerukat väljendamist, kasutab luuletaja seda või teist stroofi oma teose jaoks. Poeemides tarvitatakse tihti-

peale liitstroofi, lühikestes lüürilistes luuletustes distihhoni, katraäni jne.

Näiteks, A. Puškin kasutas oma loomingus kõige mitmekesisemaid stroofe kuni oktaavini (vt.), sonetini (vt.) ja keeruka 14-realise Onegini stroofini (vt.) värssromaanis „Jevgeni Onegin”.

Paralleelselt nimetusega *stroof* kasutatakse eesti keeles ka *salm*, kuid peamiselt lihtsama ehitusega luuletuse puhul.

Stroofika — värsiehitusõpetuse haru, mis tegeleb stroofide tundmaõppimise, tekkeloo ja ajaloolise kasutamisega luuleteostes.

Stseen (kreeka *skēnē* — esialgselt telk vana-kreeka teatri juures, kust väljusid näitlejad) — teatrietenduse koht, lava. Ilukirjanduses nimetatakse mõnikord stseeniks ka üksikepisoodi jutustavas või draamateoses, samuti näidendi vaatuse alajaotust (etteastet või pilti).

Stsenaarium (itaalia *scenario*) — draamateose plaan. Stsenaariumiks nimetatakse ka kirjanduslikku teost, kinonäidendit, mis kirjeldab üksikasjalikult tuleva filmi käiku koos tegelaste karakteristikaga ja miljöõ ülevaatega.

Filmides antakse alati ka stsenaariumi autori nimi.

Suuline looming vt. **rahvalooming**.

Sõlm vt. **süžeesõlm**.

Süllaabiline värsiehitus vt. **silbiline värsiehitus**.

Süllaabilis-tooniline värsiehitus vt. **silbilis-rõhuline värsiehitus**.

Sümbol (kreeka *symbolon* — vanadel kreeklastel salaorganisatsioonide liikmete kokkulepitud tundemärk) on liik troope (vt.) ja seisneb selles, et mõne elulise nähtuse, mõiste või eseme nimetus asendatakse poeetilises keeles mingi tingliku ja mõistu märkimisega, mis millegi poolest seda elulist nähtust, mõistet või eset meelde tuletab.

Näiteks: koit, hommik on nooruse, elu alguse, algava vabaduse sümbolid; öö — surma, elu lõpu, kaduva orjuse

sümbol; jää — külma, jahedate tunnete, võõrdumise sümbol jne.

Näiteks:

Ja kui sealsamas seisin
ma paigas hiljuti:
õõ põgenes, ja eemalt
koit õitses ülesse.

(L. Koidula.)

(Raske orjaaeg taganes, algas vabam aeg.)

Sümbolite süsteem, mis sisaldas müstilist mõtet, oli aluseks tinglikule, tõelust moonutavale elukujutusele, mis oli iseloomulik XIX saj. lõpu ja XX saj. alguse languslikule kodanlik-aadellikule kirjandusvoolule — sümbolismile (vt.). Sümboliks nimetatakse ka kunstilist kuju, mis kehastab suurima ilmekusega mingi nähtuse iseloomulikke jooni, selle nähtuse põhjas olevat määravat ideed.

Sümbolism (vt. sümbol) — äärmiselt reaktsiooniline kodanlik-aadellik kirjandusvool, mis tekkis Prantsusmaal ja Venemaal XIX saj. lõpus ja XX saj. alguses.

Sümbolismis leidis väljenduse pehkinud kodanliku kultuuri langus. Venemaal tekkis sümbolism esimese vene revolutsiooni küpsemise perioodi kirjandusvooluna, kajastades kodanlik-aadelliku ühiskonna loomalikku viha revolutsiooni vastu ja hirmu selle ees.

Sümbolismile kui dekadentsi (vt.) ühele avaldusele olid omased äärmise individualismi ja müstika jutlustamine, mis juhtisid lugejaid kõrvale kaasaja küsimustest, kirjanduse ühiskondliku ülesande eitamine, elule seljapööramine ja surma ülistamine, sisutu ning peenutseva vormiga ilutsemine. Sümbolismile omase tingliku ja elutõelust moonutava elukujutuse aluseks oli sümbolite (vt.) süsteem, millesse pandi eriline müstiline mõte: selle eesmärgiks oli veenda lugejat, et on olemas teine maailm ja üleloomulikud jõud, mis pidavat juhtima elu jne.

Sümbolism esines vene kirjanduses kui sõjakas rahvastane rühmitus nii ilukirjanduses, kriitikas kui ka kirjandusteoorias, vihaselt kallale tungides kõigele eesrindlikule ja revolutsioonilisele ühiskondlikus elus.

Selle kirjandusvoolu vastu, mis kajastas kodanlik-aadel-

liku ühiskonna lagunemist, võitlesid bolševike partei ja kirjanduse demokraatlik leer eesotsas M. Gorkiga. Gorki lõi sümbolistliku poeedi Smertjaškini satiirilise kuju.

Esimese maailmasõja eel löid erksaimad ja andekaimad kirjanikud — Aleksander Blok ja Valeri Brjussov — sümbolismist lahku. Teiselt poolt püüdsid tol ajal kirjandusest sümbolismi välja tõrjuda teised reaktioonilised ja sõjakad langusliku kodanlik-aadelliku luule „koolikesed”, nagu akmeism (vt.) ja futurism (vt.), ja sümbolism hakkab järk-järgult lavalt lahkuma, säilitades ometi pikkade aegade jooksul oma kahjutoovat mõju luulesse, millega nõukogude kirjandusinimestel tuli ja tuleb leppimatut võitlust pidada.

Sümbolistide ridadest lahkunud luuletaja A. Blok tervitas Suurt Sotsialistlikku Oktoobrirevolutsiooni luuletusega, V. Brjussov astus pärast revolutsiooni Kommunistliku Partei ridadesse.

Eesti kirjanduses esines sümbolismi nähtusi „Noor-Eesti” koolkonna autorite teostes, samuti E. Enno lüürikas.

Sümplokk ehk **läbipõime** on stilistiline figuur, seisneb korduses (vt.), mis on ühendatud ühesuguse süntaktilise ehitusega või fraaside alguse ja lõpu kordumisega (vt. **anafoor** ja **epifoor**).

Näit.

Teiselt poolt, kus naist ei ole, seal ei ole mehel täielikku seespidist majapidamist; kus täielikku seespidist majapidamist ei ole, seal ei ole ka kuskil paigas täielikku kogukonna olemist; kus veel täielikku kogukonna olemist ei ole, seal on rahvas alles lapsepõlves; kus rahvas alles lapsekätkes uinub, seal ei ole mehe-ealist olemist kuskilt loota.

(F. Kreutzwald.)

Sünekdohh (kreeka *synekdochē* — kaasavõtmine) on liik troope (vt.), mis seisneb selles, et mõne elunähtuse kui terviku nimetuse asemel tarvitatakse selle osa nimetust (näiteks, Venemaa asemel Moskva), mitmuse asemel ainsust (näit. öösel puhkab lind ja loom pro linnud ja loomad) või vastupidi: osa asemel tervik, ainsuse asemel mitmus.

Sünekdohh on metonüümia (vt.) alaliik.

Näiteks:

Kõigi silmad rippusid Vargamäe Eespere peremehel endal, sest siin paistis olevat härja ja sõrga.

(A. H. Tammisaare.)

Sünonüüm (kreeka *synōnymos* — samanimeline) on sõna, mis erineb teisest sõnast küll kõlaliselt, kuid sisuliselt on samasugune või tolele teisele sõnale väga lähedane.

Näiteks sünonüümid on: *ilus, kaunis, nägus, kena; tugevasti, jõuliselt, kõvasti, vägevasti, võimsalt.*

Kasutades ilukirjanduses sünonüüme püüab kirjanik elunähtuse kujutamist täpsustada, valides sõna, mis annab mõtte ja intonatsiooni vajaliku varjundi edasi võimalikult suurema tabavusega, ühtlasi ka sõna, mis teose kontekstis on tarvilik oma kõla poolest.

Parandused käsikirjas näitavad, millise püsivusega püüab mõnikord kirjanik saavutada määratlemise täpsust, millise visadusega ta otsib tarvilikku sünonüümi.

Süžee (prantsuse *sjet* — ese) on omavahel seostatud ja pidevalt sõlmest (vt.) kuni lahenduseni (vt.) arenevate eluliste sündmuste rida, mis moodustab eepilise, lüürilis-eepilise või draamateose vahetu sisu. Inimeste vastastikused suhted ja vastastikune tegevus, mis esitatakse selle sündmustiku kaudu, väljendavad inim-iseloomu mitmesuguseid jooni, tegelaste käitumist, elamusi, iseloomu arenemise ja kasvuloo. Süžees peegelduvad elule iseloomulikud kokkupõrked ja vastuolud, inimeste vahekorrad ja kirjaniku suhtumine nendesse ning hinnang.

M. Gorki järgi on süžee inimeste vahelised sidemed, vastuolud, antipaatiad ja üldse vastastikused suhted ning teatud karakterite koostus ja kasvu ajalugu.

Süžeesõlm — sündmus, millest algab tegevus kirjandusteoses ja mis annab tõuke kõigile järgnevaile olulistele sündmustele teoses.

Näiteks N. Ostrovski romaanis „Kuidas karastus teras“ on sõlmeks esimese punaväesalga ilmumine Šepetovkasse. Selle järel areneb romaani tegevus: Pavka tutvus Fjodor Žuhraiga, kes etendas õpetaja osa Pavel Kortšagini elus, Žuhrai arreteerimine, tema vabastamine tänaval Pavka poolt jne.

Š

Šaiiri — vana-gruusia luules kaheksajalased nelikstroofid, mis ühendatud ühe vahelduva riimiga — kord mees-riimiga, kord naisriimiga.

Sellises vormis on kirjutatud gruusia XII saj. luuletaja Šota Rustaveli kuulus poem „Vägilane tiigrinahas”.

Šarž (prantsuse *charge* — koorem) — nähtuse, eseme, mingi välise või iseloomuliku joone kujutamine moonutatud, naljakas-karikatuursel kujul. Kirjanduslik šarž, s. o. šarž värssides on epigrammi (vt.) liik.

Z

Žanr vt. kirjanduslik žanr.

Žargoon (prantsuse *jargon* — murdeline keel) — omapärane kokkuleppeline kõnekeel, eriliste sõnade ja väljendite valik, mida kasutab mingi sotsiaalne grupp või inimeste ring. Näiteks — minevikus turunaiste keel, varaste keel (argoo). Žargoon on ka aadelliku aristokraatia ja kodanluse kõrgemate kihtide tarvitav keel, mis rahvakeelest erineb. Täpsemini: see ei ole aga eriline aadli või kodanluse keel, vaid valimik spetsiifilisi sõnu, mis peegeldavad aristokraatia või kodanluse ülemkihtide spetsiifilisi maitseid; teatav hulk väljendeid ja kõnekäände, mida iseloomustab peenus ja galantsus ning mis on vabad rahvuseele „jamedaist” väljendeist ja kõnekäändudest; lõpuks teatav hulk võõrsõnu.

Žargoon risustab keelt. Selle kasutamine on kirjandusteoses õigustatud ainult sel juhtumil, kui on tarvis tegelaste kõnet iseloomustada.

M. Gorki kritiseeris teravalt neid kirjanikke, kes oma teostes esitasid rahvakeelena rahvale mitteamusaadavaid sõnu ja kõnekäände. Ta pidas oma kohuseks võidelda vene kirjakeele risustamise vastu ebaõnnestunud „lokaalsete väljendustega” ja üldse sõna-aganatega.

Žiršii — kasahhi rahvalaulik, kes kannab ette eepilist rahvaluulet.

T

Tautoloogia (kreeka sõnust *tauto* — seesama, *logos* — sõna) — ühe ja sama määratluse või arvamuse kordamine teiste sõnadega.

Poeetilises keeles kasutatakse tautoloogiat kui korduse (vt.) üht liiki, mis suurendab keele emotsionaalsust ja kujukust. Korratakse kas kõlaliseselt ja mõtteliselt ühelaadilisi sõnu (näit. ta on k a r e, ta on k a r m) või korratakse sõnu, mis kõlalt on erinevad, kuid mõtteliselt on lähedased (näit. päike särab, päike hiilgab).

Ühe ja sama sõna erinevasisulist kordamist tuleb ette ka riimis (vt.), säärast riimi kutsutakse tautoloogiliseks riimiks.

Näit.

Ja salvedes kasvasid viljamäed,
kalatünn kerkis tünni otsa.
Keel tal silitas sind, aga peksid käed,
ja ta ahnus ei lõppenud otsa.

(J. S m u u l.)

Tautoloogiaks nimetatakse ka niisugust täiendsõna kordamist, mis ei selgita mõistet või nähtust, ei rikasta meie kujutlust nendest. Näit. h a j a küla on hajali küla.

Säärasel juhtumil osutub tautoloogia stiili puuduseks ning annab tunnistust keelelisest vaesusest.

Teadustaja — üks tegelasi vana-kreeka tragöödias või komöödias, kes teadustas teatripublikule neist sündmustest, mida ei näidatud laval, kuid millel oli oluline tähendus tegevuse käigust arusaamiseks. Teadustaja kui tegelane säilis veel XVII—XVIII saj. draamateostes, mis olid kirjutatud antiikkirjanduse jäljendamiseks (vt. **klassitsism**).

Teema (kreeka *thema*) — eluliste nähtuste ring, mis on kirjaniku poolt tema kunstilises teoses välja valitud ja teatud ideelis-poliitilistest seisukohtadest valgustatud.

Teose teemat ei tule lahti kiskuda teose ideest, sest et t e e m a on see, mida kirjanik kujutab, aga i d e e on see, kuidas ta kujutatavat hindab ja mida ta soovib ütelda teoses joonistatud elupiltide varal. Ses mõttes võib ütelda, et t e e m a — see on p r o b l e e m, mille kirjanik on püstita-

nud oma teoses ning valgustanud teatud elulise materjali põhjal.

Nähtuste sama ringi valgustavad kirjanikud mitmesuguselt, olenevalt oma ideedest ja maailmavaatest.

Teema ja idee moodustavad teose ühtse ideelis-temaatilise aluse.

Näiteks A. Tšehhovi draama „Kolm öde” teemaks on intelligentsi elu tsaari-Venemaa kõrvalises väikelinnas, kolkas, 1905. a. revolutsiooniliste sündmuste eelõhtul; A. Serafimovitši jutustuse „Raudne vool” teemaks on kodu-sõda Kubanis 1920-ndate aastate algul; N. Gribatševi poemi „Kolhoos „Bolševik”” teemaks on kolhoosi elu Suure Isamaasõja järgseil aastail.

Kunstilises teoses, mis tõepäraselt peegeldab elu tema mitmekesisete nähtustega, tuleb eraldada peateema kõrval veel teisi kõrvalteemasid, mis koos põhilise peateemaga moodustavad ühtse ideelis-kunstilise terviku.

Tees (kreeka *thesis*) — väide, mõte, mille autor tõstab esile, tõestades oma teoses selle õigsust. Antiikkirjanduse värsiehituses (vt.) nimetati teesiks värsijala pikka silpi, värsijala tugevat osa, millele langes rütmiline rõhk.

Teisend vt. variant.

Tekkelugu vt. teose genees.

Tekst (ladina sõnast *textum* — kootu, riie, (sõnade) side) — autori tegelik sõnastus, tema teos käsikirjas või trükitult.

Tendents (ladina *tendere* — suunata, tungida) tähendab kirjandusteoses ideed, järeldust, milleni püüab autor viia lugejat, kujutades teoses elunähtusi ja karaktereid.

F. Engels ütles, et tendents peab kujunema iseenesest väidetest ja tegevusest, ilma et seda oleks tarvis eraldi osutada.

Erinevalt kodanlikus kirjanduses tihtipeale peidetud tendentsist, mis püüab elutõde moonutades viia lugeja leppimiseni sotsiaalse ülekohtuga, viia ta kõrvale mõttest, et kapitalismi vastu tuleb võidelda, ja sisendada temasse veendumus võitluse lootusetuses, ei varja nõukogude kirjandus, kujutades elu tõepäraselt, oma tendentsi, oma kom-

munistlikku suunatust, vaid püüab igati saavutada, et kunstiline teos annaks tõelise inimese käitumise näite, vastamustaks rahvast võitluseks oma õnne eest ja aitaks ehitada kommunistlikku ühiskonda.

A. Ždanov ütles: „Jah, meie nõukogude kirjandus on tendentslik ja meie oleme uhked tema tendentslikkusele, sest et meie tendents seisab töötavate hulkade, kogu inimsoo vabastamises kapitalistliku ikke orjusest.”

Teose genees ehk **tekkelugu** on kunstilise teose loomiskäigu ajalugu, mis koosneb kirjaniku üldise algkavatsuse tekkimisest mitmesuguste sündmuste mõjul, teose mitmesuguseis variantides (vt.) tehtud muudatustest, mis eelnesid lõplikule tekstile, ja lõpuks teose osatahtsuse selgitamisest ühiskondlikus elus. Teose geneesi uurimine tutvustab meid kirjaniku maailmavaatega, eluliste nähtuste ja inimeste ringiga, mis tõmbasid endale kirjaniku tähelepanu, ühiskondliku keskkonnaga, milles toimus kirjaniku loominguline töö, teose kavandamises tehtud muudatustega, mis on ette võetud kujude loomise protsessis, kirjaniku loomisviisi silmatorkavate erisustega ja lõpuks selle asendi ja tähtsusega, mille omandas teos kirjanduslikus ja üldse rahva elus.

Teose kangelane — kirjandusliku teose tegelane, kes on karakteriseeritud selgete iseloomu ja käitumise joontega ning kellel on teiste teoses esinevate tegelaste ja eluliste nähtustega selgesti piiritletud suhted.

Kangelaseks nimetatakse sageli iga mitmekülgselt kujutatud teosetegelast. Säärane põhiline või üks põhilistest tegelastest võib olla positiivseks kunstiliseks kujuks, positiivseks kangelaseks, kes oma vaadetes, tegudes ja elamustes väljendab oma aja eesrindliku inimese jooni ning kutsub lugejas esile tahtmise saada tema taoliseks, käia elus tema jälgedes. Paljud vene klassikute teoste kangelased on positiivsed kangelased, näiteks Tšatski, Tatjana Larina, Mtsõri, Tarass Bulba, Insarov jt. Reale revolutsionääride põlvkondadele olid kangelasteks N. Tšernõševski romaani „Mis teha?” kangelased Vera Pavlovna ja Rahmetov ja M. Gorki romaani „Ema” kangelane Pavel Vlassov.

Põhiliseks või üheks põhiliseks tegelaseks võib olla ka negatiivne kuju, kelle käitumise ja elamuste kaudu näi-

tab kirjanik sääraseid inimesi, kelle vaated on maha jäänud, reaktsioonilised ja rahva suhtes vaenulikud, mis oma suhtumisega kodumaasse ja inimestesse kutsuvad esile viha ja vastumeelsust. Säärane negatiivne kunstiline kuju aitab põhjalikumalt süveneda tegelikkusse, näitab, mida kirjanik mõistab hukka ja ühes sellega — mida ta peab elus positiivseks, ja kutsub esile püüdu võidelda elu negatiivsete nähtuste vastu.

Vene klassikaline kirjandus on loonud rea negatiivseid kujusid, nagu Tšitšikov, Pljuškin, Hlestakov (N. Gogoli loomingus), Karenin (L. Tolstoi „Anna Karenina“), Juduška Golovljov (M. Saltõkov-Štšedrini „Vennad Golovljovid“), Majakin, Vassa Železnova, Klim Samgin jt. (M. Gorki loomingus).

Nõukogude kirjanikud on loonud uue galerii positiivseid kangelasi, kelle kujudes kajastuvad sotsialistliku ühiskonna inimeste, uut tüüpi inimeste jooned. Niisugused on näiteks Tšapajev ja Klõtškov D. Furmanovi teostes, Levinson ja teised A. Fadejevi romaanis „Kaotus“ ja kommunistid ning põrandaalused kommunistlikud noored romaanis „Noor kaardivägi“, Davõdov M. Šolohhovi romaanis „Ülesküntud uudismaa“, Pavel Kortšagin ja tema lahingukaaslased N. Ostrovski teoses „Kuidas karastus teras“, Bassov J. Krõmovi teoses „Tanklaev „Derbent““, Vorobjov ja Meresjev B. Polevoi „Jutustuses tõelisest inimesest“ jt. Selle kõrval on nõukogude kirjanikud (A. Fadejev, A. Tolstoi, M. Šolohhov, L. Leonov jt.) loonud rea negatiivseid kujusid — valgekaartlasi, kulakuid, fašiste, avantüriste, võltse inimesi jne.

ÜK(b)P Keskkomitee aruande ettekandes Partei XIX kongressil öeldakse:

„Oma teostes peavad meie kirjanikud ja kunstnikud piisutama pahesid, puudusi, haiglasi nähtusi, mis on levinud ühiskonnas, näitama positiivseis kunstilistes kujudes uut tüüpi inimesi kogu nende inimväärikuse suurepärasuses ja seega soodustama meie ühiskonna inimestes iseloomude, tavade ja harjumuste kasvatamist, mis on vabad kapitalismi poolt sünnitatud paisetest ja pahedest“.

On õigem kangelaseks nimetada ainult teose positiivset kangelast — tegelast, kelle mõtted ja teod võivad, autori seisukohast, olla inimese käitumise eeskujuks. Positiivsest kangelasest eraldamiseks oleks teisi teoses kujutatud inimesi parem nimetada kunstilisteks kujudeks, teose tegelas-

teks või, kui nad ei mõjuta sündmuste arenemist teoses, lihtsalt personaažideks.

Tertsett (itaalia *terzetto*) ehk **kolmikstroof** — stroof (vt.), mis koosneb kolmest värsireast.

Tertsiiin (itaalia *terzina*) on stroof, mis koosneb kolmest värsist ja on tihti kirjutatud jambides (vt.)

Tertsiiinide värsid on seotud ristriimidega: esimene värss riimub kolmandaga, viimasega; teine värss riimub järgmise salmi esimese värsiga jne. Säärane luuletus lõpeb üksiku eraldi värsiga, mis riimub viimase salmi teise reaga.

Tertsiiinides on kirjutatud Dante „Jumalik komöödia”.

Tertsiiine on harrastatud eesti luules üsna tihti. Näiteks P. Rummo on kirjutanud tertsiiinides tsükli „Lauluisa noorusmail”.

Näide:

Tuul nutab olviaugus, katsub ust
ja kaebleb kiljatades nagu mardus.
Peerg tuhmi valgust heidab pilakust.

Pilk ahnelt jutustaja suule tardus...
Noor Kreutzwald istub toapapa ees,
näol vaheldumas viha, õudus, hardus.

.
Ja jälle paugatasid kangaspuud,
tuul olviaugus mardusena huikas...
Noor Kreutzwald mõistab, nagu selginud,
mis vara vaikselt tema põues tuikas.

Tiraad (prantsuse *tirade*) — pikk fraas, mis esitatud kõrgendatud, ebaharilikus toonis. Näiteks tiraad, mille toob kuuldavale Hlestakov, rääkides oma kujutletud elust Peterburis.

Toimetamine vt. redaktsioon.

Tooniline värsiehitus vt. rõhuline värsiehitus.

Traagiline — väljapääsematu seisukord, võitlus, mis viib inimese hukkamiseni. Inimese traagiliste elamuste pilt, kui ta hukub võitluses isiklikel eesmärkidel, võib esile kutsuda kaastunde inimese vastu, protestitunde õiglusetuse

vastu, mõnikord ka hirmu jõudude ees, mis toovad hukatuse, ja kutsuvad tihtipeale esile ka lootusetusetunde.

Hoopis teine on lugu, kui inimene astub ebavõrdsesse võitlusse ja hukkub mitte oma isikliku õnne, vaid rahva õnne eest. Teades, et tema taga seisab rahvas, kodumaa, annab kangelane teadlikult ja ennastohverdavalt oma elu rahva võidu eest. Kangelase hukkumist võetakse sel juhtumil kui tema vaimset triumfi, kui kõrget moraalset võitu, ja see tõendab, et ideed on võitmatud, mille eest inimene andis elu, et tuleb samasuguse endaohverdusega võidelda selle idee eest.

Kummardumise nõukogude inimese vaimse suuruse ees ja tema patriootilise teadvuse kõrguse ees, uhkustunde inimese pärast kutsuvad meis esile Suure Isamaasõja aastail lahinguis fašistide vastu kuni viimse hetkeni võidelnud inimeste vaimne jõud ja traagilised elamused. Samasuguse veendumusega nõukogude rahva võitmatusse loeme „Noore kaardiväe” ja teiste nõukogude kirjanike teoste traagilisi lehekülgi, mis kujutavad nõukogude inimeste mehisust, millele pole ajaloos midagi kõrvutada.

Traditsioon (ladina *traditio* — edasiandmine) on pärilik side vana ja uue kirjandusnähtuse vahel — need on üksiku kirjaniku või kirjanike rühma kirjandusliku loomingu ideelis-kunstilised erisused, mis loovalt omandatud ja üle võetud ning edasi arendatud hilisemate kirjanike poolt.

Nõukogude kirjandus jätkab ja arendab edasi XIX saj. eesrindlike vene kirjanike traditsioone, milleks olid rahvalikkus, patriotism, elu realistlik kujutamine ja rahva vabastusvõitluse kajastus loomingus.

Nõukogude kirjandus jätkab ja arendab edasi M. Gorki traditsioone. V. Majakovski jätkas oma loomingus vene luule traditsiooni, mille algatajaiks olid A. Puškin ja N. Nekrassov.

Nõukogude luuletajad jätkavad ja arendavad V. Majakovski traditsiooni.

Trafarett (itaalia *trafaretto* — augustatud) — papist, plekist vm. välja lõigatud šabloon, et mehhaaniliselt reprodutseerida mingit joonist. Ülekantavas mõttes tarvatakse sõnu *trafaret*, *trafaret* ne kirjanduse kohta hukkamõistvas mõttes, kui loomingus mehhaaniliselt koratakse kujusid ja kujuka esitamisviisi võtteid, mis juba varem kellegi poolt välja töötatud või esinevad sama kir-

janiku varemais teoseis. Eesti keeles tarvitatakse samas mõttes ka sõna kliše, klišeeline.

Tragikomöödia — draamateos, kus on tragöödia (vt.) jooned ja komöödia (vt.) elemendid koos.

Tragöödia (kreeka *tragōidia* — sokulaul) on draamakirjanduse liik, kus kangelase karakter avaneb väljapääsematu seisukorra, ebavõrdse ning pingelise võitluse kaudu, mis viib ta hukkumiseni.

Tragöödia on draamakirjanduse vanimaid liike. Ta on tekkinud Vana-Kreekas ja saanud oma nimetuse rahvaetendusest Dionüsose auks korraldatud pidustustel. Dionüsosele toodi ohvriks sokk (kreeka keeles *tragos*). Seda kombetäitmist saatsid tantsud ja jutustused Dionüsose kannatustest ning laulud ohvisokust (laul kreeka keeles *ōdē*).

Kaotades oma esialgse iseloomu muutus tragöödia hiljem teatrietenduseks.

Tuntud on Aischülose, Sofoklese, Euripidese (V saj. e. m. a.) ja teiste kreeka kirjanike tragöödiad.

Antiiktragöödia vapustas vaatajat inimkarakterit jõuga ja ühtlasi tema nõrkusega võitluses tundmatute, üleloomulike jõudude vastu, mis arvati juhtivat inimeste saatust. Selle võitluse lootusetus ja ebainimlike kannatuste pilt kutsusid vana-kreeklastes esile õudustunde ning alistumise saatuse ees.

Ülemaailmse kuulsuse on omandanud William Shakespeare'i, XVI-XVII sajandi suure inglise draamakirjaniku tragöödiad, milles sügavalt avanevad kangelaste hingeelu teravad vasturääkivused, milles kajastuvad neid kangelasi sünnitanud ühiskonna jooned („Kuningas Lear”, „Macbeth”, „Romeo ja Julia”, „Hamlet”, „Othello”).

Ka A. Puškin kasutas tragöödia vormi, luues oma surematud „väikesed tragöödiad” („Kivist külaline”. „Mozart ja Salieri”), samuti tragöödia „Boriss Godunov”.

Eesti klassikast on tuntud A. Kitzbergi „Libahunt” jt.

Erinevalt mineviku tragöödiast on nõukogude kirjanduse tragöödia hoopis erineva, elujaatava mõttega, optimistliku iseloomuga: tragöödia kangelane ei võitle oma isikliku saatuse pärast, mis eraldatud rahva saatusest, vaid rahva üldise asja eest ja annab tarbe korral teadlikult oma elu selle võidu eest. Kangelase hukkumine muutub tema vaimseks triumfiks, tema võiduks.

Säärase tunde ja teadmisega vaatame näiteks V. Višnevski „Optimistlikku tragöödiat”, mis kujutab madruste salga hukkumist võitluses nõukogude võimu eest kodusõja aastail.

Nõukogude kirjanduse tragöödia kutsub esile uhkustunde inimese pärast, kes saatis korda kangelasteo rahva õnne nimel, ja kutsub üles jätkama võitlust nende nähtuste vastu, mis viisid kangelase hukkamiseni.

Travestia (ladina *travestia* — ümberriietus) on kirjanduses esinev humoristliku kirjanduse vorm, mille iseärasus seisneb selles, et tõsine sisu väljendatakse sellele mitte vastavas naljatlevas, koomilises vormis. Seepoolest erineb travestia paroodiast (vt.), milles satiiriline või naljatlev sisu avaldatakse tõsisel vormis, mis jäljendab parodeeritava teose väljendusviisi.

Travestia näitena võib osutada ukraina kirjaniku J. Kotljarevski teost „Ümberpööratud „Aeneis”.”

Triloogia (kreeka *trilogia*) — kolm kirjandusteost jutustavast või draamažanrist, mida ühendab autori idee.

Näiteks M. Gorki triloogia „Lapsepõlv”, „Inimeste hulgast”, „Minu ülikoolid”, A. Tolstoi triloogia „Kannatuste rada”, mis koosneb kolmest romaanist: „Õed”, „Kaheksateistkümnend aastal”, „Pilvine hommik”, Beaumarchais' [bomaršee] triloogia „Sevilla habemeajaja”, „Figaro pulm” ja „Süüdlane”, E. Vilde triloogia „Mahtra sõda”, „Kui Anija mehed Tallinnas käisid” ja „Prohvet Maltsvet”.

Triolett (prantsuse *triolet*, itaalia keelsest sõnast *trio* = kolm) — stroofi (vt.) liik: kaheksarealine stroof, mille ehitus põhineb ridade ja riimide kolmekordsel kordumisel. Trioleti esimene värss kordub neljanda ja seitsmenda reana, teine — kaheksanda reana. Esimene värsirida riimub peale selle veel kolmanda ja viienda reaga, teine — kuuenda reaga.

Trohheus (kreeka *trochaios* — jooksev) — värsimõõt, mille aluseks on kahesilbiline värsijalg, mis antiikkirjanduses värsiehituses (vt.) koosnes pikast ja lühikesest silbist (— ◡), silbilis-rõhulises värsiehituses aga rõhulisest ja rõhuta silbist (◡ ◡).

Näiteks:

Kui ma hakkas laulemaie,
laulemaie, luulemaie,
pisut sõnu pildumaie —
küla kõik jääb kuulamaie.

Skeem: ' ◡ ' ◡ ' ◡ ' ◡

Trohheus on eesti luules põhiline värsimõõt.

Troop (kreeka *tropos* — käänak) — kõne võte, mis seisneb sõna või väljendi tarvitamises ülekantavas mõttes. Troobi aluseks on kahe nähtuse kõrvutamine, kusjuures need nähtused on lähedased meie kujutluses mingite tunnuste või külgede poolest. Ühe nähtuse tunnustega me iseloomustame teist, püüdes teda selgitada, luua temast konkreetse ning selge kujutluse.

Troopide kasutamine loob kunstilises keeles uusi sõnaühendeid, annab sõnadele uusi tähendusi, rikastab keelt uute mõtteliste varjunditega, annab määratletavale nähtusele selle tähenduse, selle mõttevarjundi, mida vajab kõneleja, väljendab ka kõneleja hinnangut.

Troobid on omased kõnekeelele, kuid eriti levinud on nad ilukirjanduslikus loomingus, sest nad aitavad kirjaniikul individualiseerida nähtust, millest on juttu teoses, võimaldavad anda nendele hinnangut.

Eristatakse järgmisi troobi liike: lihtsad troobid — võrdlus, epiteet; keerukad troobid — metafoor, metonüümia, sünekdooh, allegooria, iroonia, hüperbool, liitootes, perifraas (vt. need).

Trubaduur — Vana-Prantsusmaa lõunaprovintsi Provansi rändav luuletaja-laulik, kes ülistas rüütlite vaprust ja seiklusi. Mõned trubaduuride poolt loodud luulevormid on kujunenud aluseks Lääne-Euroopa luulele.

Truväärid (prantsuse *trouvères*) — keskaegse Prantsusmaa (XII—XV saj.) rändavad laulikud-luuletajad, kes löid laule kangelaistegudest.

Tsesuur (ladina *caesura* — läbilõikamine) — värsis esineva kestva pausi eriline liik. On väike tsesuur, mis eraldab värsis ühe sõna teisest, ja alaline, suurtse-

s u u r, mis jagab värsi kaheks osaks ning kordub kogu luuletuse ulatuses. Suur tsesuur on omane heksameetrile (vt.), kuuejalasele daktüülilisele värstile, kuue- või viiejalasele jambile jne. Väike tsesuur on omane näiteks V. Majakovski värstile, kus selgesti on kuulda iga sõna, mille luuletaja tihti eraldab eri trükiritta.

Tsitaat (ladina *citare* — kutsuma (tunnistajaks)) — sõnasõnaline väljavõte, võetud mingist teosest või kellegi kõnest, mis esitatakse oma mõttekäigu tõestuseks või selgituseks.

Tsükkel (kreeka *kyklos* — ring, ratas) — rida ilukirjanduslikke töid, mis on omavahel ühendatud kas ühtede ja samade tegelaste või ajaloolise ajastuga (jutustava žanri teoste puhul) või ühise mõttega ja ühetaoliste elamustega (lüüriliste teoste puhul).

Säärased tsükliid on näit. böliinade tsükkel Ilja Muro metsist, M. Lermontovi jutustuste tsükkel „Meie aja kangeline“, M. Gorki teoste tsükkel Okurovist, J. Tihhonovi luuletuste tsükkel „Luuletused Kahheetiast“, O. Lutsu jutustused Joosep Tootsist, Aug. Jakobsoni romaanide tsükkel „Igavesed eestlased“, J. Smuuli luuletuste tsükkel „Kuidas kalamehed elavad“, P. Rummo tsükliid „Lauluisa noorusmail“, „Volga-Donilt“ jne.

Tšastuška — vene suulise rahvaloomingu liik, lühike, tavaliselt neljast reast koosnev lauluke, kiire luulevormis reageerimine ühiskondlik-poliitilistele või olustikulise laadiga päevasündmustele.

Tšastuškale on omased rahvaluule üldised jooned: keele terav kujukus, peen huumor, parallelismid (vt.), kordused (vt.) ja trohheiline värsimõõt.

Tüüp (kreeka *typos* — jäljend, kuju) — kunstiline kuju, mille on loonud kirjaniku kujutusmeel ja milles peegelduvad teatud inimeste rühma või teatud ühiskonna põhilised iseloomulikud jooned ja on leidnud väljenduse teatud sotsiaalse nähtuse olemus (vt. **tüüpiline**). L. Tolstoi kirjutas, et on tarvis vaadelda palju ühelaadilisi inimesi, et luua üks teatud tüüp.

M. Gorki rõhutas, et sõnaloominguline kunst, karakterite ja tüüpide loomise kunst nõuab kujutusmeelt, taipamist

mist ja väljamõeldist. Kirjamees, kes kirjeldab üht tuttavat poodnikku, ametnikku või töölist, valmistab enam-vähem õnnestunud foto just ühest inimesest, kuid see jääb ka ainult fotoks, millel pole sotsiaalset ja kasvatuslikku tähendust ja mis ei anna peaaegu mitte midagi, et laiendada ja süvendada meie tunnetust inimesest ja elust. Kuid kui kirjanik oskab 20, 50 või 100 poodnikust, ametnikust või töölisest eristada karakterseima — klassijooned, harjumused, maitsed, liigutused, uskumused, kõnelaadi ja nii edasi ning üldistada seda kõike ühes poodnikus, ametnikus või töölises, siis selle võttega loob kirjanik tüübi. See on kunst.

Nii näiteks, N. Gogol lõi Pljuškini kuju näol mõisnikust ning feodaalist ihnuri tüübi, M. Gorki andis „Foma Gordejevi” Jakov Majakini kujus vene kaupmehest kapitalisti tüübi XIX saj. lõpust. N. Ostrovski Pavel Kortšagini kujus lõi kommunistliku noore tüübi kodusõja ja rahvamajanduse taastamise perioodist, kusjuures selles tüübis on leidnud väljenduse nõukogude ajastu noore inimese tüüpilised jooned, kes ennastohverdavalt võitleb kommunismi eest.

Tüüpiline (kreeka *typos* — jäljend, kuju) tähendab säärast joont, iseärasust, milles tuleb suurema selgusega avalikuks omaduse või kvaliteedi olemus ning mis on omased reale elulistele nähtustele, ühiskondlikule korrale, teatud inimrühmale jne. Säärane iseloomulik joon, tüüpiline joon võib avalduda paljudes elulistes nähtustes, paljude inimeste juures, kes elavad ühesuguseis ühiskondlikes tingimustes, teatud ühiskonnas.

Näiteks tuleb Suure Isamaasõja ajal ilmsiks nõukogude patriotism, mis vaimustas miljoneid inimesi kangelasdegudele, ja inimeste ennastohverdav kangelaslikkus kui nõukogude inimese ere tüüpiline joon.

Kuid tüüpilist ei tule ära segada sellega, mis esineb tihti elus. Nähtuste olemus, tüüpiline võib esineda mitte ainult massilistes, vaid ka üksikuis nähtustes, üksikute inimeste käitumises, isegi üksiku inimese käitumises. Pavel Kortšagin ja tema võitluskaaslased olid ühed esimestest kommunistlikest noortest ajal, millal sääraseid eesrindlikke noori oli alles üsna vähe, kuid nende käitumises avaldus juba eredalt ja tõepäraselt tüüpiline — ennastohverdav

heroism, mille eesmärgiks oli võidelda inimkonna õnne eest ja kommunismi eest ja mis tõstis esile nii esimesi kommunistlikke noori kui ka kogu nõukogude eesrindlikku noorust.

Milles näeb kirjanik tüüpilist elus, missuguseid jooni kujutab ta tüüpilistena, mida ta tüpiseerib oma teoses, selles avalduvad kõigepealt tema poliitilised vaated. Kirjanikud, kes Suure Sotsialistliku Oktoobrirevolutsiooni ajal seisis kodanluse poolel, kujutasid laimavalt, et näit. rahvamasside kultuuriline mahajäämus on tüüpiline, mitte aga nendesamade masside endaohverduslik kangelaslikkus revolutsioonilises võitluses, mis tegelikult oli nende tüüpiliseks jooneks. Seda elutõelist, määravat tüüpilist joont näitasid oma teostes nõukogude kirjanikud — D. Furmanov, V. Ivanov, A. Fadejev, N. Ostrovski ja paljud teised, tüpiseerides kodusõja kangelaste endaohverduslikku käitumist.

Üks marksismi rajajaid F. Engels kirjutas elutõelise ja realistliku (vt. **realism**) elukujutuse kohta, et selle all tuleb mõista üksikasjade tõepärasuse kõrval tüüpiliste karakterite reprodutseerimise tõepärasust tüüpilistes olukordades.

U

Urbanism (ladina *urbanus* — linna-) — XX sajandi kodanliku kirjanduse dekadentsvooludele (konstruktivism, futurism) iseloomulik kapitalistliku suurlinna elu ülistamine selie transpordi kiirendatud viisidega ja võimsa masinatehnikaga, mis kapitalistlikes tingimustes muudab töölise masina tõmbiks lisandiks. Urbanism varjab säärase suurlinnade koletiste teravaimaid klassivastuolusid, valitsevate klasside küllastatud luksust ja halastamata ekspluaatimist, mitteinimlikku tööd ning töölismasside vaesust.

Utopia (kreeka *utopos* < *u* — mitte, *topos* — paik, — koht, mida ei ole) — teos, mis esitab kirjaniku puhta fantaasia, elus mitteteostatava unistuse kui tegelikkuses eksisteeriva.

Nii nimetas inglise filosoof Thomas More (XV saj.) oma fantastilist jutustust Utopia saarest, kus inimesed elavad kirjaniku arvates ideaalse ühiskondliku korra tingimustes, mis saanud elus tegelikkuseks.

V

Vaatus — draamateose, nagu tragöödia, draama, komöödia jt. tervikuline osa.

Näiteks E. Vilde „Pisuhänd” on komöödia 3 vaatuses.

Vaba värss (tarvitatakse ka prantsuskeelset *vers libre* [verlibr]) on niisugune värss, kus röhuliste ja röhuta silpide arv ja järjestus on vaba; ei nõuta värssides ühtlast arvu röhulisi silpe; ei esine korduvaid samasuguseid stroofe; võib puududa ka riim. Vabavärsilise luuletuse aluseks on ühesugune süntaktiline ehitus, mis tingib ühesuguse intonatsiooni, millega hääldatakse luuletuse iga rida kui fraasi. Sellest korduvast intonatsioonist, mis on leidnud väljenduse fraaside sarnanevas ehituses, olenebki luuletuse omapärane rütm. Vaba värssi hakkasid esmakordselt kasutama XIX saj. lõpus ja XX saj. algul Belgias Emile Verhaeren, Venemaal A. Blok ja V. Brjussov.

Eesti kirjanduses on kasutanud vaba värssi näiteks Sütiste:

Suveöö, sulle tahan laulda poeemi
vaikse ja suure.
Sest olen tulnud ristteeni,
kus ma kuulen
teisi kutseid südameväärtuste hinnangul.
Kodu künaspõldude rinnakult
tuleb minu tee,
jookseb loogeldes lausikmaid metssalude vahele.
Nurmed on kastes ning lõhnade vees,
pää kohal hajuvad vaikselt sulgpilvede ahelad
ning asemele kõnnivad tähed.
Ja ei ole ainustki kisavat värvi siin all ega hämaral lael,
Ma seisatun ja lähen.

Vaimulikud laulud — rahva seas liikunud jutustavad laulud, usundilise sisuga; nende aineks olid kiriklikud legendid jne., mida ette kandsid kerjajad.

Valm — väikese ulatusega jutustav teos tavaliselt luulevormis, harva ka proosas kombeõpetusliku, satiirilise või iroonilise sisuga. Luulevormis valmid on harilikult kirjutatud erilises valmivärsis, ühesuguseis värsijalgades, kuid arvult ebaühtlase värsijalgade hulgaga reas ja varieeruva

stroofiga, — see vorm annab hästi edasi kavalat, pilkelist kõnekeelt, mis on valmidele omane. Inimiseloomu jooni, inimeste tegusid ja vahekordi kujutatakse valmis allegooriliselt, mõistu: inimeste suhted asendatakse loomade või esemete suhetega või esitatakse lihtsal tinglikul kujul, nagu näiteks külalise ja peremehe vahekord I. Krõlovi valmis „Demjani kalasupp”.

Valm lõpetatakse tihtipeale lühikese järeldusega — moraaliga, milles on selgitatud valmi põhiline õpetlik mõte. Mõnikord seletatakse säärane õpetlik mõte juba valmi alguses.

Valm kui kirjanduse liik on tekkinud vanal ajal. Juba Vana-Kreekas lõi valme früügia ori Aisopos, kes kirjutas oma valmid proosas. Laialt said tuntuks prantsuse luuletaja La Fontaine'i valmid. Maailmakuulsuse on omandanud suure vene valmimestri I. Krõlovi valmid.

Nõukogude kirjanik Demjan Bednõi lõi rea revolutsioonilisi valme, mis levisid laialt rahva hulgas ja mida kiitis V. I. Lenin. Tuntud on nüüdisaegse nõukogude kirjaniku S. Mihhalkovi valmid.

Eesti kirjanduses on kirjutatud valme J. Tamm jt. Nüüdisajal on harrastanud seda vormi M. Raud, F. Kotta jt.

Valmivärss — silbilis-rõhulises värsiehituses ebaühtlase värsjalgade arvuga ja tihtipeale jambides kirjutatud värss, mida tavaliselt kasutatakse valmides. Sääraseis värssides on kirjutatud näiteks A. Gribojedovi „Häda mõistuse pärast” ja I. Krõlovi jt. valmid.

Valmimestrid kasutavad valmivärssi sellepärast, et selle nobedalt ja vabalt areneva värsi abil on hõlpus edasi anda kavalat mõistujuttu, mis on omane valmile (vt.).

Vanasõna on suulise rahvaloomingu liik: lühike, tihtipeale värsivormis rahva mõttetera, mille on esile kutsunud mitmesugused elunähtused.

Mõnikord koosneb vanasõna kahest osast: elunähtuse kujukast äramärkimisest ja kokkuvõtvast õpetusest. Vanasõna on rahva luulelise keele vanimaid vorme, milles tihti kasutatakse kunstilise kujutuse mitmekesisiseid vahendeid — parallelisme (vt.), kõlakordusi (vt.) jne.

Paljud vanasõnad jutustavad kujukalt ja satiirilisel klassivahekordadest tsaari ajal, töörahva õiglusetusest ja hädast, õiglusetu kohtust ja altkäemaksudest, näiteks:

Saksal sada kõhtu ja tuhat suud.

Kus mägi, seal mõis,
kus kungas, seal kõrts —
talud soo ja raba sees.

Natuke valetada, natuke varastada,
see on nii hea kui pool adramaad.

Papi kott ning koti sopp ei saa elades täis.

Mõned vanasõnad kajastavad rahva vääri, moonutatud kujutlusi, mis tekkisid valitsevate klasside, feodaalide, tsaari ametnike, vaimulikkude ja kodanluse ikke all.

Näiteks: „Inimene mõtleb, jumal juhib” jt.

Rahva vanasõnadeks on saanud mõnede kirjanike üksikud ütlused või värsid. Näiteks venelastel mõned ilmekad värsid I. Krõlovi valmidest, Gribojedovi komöödiast „Häda mõistuse pärast”, A. Puškini, N. Nekrassovi jt. luuletustest. Samuti on saanud rahvaomasteks mõned mõttetead nõukogude luuletajate Demjan Bednõi, M. Issakovski, A. Surkovi, A. Tvardovski jt. värssidest.

Variant (ladina *varians* — muutuv) — kirjaniku mõne teose või teose osa erinevas vormis sõnastamised, mis erinevad teose lõplikule tekstile. Variantiks tuleb lugeda teose iga sõnastust, mis erineb sisult või vormilt. Variantide järgi on mõnikord võimalik otsustada kirjaniku esialgse kavatsuse üle, edasi selle üle, kuidas töö käigus tema kavatsus muutus, kuidas kirjanik sõnastuse viimistlemisel püüdis saavutada mõtte või elamuse väljendamiseks suuremat täpsust. Kirjaniku loomingu uurimisel võib tihtipeale mõndagi selgitada sama teose variantide kõrvutamine, mis on avaldatud trükis eri aegadel, võib välja selgitada, nagu öeldakse, teose eri redaktsioonid. Muuseas võimaldavad trükis ilmunud eri redaktsioonid kindlaks teha, kuidas tsaari tsensuur moonutas ja virildas eesrindlike kirjanike töid.

Vers libre [verli'br] vt. vaba värss.

Versifikatsioon (ladina *versificatio* — värsistamine) — värsistamine, vt. värsiehitus.

Vertepp — rahva rändnukuteatri vana nimetus Ukrainas, Valgevenes ja Vene mõnedes oblastites, mis oli teatri eelkäijaks.

Nukuteatris esitati vanasti mitmesuguste kiriklike legendide dramatiseeringuid. Neid dramatiseeringuidki nimetati verteppideks.

Vesnjangad — on vene rahvaluule üks vanu liike: vene ja ukraina kombelaulud, mida esitati vanasti kevade alguse auks korraldatud pidustustel.

Viršid (ladina *versus* — värss). Nii nimetati XVII ja XVIII saj. Ukrainas värssse — esialgu usundilise, hiljem ka ilmliku sisuga, mis olid lähedased riimitud proosale: puudus värsimõõt, kuid tingimata pidi olema riim. Hiljem kirjutati virše ühtlase arvu silpidega värsis (vt. silbiline värsiehitus).

Tänapäeval nimetatakse vene keeles viršideks irooniliselt kohmakaid ning saamatuid värssse.

Vodevill (prantsuse *vaudeville*) — nii nimetati vanasti Prantsusmaal satiirilisi rahvalaulukesi, milles naerdi feodaale-orjaperemehi. Hiljem hakati vodevilliks kutsuma naljasisulist teatritükki, ühevaatuselist lõbusat komöödiat — kupleede ja tantsudega. Säärased on näiteks A. Tšehhovi ühevaatuselised naljamängud „Ettepanek” ja „Juubel”.

Vorm vt. sisu ja vorm.

Vulgarism (ladina *vulgaris* — jämedakombeline) — jämedaloomuline sõna või vale väljend, mida ei kasutata kirjakeeles. Kirjanikud kasutavad mõnikord vulgarisme oma tegelaste sõnades, et alla kriipsutada nende ebakultuursust, tahumatust.

Kui vulgarismide kasutamine teose dialoogis võib olla mõnikord põhjendatud, pole ta kohane autorikõnes (vt.).

Jämedate sõnade ja ebaõigete väljendite kasutamine kirjanduses on keele risustamine, mõjub ebakasvatavalt lugejasse, kes on harjunud ilukirjanduslikust teosest õppima õiget ja kujukat keelt.

M. Gorki kutsus üles halastamatult võitlema selle eest, et puhastada kirjandus sõnalisest kolist, et saavutada keeles puhtus ja selgus.

Võrdlev meetod vt. komparativism.

Võrdlus on liik lihtsamaid troope (vt.): seda rakendatakse, kui kunstilises keeles mõni nähtus, ese või mõiste määratletakse kõrvutamise teel teise nähtuse või esemega, millel on esimesega ühiseid tunnuseid. Võrdlus näitab nähtust, eset või mõistet selles valguses, annab selle sisulise varjundi, mida kirjanik just taotleb. Võrdlus kas lihtsalt viitab sarnasusele (mõtlev mees oli raidkuju sarnane) või seostatakse sõnadega kui, nagu, otsekui, justkui; võib tarvitada ka olevat käänet (astus uhke kukena).

Näiteid:

Ta põsel oli nagu tulise rauaga põletatud kriim — ühe kuuli jälg.

(E. Männik.)

Inimene on niisama nagu vesi: jääb seisma, läheb haisema ja roiskub.

(R. Sirge.)

Väljamõeldis (luul) on kunstilises loomingus kõik see, mille on loonud kirjaniku kujutus. Väljamõeldis on üks vahendeid, mida kasutab kirjanik, kui ta, toetudes sügavale elu tundmaõppimisele, loob kunstilisi kujusid (vt.).

Ainult sel juhtumil aitab väljamõeldis kunstilises loometöös luua täisväärtuslikku kunstilist kuju, kui ta ise on kogutud eluliste tähelepanekute tulemus; sel juhtumil juhiv väljamõeldis õigesti kangelaste tõepäraste elamuste ja loomulike sammude juurde, s. o. niisuguste juurde, mis-suguseid samme nad oleksid kindlasti astunud, kui nad eksisteeriksid reaalselt tegelikus elus. „Vähe on sellest, et vaadelda, uurida, teada, tarvis on ka veel „välja mõelda“, luua. Looming on paljude piasjade liitumine enam-vähem tervikuks täiuslikus vormis... Kunst ilma väljamõeldiseta pole võimalik, ei eksisteeri” (M. Gorki).

Säärane mingi poolest sarnanevate inimeste ja nähtuste puhul tehtud üksikute tähelepanekute ühendamine üldistatud kunstiliseks kujuks saavutatakse loova kujutluse kaudu kunstilise väljamõeldise abil (vt. tüüp).

Värsiehitus on mõõdupärase kunstilise keele ehitamissüsteem, mille põhjaks on mingi korduv, rütmiline keeleühik, näit. silp. Rütmi mõõduks võib olla kas ajahulk, mis vaja-

line silbi hääldamiseks, nagu antiikkirjanduse värsiehituses (vt.), või rõhuliste ja rõhuta silpide järjestus, nagu silbilis-rõhulises värsiehituses (vt.), või rõhkude järjestus, nagu rõhulises värsiehituses jne., olenedes antud keele ehitusest.

Värsid (ladina *versus*) — mõõdupärane, rütmiline organiseeritud kõne.

Värssidele on omased rütmilisus ja keele kujukuse tõstmise otstarbel mitmesuguste vahendite laialdane tarvitamine (lause pauside arvu suurendamine, eri sõnade esiletõstmine, sõnade ja sõnaühendite kordamine, sõna kõlalise külje ärakasutamine jne.).

Värss moodustab luuletuse eri rea.

Värsijalg — silbilis-rõhulises värsiehituses rõhuliste ja rõhuta silpide korduv kombinatsioon värsis, mis määrab värsimõõdu (antiikvärsiehituses — pikkade ja lühikeste silpide korduv kombinatsioon).

Olenedes silpide arvust võib värsijalg olla kahe-, kolme- ja neljasilbiline.

Kahesilbilised värsijalad on trohheus — rõhuga esimesel silbil, ja jamb — rõhk teisel silbil; kolmesilbilised on daktül — rõhuga esimesel kolmest silbist; amfibrahh — rõhk teisel kolmest silbist, ja anapest — rõhuga kolmandal silbil; neljasilbilised on peoonid (vt.).

Värsimeloodia (kreeka *melōdia* — viis) nimetust tarvitatakse mõnikord luuletuse intonatsioonilise korrastuse märkimiseks, silmas pidades hääle liikumist kunstilises kõnes, selle tõuse ja langusi, mis annavad edasi kõne mitmesuguseid intonatsioonilisi ja sisulisi varjundeid.

Värsimõõt (meetrum) — silbilis-rõhulises värsiehituses (vt.) rõhuliste ja rõhuta silpide arv ja järjestus värsijalas. Värsimõõt saab oma nimetuse värsijalalt.

Silbilis-rõhulises värsis esinevad meil järgmised värsimõõdud: kahejalased (trohheus, jamb — vt.) ja kolmejalased (daktül, amfibrahh, anapest — vt.).

Värsijalgade nimetused on pärit analoogilisest antiikvärsiehitusest, mis oli meetriline (vt. antiikkirjanduse värsiehitus).

Õpetussõnad — vana-vene kirjandusliik: kirjandusteos manitsevas, õpetavas vormis (näit. „Vladimir Monomahhi õpetussõnad”).

Ü

Ülekanne värsis ehk anžambmang (prantsuse *enjambement* — üleminek) — kui mõtte järgi tervikulise lause lõpp viiakse ühelt või ühest salmist järgmisele reale või salmi. Säärane sõnade ülekanne on põhjustatud asjaolust, et luuletuse värs ei lange ühte fraasi süntaktilise ehitusega ja et värsiga seotud korrapärane rütmiline paus (vt.), mis tavaliselt on värsi lõpus, ei satu ühte meie kõnele omase tavalise pausiga, mis eraldab üht lauset teisest.

Fraasi ootamatu katkestus selle rütmilise pausiga kriiputab tugevasti alla lause lõpetamise, teeb luulekeele hootiseks, pingeliseks, kujukaks, edasi andes ilmekalt kõige erilisemaid mõttevarjundeid.

Näide:

Nõrgub hämarat agu
vahtra haljasse vaske,
koltunud kaske
ja haavalatva, mis nagu
punane plagu
kastest röske ja raske.

Nüüd aga laiema raja
märk talle pandi püsti.
Keset orase haljust
suurniku suures leivas
seisab
see õletuustiga teivas.

(M. Raud.)

Ülistamine — vene pidulikus rahvalaulus esinev mõne isiku, tavaliselt isa, ema, pererahva või auväärse külalise tervitamine ja kiitmine. Rahva ülistuslaulud on pidulike jõululaulude, k o l j a d k a (vt.) üks liik ja kuulusid Ukrainas ja Valgevenes jõulukommete juurde või lauldi neid vene vanade pulmakommete täitmisel.

SISUKORD

Autoreilt	3	Apoteoos	16
Aforism	5	Arhaism	16
Aisopose keel	5	Arhitektoonika	16
Aja, koha ja tegevuse ühtsus	6	Assonants	17
Ajaloolised laulud	6	Asündeton	17
Ajalooline žanr	6	Ašuug	17
Akmeism	6	Autobiograafia	18
Akrostihhon	7	Autograaf	18
Akōnn	7	Autorikōne	18
Aleksandriin	7		
Algusriim	8	Bahšii	18
Alkaiose stroof	8	Bajaan	18
Allegooria	8	Ballaad	19
Alliteratsioon	8	Barbarism	19
Almanahh	9	Bard	20
Amfibrahh	9	Beit	20
Anafoor	10	Belletristika	20
Anakreontiline luule	10	Bibliograafia	20
Anakronism	11	Biograafia	21
Anapest	11	Biograafiline meetod	21
Anekdoot	12	Bufonaad	21
Annaalid	12	Bukooline luule	21
Annotatsioon	12	Burimee	21
Anonüüm	12	Burlesk	22
Anžambmang	12	Bōliinad	22
Antiikkirjanduse värsiehitus	12	Daktül	23
Antitees	14	Dekadents, dekadentskirjan-	
Antoloogia	15	dus	23
Apogee	15	Detektiivkirjandus	24
Apokrüüf	15	Dialektism	24
Aposiopees	15	Dialoog	24
Apostroof	16	Didaktiline luule	24

Dissonants	25	Gradatsioon	39
Distihhon	25	Grotesk	39
Ditüramb	25		
Diivan	26	Hauakiri	40
Dolnik	26	Heksameeter	40
Draama	26	Homonüümid	40
Dramaturg	27	Humanism, humaansus	41
Dramaturgia	27	Humoresk	42
Duumad	27	Huumor	42
		Häälükukordus	43
Eepiline kirjandus, eepika	27	Hümn	43
Egofuturism	29	Hüperpool	44
Ekloog	29		
Ekspositsioon	29	Ideaal	45
Ekspressiivsus	30	Idealiseerimine	45
Eksprompt	30	Idee	46
Eleegia	30	Ideelisus	47
Epifoor	30	Ideoloogia	47
Epigoon	31	Idioom	48
Epigraaf	31	Idüll	49
Epigramm	32	„Igavesed kujud”	49
Epiloog	32	Ilukirjandus	50
Episood	32	Ilukirjanduslik keel	50
Epistolaarne kirjandus	32	Imažinism	52
Epitaaf	33	Impressionism	52
Epiteet	33	Improvisatsioon	52
Epopöa	33	Inspiratsioon	53
Esteetika	34	Instrumenteerimine	53
Etteaste	35	Intermeedium	53
Eufoonia	35	Intonatsioon	53
		Intriig	54
Faabula	35	Invektiiv	54
Fantaasia	35	Inversioon	54
Farss	36	Iroonia	55
Figuur	36	Isikustamine	55
Finaal	36	Itk	55
Folkloor	36		
Formalism	37	Jamb	56
Futurism	37	Jambid	56
Följeton	39	Juhtmotiiv	56
		Jutustus	56
Gallitsism	39	Järelsõna	57
Gaseel	39		
Germanism	39		

Kaksikvärss	57	Konsonantsriim	69
Kalambuurriim	57	Konstruktivism	69
Kangelane	57	Kooda	70
Kantaat	57	Koor	70
Kantileen	58	Kordus	70
Kantsoon, kantsonett	58	Kosmopolitism	70
Karakter	58	Kriitika	71
Karakteristika	58	Kriitiline realism	72
Karikatuur	59	Kroonika	72
Kassõoda	59	Kubofuturism	72
Katarsis	59	Kujund ja kuju	72
Katastroof	59	Kujutus	75
Katrään	59	Kulminatsioon	75
Keele kõlavus	60	„Kunst kunsti pärast”	75
Kirjanduse ajalugu	60	Kunstipärasus	76
Kirjanduse rahvalikkus	60	Kuplee	76
Kirjanduskool	60	Kõnekäänd	76
Kirjandusliigid	60	Kõrvaltegelane	77
Kirjanduslik laen	60		
Kirjanduslik mõju	61	Lahendus	77
Kirjanduslikud žanrid	61	Lakonism	77
Kirjanduslik tõlge	61	Lastekirjandus	77
Kirjandusteadus	62	Laul	78
Kirjandusteooria	62	Lausekatkestus e. aposiopees	79
Kirjandusvool	63	Legend	79
Klassik	63	Lendsõna	80
Klassika, klassikaline kirjan-		Libreto	80
dus	63	Litotees	80
Klassitsism	64	Loits e. nõidumissõnad	80
Kliimaks	65	Loominguline maneer	81
Kobzar	65	Loominguline protsess	81
Kodanikuluule	65	Luule	82
Kohalik koloriit	65	Luule proosas	82
Koljadka, koljadaa	66	Lõik	82
Kollektiivne looming	66	Läbipõime	82
Kollisioon	66	Läkitus	82
Kommentaar	66	Lühike silp	82
Komparativism	67	Lüürika	82
Kompositsioon	67	Lüüriline kangelane	83
Komöödia	67	Lüürilis-eepline kirjandus	84
Konflikt	68	Lüüriline kõrvalekaldumine	84
Kontekst	68		
Kontrast	69	Maastik	85
		Madrigal	85

Makaroniline värss	86	Nõidumissõnad	98
Matkakirjeldus	86	Näidend	98
Meesriim	86		
Meetod	86	Oksüümoron	98
Meetiline värsiehitus	87	Oktaav	98
Meetrum	87	Olukirjeldus	98
Meistersingerid	87	Onegini stroof	100
Melodraama	87	Onomatopöa	100
Memuaarid	87	Ood	101
Menestrel	87		
Metafoor	88	Paatos	101
Metonüümia	89	Pamflett	102
Miimid	89	Panegrürika	102
Miniatuur	89	Paradoks	102
Monograafia	89	Parallelism	102
Monoloog	90	Parnass	104
Monoriim	90	Paroodia	104
Montaaž	90	Parteilisus	105
Moralitee	90	Paskvill	106
Motiiv	90	Pastoraal	106
Motiveering	90	Paus	107
Moto	91	Pegasus	108
Muinasjutt	91	Pentameeter	108
Muistend	91	Peoon	108
Murdeliskus	92	Perifraas	108
Mõistatus	92	Periood	109
Mõistujutt	92	Personaaž	109
Mälestused, memuaarid	92	Personifikatsioon	109
Müsteerium	92	Pikk värsijalg	109
Müstifikatsioon	92	Pilt	109
Müüt	93	Plagiaat	109
		Pleonasm	109
Naisriim	94	Poem	110
Naturalism	94	Poesia e. luule	110
„Naturaalkool”	95	Poetika	111
Negatiivne kuju	95	Poetiline vabadus	111
Nekroloog	96	Polüsündeton	111
Neologism	96	Portree	111
Nelikstroof	96	Positiivne kangelane	112
Nihilism	96	Proloog	112
Novaatorlus	97	Proosa	112
Novell	97	Prosaism	112
Noviina	98	Prosopopöa	113
Nutulaul	98	Prototüüp	113

Provintzialism	113	Seikluskirjandus	129
Psalm	114	Sentimentalism	130
Pseudoklassitsism	114	Silbiline värsiehitus	131
Pseudonüüm	114	Silbilis-rõhuline värsiehitus	131
Publitsistika	114	Silp	132
Päevik	114	Siseriim	132
Pöördumine	115	Sisu ja vorm	132
Pühendus	115	Situatsioon	133
Pürrihh	115	Skald	133
Rahvalaulik	116	Skandeerimine	133
Rahvalaulude värsiehitus	116	Sketš	133
Rahvalooming	116	Slavism	134
Rajošnik	117	Sonett	134
Rapsood	117	Sotsialistlik realism	135
Realism	117	Spondeus	137
Redaktsioon	118	Stantsid	137
Rediif	118	Stariina	138
Refrään	118	Stiil	138
Reisikirjeldus	119	Stilisatsioon	139
Remark	119	Stilistika	139
Repliik	119	Stilistiline figuur	139
Resonöör	119	Stroof	139
Retoorika	120	Stroofika	140
Retooriline	120	Stseen	140
Retsensioon	120	Stsenarium	140
Revüü	120	Suuline looming	140
Riim	120	Sõlm	140
Riimimäng	122	Süllaaбилine värsiehitus	140
Riimita värss	122	Süllaaбилis-tooniline värsi-	
Romaan	122	ehitus	140
Romanss	123	Sümbol	140
Romantism	123	Sümbolism	141
Rondoo	125	Sümplokk	142
Rubaii	125	Sünekdohh	142
Runo	125	Sünonüüm	143
Rõhk	125	Süžee	143
Rõhuline värsiehitus	126	Süžeesõlm	143
Rütm	127		
Saaga	127	Saiiri	144
Salm	128	Šarž	144
Sapfo stroof	128	Žanr	144
Sarkasm	128	Žargoон	144
Satiir	128	Žiršii	144

Tautoloogia	145	Urbanism	156
Teadustaja	145	Utoopia	156
Teema	145		
Tees	146	Vaatus	157
Teisend	146	Vaba värss	157
Tekkelugu	146	Vaimulikud laulud	157
Tekst	146	Valm	157
Tendents	146	Valmivärss	158
Teose genees	147	Vanasõna	158
Teose kangelane	147	Variant	159
Tertsett	149	Vers libre	159
Tertiin	149	Versifikatsioon	159
Tiraad	149	Vertepp	160
Toimetamine	149	Vesnjangkad	160
Tooniline värsiehitus	149	Viršid	160
Traagiline	149	Vodevill	160
Traditsioon	150	Vorm	160
Trafarett	150	Vulgarism	160
Tragikomöödia	151	Võrdlev meetod	161
Tragöödia	151	Võrdlus	161
Travestia	152	Väljamõeldis	161
Triloogia	152	Värsiehitus	161
Triolett	152	Värsid	162
Trohheus	152	Värsijalg	162
Troop	153	Värsimeloodia	162
Trubaduur	153	Värsimõõt	162
Truväärid	153		
Tsesuur	153	Õpetussõnad	163
Tsitaat	154		
Tsükkel	154	Ülekanne värsis	163
Tšastuška	154	Ülistamine	163
Tüüp	154		
Tüüpiline	155		

Л. Тимофеев и Н. Венгров
КРАТКИЙ СЛОВАРЬ
ЛИТЕРАТУРОВЕДЧЕСКИХ ТЕРМИНОВ

На эстонском языке

Эстонское Государственное Издательство
Таллин, Пярнуское шоссе 10

*

Toimetaja Rich. Kress
Tehniline toimetaja L. Uuspõld
Korrektor H. Pottsepp

Ladumisele antud 21. XII 1956. Trükkimisele antud
14. III 1957. Paber 54×84, 1/16. Trükipoognaid 10,75.
Formaadile 60×92 kohaldatud trükipoognaid 8,81. Ar-
vutuspoognaid 9,08. Trükiarv 5000. MB-01665. Tell-
mise nr. 3737. Hans Heidemanni nimeline trükikoda,
Tartu, Vallikraavi 4.

Hind rbl. 3.75

Rbl. 3.75